सर्वशुक्लोत्तरा

रमाकान्त शुक्लः

देववाणी-परिषद्, दिल्ली

सर्वशुक्लोत्तरा

'देववाणी-परिषद्, दिल्ली' ग्रन्थाङ्कः—११३

सर्वशुक्लोत्तरा

(कविता-सङ्कलनम्)

प्रणेता

रमाकान्त शुक्लः

देववाणी-परिषद्, दिल्ली

आर ६, वाणी-विहारः,

नयी दिल्ली-११००५९ (भारतम्)

सर्वशुक्लोत्तरा (संस्कृतकवितासङ्कलनम्)

लेखकः : डा० रमाकान्त शुक्लः

प्रकाशकः : देववाणी-परिषद्, दिल्ली
आर-६, वाणी विहारः,
नयी दिल्ली-११००५९ (भारतम्)

मुद्रकः : देववाणी प्रिन्टर्स,
डब्ल्यू ज़ेड-१४७ ए, सूबेदार मार्केट,
उत्तम नगर, नई दिल्ली-११००५९

संस्करणम् : प्रथमम्, २००८ ई०

मूल्यम् : पञ्चशतं रूप्यकाणि (रु० ५००.००)

ISBN - 978-81-85924-04-5

SARVAŚUKLOTTARĀ (Sanskrit Poetry)

Author : Shukla, Dr. Rama Kant

Publisher : Devavani Parishad, Delhi
R-6, Vani Vihar, New Delhi-110059
(India). Phone : 011-28561846

Printer : Dev Vani Printers,
WZ-147A, Uttam Nagar,
New Delhi-110059

Edition : First 2008

Price : Rupees Five Hundred only Rs.500.00

प्रास्ताविकम्

'सर्वशुक्ला' 2003 तमे खैष्टेऽब्दे प्राकाश्यं गता। इदानीं च सा अनुपलभ्येवास्ति। 2003तः 2008 पर्यन्तं मया कतिपयाः स्फुटरचनाः प्रणीताः या विविधेषु कविसम्मेलनेषु साहित्योत्सवेषु च श्राविताः। तासां सङ्ग्रहः **सर्वशुक्लोत्तरे**ति नाम्ना कृत्वा प्रकाश्यते। अत्र सर्वशुक्लायाः अपि काश्चन रचना अन्तर्भूताः सन्ति। आहत्य अष्टषष्टिरचना अत्र सङ्कलिताः। 'मधुपवृत्ति' शीर्षका रचना मया छात्रावस्थायां कृता या प्रथमं 'विश्वसंस्कृते' प्रकाशिता। साप्यत्र ६७ तमे क्रमे योजिता।

सर्वशुक्लोत्तरायां सङ्गृहीतानां रचनानां पाठो मया कुरुक्षेत्रे समायोजितेऽखिलभारतीयप्राच्यविद्यासम्मेलनस्य चतुश्चत्वारिंशत्तमेऽधिवेशने समायोजितेऽखिलभारतीये संस्कृतकविसम्मेलने, एडिनबरानगरे समायोजिते चतुर्दशविश्वसंस्कृतसम्मेलनावसरे समायोजिते संस्कृतकविसमवाये, उज्जयिन्यां समायोजिते कालिदाससमारोहकविसमवाये हिमाचलप्रदेशसंस्कृताकादमीसमायोजिते संस्कृतकविसम्मेलने आकाशवाण्यां तथा चान्येष्ववसरेषु विहितः। एतासु दीर्घ-मध्यम-लघ्वीसु रचनासु समकालस्य मधुरं कटुकं तिक्तञ्च वृत्तमपि प्रतिबिम्बतं दृश्यते, मम भावानामुद्गिरणमप्यस्ति, भारतस्य जनाकांक्षाऽपि प्रतिबिम्बितास्ते। यत्र-यत्र गतोऽहं तत्र-तत्र मे रचनाधर्मिताऽपि गता। यथारुचि यथाशक्ति यत्प्रणीतं तदत्र सङ्कलय्य प्रस्तुतम्। बह्व्यो रचना इतस्ततः क्वापि लीनास्तिष्ठन्ति। यदा तासां साक्षात्कारो भविष्यति तदा तासामपि सङ्कलनं विधातुं प्रयतिष्यते। वर्णवृत्तानि मात्रावृत्तानि मुक्तवृत्तानि चात्र प्रयुक्तानि। मुक्तकान्यप्यत्र

सन्ति प्रबन्धकाव्यमपि विद्यते।

स्वयंकृता दोषाः प्रायशः स्वस्मै न दृश्यन्ते, विद्वान्सः परं 'दोषज्ञाः' भवन्त्येव। तेषु केचन एवम्भूता भवन्ति-

गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दुक्ष्वेडाविवेश्वरः।
शिरसा श्लाघते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति॥

अपरे पुनः कृपापूर्वकं रचनाकर्तारं दोषैः परिचितमपि कुर्वन्ति। एतादृशो विपश्चितो मां दोषैः परिचितं कृत्वा कृतार्थयन्त्विति तेषु मे विनतिः।

देववाणी- परिषदायं ग्रन्थः प्रकाश्यते इति तां प्रत्यस्मि प्रणतः।

अद्याष्टषष्टितमो मे जन्म-दिवसः ख्रैष्टतिथ्यनुसारेण। अष्टषष्टिरचनानां सङ्ग्रहोऽद्य प्राकाश्यं यातीति मोदे।

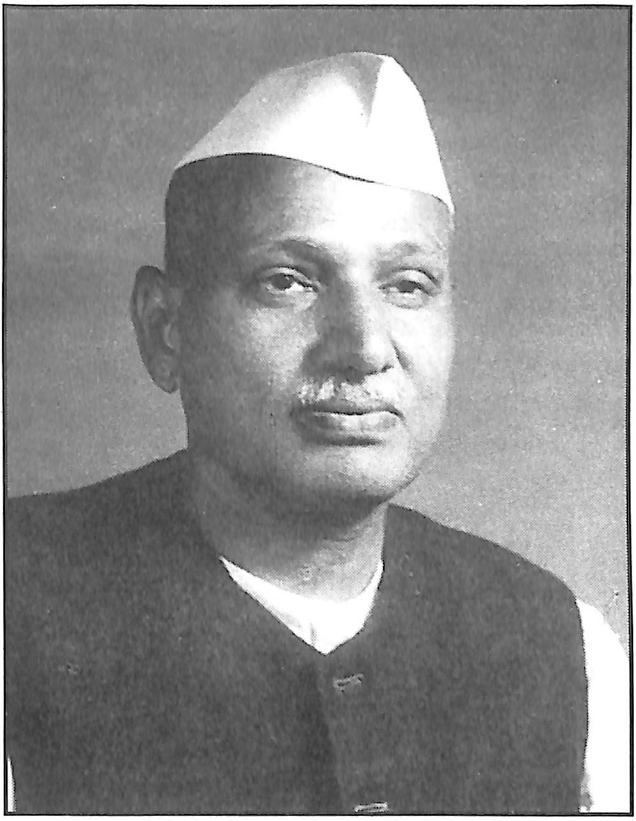
विदुषामाश्रवः

(रमाकान्त शुक्लः)
रमालयः, आर-६ वाणी विहारः
नई दिल्ली-११००५९

२४.१२.२००८

समर्पणम्

श्रीब्रह्मानन्द शुक्लः

(१९०१ – १९७०)

व्याकरणालंकारशास्त्री, काव्यतीर्थ, कविरत्नम् साहित्यविभागाध्यक्षः
प्राचार्यश्च, श्रीराधाकृष्णसंस्कृतकालेजः, खुरजा (उ०प्र०)

बाल्ये येनाध्यापित आसं साम्नाथ दण्डेन।
शुक्लं ब्रह्मानन्दं तं जनकमथो गुरुं वन्दे॥
यः शिष्यकल्पवृक्षः साहित्याम्भोधिमन्थगिरिः।
मयार्प्यते कृतिरेषा तस्मै ब्रह्मणि निलीनाय॥

-रमाकान्त शुक्लः

अनुक्रमः

क्रमः	शीर्षकं	रचनातिथिः	पृष्ठाङ्कः
१.	वाणीं वयं वन्दामहे	(१४.९.१९९४)	१
२.	सुरभारती विजयते	(२४.१२.१९७५)	२
३.	वेदवाणीं नुमः	(२८.२.१९९५)	३
४.	धन्वन्तरिं तमीडे	(८.९.१९९१)	५
५.	महाकाल-मालिका	(२.३.१९९२)	६
६.	श्रीवरदेश्वराष्टकम्	(३०.३.२००३)	११
७.	नमः शास्त्रिणे वीरधुर्याय तस्मै	(२.१०.१९६५)	१३
८.	उज्जयिनीयं जयति	(३१.११.१९८२)	१४
९.	राजस्थानम्	(१३.४.१९८४)	१८
१०.	अहं स्वतन्त्रता भणामि	(१५.८.१९८३)	२३
११.	गीतं ते भारतम्	(१२.१०.१९८५)	२७
१२.	राष्ट्रदेवते!	(२९.१२.१९८५)	३१
१३.	भारतजनताजहम्	(१५.७.१९८६)	३३
१४.	फिलाडेल्फिया	(१७.१०.१९८६)	४३
१५.	मेघप्रबोधनम्	(५.१०.१९८७)	४८
१६.	अकालजलद!	(१३.१५.३.१९८८)	५१
१७.	स्वागतं पयोद! ते	(१.१५.७.१९८८)	५३
१८.	नेहरु तं स्मरामो वयं सादरम्	(१४.११.१९८८)	५६

१९.	जाबालिपुरं चल!	(२२.१२.१९८८)	५९
२०.	एकं सद्बहुधा विलोक्यते भारतम्	(३१.१.१९८९)	६२
२१.	उत्तरमङ्गलम्	(१५.१.१९९०)	६४
२२.	वदत नेतारो मनाक्	(२९.१०.१९९०)	७१
२३.	किं जीवनं ते।	(२९.३.१९९१)	७६
२४.	ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्!	(६.६-१९९१)	८०
२५.	वन्दनीयास्ते	(१४.१.१९९३)	८२
२६.	मदीयकविते! कुरुष्व गानम्	(२६.१२.१९९३)	८७
२७.	वन्द्यतां कापि सा शासनासन्दिका	(२६.६.१९९५)	९१
२८.	तं सुभाषं स्मरामो वयं सादरम्	(१०.८.१९९६)	९४
२९.	तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य	(१४.९.१९९६)	९६
३०.	स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती	(१५.८.१९९६)	९८
३१.	लोकतन्त्रेऽस्मिन्	(२०.१.१९९८)	१००
३२.	भारतस्य विजयोऽयम्	(१६.१२.१९९८)	१०७
३३.	प्रणम्याः कारगिलवीराः	(२६.७.१९९९)	११०
३४.	योऽयं कृतः शपथस्त्वया	(१३.१०.१९९९)	११४
३५.	भावसन्धिः	(१.१.२०००)	११८
३६.	योऽयमातङ्कवादः	(१५.१.२०००)	१२०
३७.	त्वं चन्दनमसि ह प्रभा!	(१३.२.२०००)	१२१
३८.	तुर्रानोस्मृतिसपादशतकम्	(१२.४.२००)	१२२
३९.	महाकुम्भे	(१४.१.२००१)	१३९
४०.	मित्रतां कामये शात्रवं चाश्रये	(१७.७.२००१)	१४१
४१.	आतङ्कवादस्य घोरताण्डवम्	(१५.१०.२००१)	१४३

४२.	भारतस्य जनता समीक्षते	(२४.१२.२००१)	१४५
४३.	किं कुर्यात् (१)	(१६.२.२००२)	१५०
४४.	वन्दे कविपरम्पराम्	(१४.२.२००२)	१५२
४५.	कवि सम्मेलन-प्रस्तावना	(१५.१२.२००२)	१५४
४६.	श्रावणमासे	(११.८.२००३)	१५५
४७.	किं कुर्यात् (२)	(१७.१.२००३, १४.१२.२००४)	१५९
४८.	यानावरोधी दुस्त्यज;	(१५.१.२००४)	१६०
४९.	विलसितं नियत नियतेरिदम्	(११.२.२००६)	१६१
५०.	निर्वाचने प्राप्ते	(१३.३.२००४)	१६३
५१.	पोलकहालस्थ-टर्नरहाउसवातायनात्	(१०.७.२००६)	१६५
५२.	मम तथा विहगदम्पत्येर्विदेशयात्रा·	(१०.७.२००६)	१६७
५३.	अपहृतविमाने	(१०.७.२००६)	१७०
५४.	मातरं प्रति पुत्रस्य जङ्गमभाषसन्देश:	(१२.७.२००६)	१७२
५५.	कवि सहृदय-संवाद:	(१४.७.२००६)	१७३
५६.	एडिनबरा-नगरोत्तमे	(१४.८.२००६)	१७४
५७.	अभिनवहितोपदेश:	(१४.८.२००६)	१७५
५८.	स्मरामि ब्रह्मचारिणम्	(७.९.२००६)	१८३
५९.	स्वतन्त्रदेश सुतरां विभाति	(२५.०१.२००७)	१८५
६०.	पुनर्नो भारते भूयात्	(१८.१.२००७)	१८६
६१.	दीपमाला	(८.११.२००७)	१८८
६२.	राजतां कालिदास:	(१७.१.२००८)	१९२
६३.	परमाण्वनुबन्ध! (१)	(१४.७.२००८)	१९३

६४.	परमाण्वनुबन्धः! (२)	(२४.७.२००८)	१९४
६५.	धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे	(२९.७.२००८)	१९६
६६.	कुरुक्षेत्रे मशकदंशतो रक्षा	(२९.७.२००८)	१९७
६७.	मधुपवृत्तिः	(१९६१)	१९८
६८.	आशा	(२४.१२.२००८)	२००

वाणीं वयं वन्दामहे!

कुन्देन्दुहिमधवलां धवलवस्त्रावृतां हंसस्थितां
वरकच्छपीझङ्कृतिपरां ब्रह्मेशनारायणनुताम्।
मालाधरां पुस्तकधरां निःशेषजाड्यविलोपिनीम्
अक्षय्यविद्याविभवदां वाणीं वयं वन्दामहे॥१॥

यस्याः स्मरणमात्रेण पुम्भिर्लभ्यते ज्ञानप्रभा
यस्याः कृपालवलेशतः सुलभा शुभा वाचो विभा।
शब्दार्थगुणवृत्तिप्रदां रीतिप्रदां रसदायिनीम्
ध्वन्यौचितीवक्रोक्तिदां वाणीं वयं वन्दामहे॥२॥

प्रतिभाप्रदां व्युत्पत्तिदामभ्यासदां रचनात्मिकाम्
गद्यात्मिकां पद्यात्मिकां स्वरताललयतानात्मिकाम्।
श्रव्यात्मिकां दृश्यात्मिकां कविसहृदयाख्याधारिणीम्
वागात्मिकां नादात्मिकां वाणीं वयं वन्दामहे॥३॥

निगमागमाकृतिधारिणीं सच्छास्त्रचिन्तनरूपिणीम्
विज्ञान-दर्शन-साहिती-भाषा-विभाषा-रूपिणीम् ।
शिक्षा-निरुक्त-व्याकरण-कल्पात्मिकां लिपिरूपिणीं
छन्दोमयीं ज्योतिर्मयीं वाणीं वयं वन्दामहे॥४॥

विश्वं समस्तं मूकवज्जायेत यत्कृपया विना
भुवनं भवेदन्धं तथा यस्या दयालोकं विना।
दूरेऽन्तिके वा तिष्ठतां तां योजयित्रीं प्राणिनां
लोकावलम्बनरूपिणीं वाणीं वयं वन्दामहे॥५॥

यास्ते परा पश्यन्तिका या मध्यमा या वैखरी
सृष्टिस्थितिप्रलयेश्वरी सुयशस्करी मङ्गलकरी।
तमसो जनान् ज्योतिर्नयति या, तां विधातुर्गेहिनीं
शुक्लां सुमतिदां मातरं वाणीं वयं वन्दामहे॥६॥

(रचना तिथि: १४-९-१९९४)

सुरभारती विजयते

निगामागमैरुपेता विज्ञानरत्नम्या।
वेदाङ्गपूतकाया सुरभारती विजयते॥

जयदेवशुभ्रगीतिः कविकालिदासकीर्तिः।
सौमिल्लभासहासा सुरभारती विजयते॥

तत्त्वं विचारयन्ती ज्ञानं प्रचारयन्ती।
चित्तं विकाशयन्ती सुरभारती विजयते॥

लोकं प्रबोधयन्ती शोकं विदारयन्ती।
चिन्तां विनाशयन्ती सुरभारती विजयते॥

'विद्या ददाति विनयं' 'सत्यं सदा विजयते'।
इत्यादि कीर्तयन्ती सुरभारती विजयते॥

अज्ञैर्मृतेति गदिता ह्यमरत्वभावभरिता।
नित्यं प्रवर्धमाना सुरभारती विजयते॥

गीतासुघोषदात्री लालित्यभावधात्री।
नित्यं च सर्वशुक्ला सुरभारती विजयते॥

(रचना तिथिः २४-१२-१९७५)

वेदवाणीं नुमः

पश्य देवस्य काव्यं यदास्तेऽमृतं
यज्जराबाधितं नो भवेज्जातुचित्।
अस्य सञ्ज्ञास्ति वेदः, सदा पावनीं
वेदवाणीं नुमो वेदवाणीं नुमः॥१॥

नैव पश्येदभद्रं नरश्चक्षुषा
नैव चाकर्णयेद्वाप्यभद्रं क्वचित्।
भावनेयं यदीयास्ति तां पावनीं
वेदवाणीं नुमो वेदवाणीं नुमः॥२॥

अन्तरिक्षद्युवारिक्षमासु ध्रुवं
शान्तिसाम्राज्यमास्तां सदा राजितम्।
कामनेयं यदीयास्ति तां पावनीं
वेदवाणीं नुमो वेदवाणीं नुमः॥३॥

स्याम ऐक्यस्थिताः, संवदध्वं समे
मानसं शैवसङ्कल्पपूतं भवेत्।
प्रेरणेयं यदीयास्ति तां पावनीं
वेदवाणीं नुमो वेदवाणीं नुमः॥४॥

अस्ति माता मदीया धरेयं तथै-
वास्म्यहं तत्सुतस्तसपर्यापरः।
घोषणेयं यदीयास्ति तां पावनीं
वेदवाणीं नुमो वेदवाणीं नुमः॥५॥

राष्ट्रमास्तां सुपुष्टं समृद्धं सदा
त्यागभोगौ सखायौ भवेतां तथा।
देशनेयं यदीयास्ति तां पावनीं
वेदवाणीं नुमो वेदवाणीं नुमः॥६॥

वारिवाहः सुकाले समागच्छतात्
सन्तु गावश्च पुष्टाः समस्तास्तथा।
मार्गणेयं यदीयास्ति तां पावनीं
वेदवाणीं नुमो वेदवाणीं नुमः॥७॥

'मा जलानां तरूणां च हिंसां कुरु'
'द्यूतखेलां परित्यज्य कर्ष कुरु।'
मानवं या दिशन्ती, श्रुतिं तां मुदा
वेदवाणीं नुमो वेदवााणीं नुमः॥८॥

कर्म कुर्वञ्छताब्दं नरो जीवतात्
स्वस्ति पन्था भवेत्प्राणिनां सर्वद।
ईदृशीं स्वस्थदृष्टिं दिशन्तीं नृणां
वेदवाणीं नुमो वेदवाणीं नुमः॥९॥

'नैकधर्मास्तथानेकवाचो नरा
मातरं भूमिमेनां सदा रक्षत।'
राष्ट्रियां वैश्विकीमेकतां तन्वतीं
वेदवाणीं नुमो वेदवाणीं नुमः॥१०॥

(रचनातिथिः २८-२-१९९५)

धन्वन्तरिं तमीडे

आविर्बभूव योऽब्धेरमृतं घटे दधानः।
पातु जनानपथ्याद् धन्वन्तरिं तमीडे॥१॥

विष्णुस्वरूप आयुर्वेदस्य योऽस्ति कर्ता।
भगवन्तमम्बुजाक्षं धन्वन्तरिं तमीडे॥२॥

आद्यं शरीरमास्ते धर्मस्य साधनं यत्।
तद्रक्षितुं दिशति यो धन्वन्तरिं तमीडे॥३॥

चरकाय सुश्रुताय प्रथिताय वाग्भटाय।
यः प्रेरणां प्रदत्ते धन्वन्तरिं तमीडे॥४॥

अद्यापि यस्य भक्ता अष्टाङ्गमाचरन्तः।
स्वस्थं जगद्विदधते धन्वन्तरिं तमीडे॥५॥

'सर्वे भवन्तु सुखिनः, सर्वे निरामयाः स्युः'।
इयमस्ति यस्य काङ्क्षा धन्वन्तरिं तमीडे॥६॥

(रचना तिथि: ८-९-१९९१)

महाकाल-मालिका

(स्तोत्रम्)

श्रीमहादेव शम्भो जय जय।
देवाधिदेव शम्भे जय जय॥

जय साम्बसदाशिव शम्भो जय।
जय चन्द्रमौलि-परमेश्वर जय।
कैलासपते पार्वतीपते
जय जगत्पते शङ्कर जय।
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥१॥

जय शिव हर मृड भव रुद्र भीम
पितृसद्मनिलय पशुपतेऽसीम।
जय महादेव जय विरूपाक्ष
ईशान महेश्वर जय जय जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥२॥

जय सोमनाथ शम्भो जय जय
श्रीशैलमल्लिकार्जुन जय जय।
जय महाकाल जगदीश्वर जय
जय ओङ्कारेश्वर जय जय जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥२॥

गिरिजासमेत वैद्यनाथ जय
डाकिनी-भीमशङ्कर जय जय।
जय रामेश्वर जय नागेश्वर
जय काशी-विश्वनाथ जय जय।
श्री महादेव शम्मो जय जय॥४॥

जय त्र्यम्बकेश केदारनाथ
जय घुष्मेश्वर जयदमरनाथ।
जय मदनदहन जय त्रिपुरदहन

जय पापदहन त्रिनयन जय जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥५॥

जय गङ्गाधर जय पार्वतीश
जय नीलकण्ठ जय जय गिरीश।
जय भूतेश्वर जय सिद्धेश्वर
जय बिल्वेश्वर बृहदीश्वर जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥६॥

एकलिङ्ग जय लिङ्गराज जय
स्थाण्वीश्वर जय नञ्जनगुड जय।
जय गौरीशङ्कर जय जय जय
जय लोहितनील दिगम्बर जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥७॥

जय रोहिडेश दाल्भेश्वर जय
मीनाक्षीसुन्दरेश जय जय।
भोजेश्वर जय यागेश्वर जय
पशुपति- पशुपाशविभञ्जन जय॥
श्रीमहादेल शम्भो जय जय॥८॥

त्रिपुटीश गतङ्गेश्वर महेश
जय गुह्यकेश जय नन्दिकेश।
जय महाबलेश्वर धारेश्वर
ममलेश वटेश्वर जय जय जय।
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥९॥

नटराज चिदम्बर गरलाशन
जय घण्टाकर्णदु:खनाशन।
भस्मासुरबाणादिवरद जय
जय मार्कण्डेय-कृपाकर जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥१०॥

दक्षिणामूर्ति-दक्षिणेश जय
नित्यान्धकरिपु-नर्मदेश जय।
अचलेश्वर जय गोपेश्वर जय
गौरीश गणेश्वर जय जय जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥११॥

जय वृषवाहन गजवदनतात
गिरिजाधव हे षड्वदनतात।
भस्माङ्गराग भवभयभञ्जन
मणिकर्णिकेश हर हर जय जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥१२॥

मङ्गेश विभो मङ्गलमय जय।
जय प्रलयङ्कर शङ्कर जय जय।
जय ताण्डवकर जय विश्वरूप
नागेश नटेश्वर हरिहर जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥१३॥

अष्टमूर्ति जय जय पिनाकधर
जय वृषभध्वज जय त्रिशूलधर।
जय डमरूद्वेलन नृत्यप्रिय
कैलासशिखरवासिन् जय जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥१४॥

विद्याप्रसूति-देवाधिनाथ
रतिवरदायक जय भूतनाथ।
निर्वाणरूप वेदस्वरूप
अज! अनन्त! जय निर्गुण जय जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥१५॥

जय रावण-रामचन्द्र-पूजित
जय परशुराम-कुम्भज-पूजित।
सुरनरमुनिकिन्नरदेववन्द्य

उरगासुरभूतवन्द्य जय जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥१६॥

शितिकण्ठ शिवाप्रिय नागान्तक
शशिशेखर दक्षयज्ञनाशक।
जय जय कपालमालाभूषित
जय परमघोर जय मृत्युञ्जय।
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥१७॥

पञ्चानन योगिन् नन्दीश्वर
सूर्याग्निचन्द्रलोचन ईश्वर।
श्रीकण्ठ भर्ग धूर्जटे विभो
स्वरमय सर्वज्ञ सामप्रिय जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥१८॥

वेदान्तसारसन्दोह जप्य
हे व्योमकेश हे विमलोदय
जय खण्डपरशु-हर वृषाकपे
गोपते गोप्तृसर्वेश्वर जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥१९॥

उग्रेश मयोभव शङ्कर जय
विश्वेश मयस्कर शिवतर जय।
त्र्यम्बक सुगन्धि-पुष्टिप्रद जय
त्वं कर्ता भर्ता हर्ता, जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥२०॥

कर्पूरगौर करुणावतार
संसारसार भुजगेन्द्रहार।
जय सद्योजात महानट जय
तत्पुरुष गृहस्थ यतीश्वर जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥२१॥

पार्वतीतपस्याक्रीतदास
मेना-नगपति-पुण्यप्रकाश ।
जडचेतनमय हे प्रमथनाथ
जय निष्कल सकल निरञ्जन जय॥
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥२२॥

दिक्कालाद्यनवच्छिन्नरूप
जय हे ब्रह्मानन्दस्वरूप।
जय निराकार जय भक्तवरद
लोकेश रमाकान्तप्रिय जय।
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥२३॥

विश्वात्मन् भवते नमो नमः
हे महाकाल! ते नमो नमः
अक्षरमालां स्वीकुरु भगवन्!
सच्चिदानन्द हे ज्योतिर्मय।
श्रीमहादेव शम्भो जय जय॥

इति नवदिल्लीस्थवाणीविहारवासिश्रीरमाकान्तशुक्लप्रणीतं भास्कराचार्यसंस्कृतं 'महाकाल-मालिका' नाम स्तोत्रं सम्पूर्णम्।
पठतांश्रृण्वतां च शुभमस्तु।
(रचनातिथि: शिवरात्रि: २.३.१९९२ परिवर्धन-परिष्कारतिथि: २६.२.२००६ महाशिवरात्रि: २०६२ रविवार:)

श्रीवरदेश्वराष्टकम्

श्रीहरिन्यासेन पुर्यां श्रीभिवान्यां स्थापितं
कामकोटियतीश्वरादरभक्तिभावसुपूजितम्।
आञ्जनेय-गणेश-षण्मुखसेवितं विश्वम्भरं
नौमि वरदाम्बायुतं वरदेश्वरं वरदायकम्॥१॥

हरितदूर्वा-पाटलैरश्वत्थवटबिल्वादिभिः
पारिजातैश्चम्पकैर्नक्षत्रवृक्षैः शोभिते।
मन्दिरे श्रीहरिहराख्ये श्रीभिवानीसंस्थिते
नौमि वरदाम्बायुतं वरदेश्वरं वरदायकम्॥२॥

कमलभूषिसलिलपूर्णैः सुप्रसन्नसरोवरैः
विविधवर्णजलच्छटामहितैश्च धारायन्त्रकैः।
अतिथिगृह-सत्सङ्गभवन-ग्रन्थगेहैः पूजितं
नौमि वरदाम्बायुतं वरदेश्वरं वरदायकम्॥३॥

श्रीहरेरनुकम्पयाकाशीयमार्गेणागतम्
रत्नपीठोत्तरजलहरीराजितं पश्चिममुखम्।
यज्ञशाला-विष्णुमण्डपमध्यगं वृषभध्वजं
नौमि वरदाम्बायुतं वरदेश्वरं वरदायकम्॥४॥

स्तम्भकुट्टिमतोरणध्वजकुम्भदीपाधारकैः
घण्टिका-देवाङ्गना-गोमुख-कपाटैर्मण्डिते।
मन्दिरे विभ्राजमानं पूजितं भक्तैर्नतैः
नौमि वरदाम्बायुतं वरदेश्वरं वरदायकम्॥५॥

अशरणानां शरणदं भवभीतिभीताभयकरं
भक्ति-मुक्तिसुदायकं शक्तिप्रदं पापापहम्।
सच्चिदानन्दस्वरूपं व्यापकं विभुमव्ययं
नौमि वरदाम्बायुतं वरदेश्वरं वरदायकम्॥६॥

अष्टमूर्तिधरं परेशं निर्गुणं सगुणं परं
कारणानां कारणं दृश्यं तथादृश्यं शिवम्।
श्रीभिवानीपुरपतिं जगतीपतिं जगदात्मकं
नौमि वरदाम्बायुतं वरदेश्वरं वरदायकम्॥७॥

धन्यधन्यास्ते समे यैर्निर्मितं प्रभुमन्दिरं
शिल्पिनः प्रतिमाकरा उद्यानकारा रक्षिणः।
वेदपाठकृतोऽर्चका भक्ताश्च दर्शनकामिनो
ये स्मरन्ति नमन्ति वरदाम्बायुतं वरदेश्वरम्॥८॥

रमाकान्तेन शुक्लेन श्रीब्रह्मानन्दसूनुना।
कृतं स्तोत्रं पठेद्यस्तु शिवभक्तिं स आप्नुयात्॥९॥

(३०.३.२००३ महाशिवरात्रिः)

नमः शास्त्रिणे वीरधुर्याय तस्मै

यमालोक्य लोकस्य सेवासु सक्तं
सदा मातृभूमिः प्रसन्ना बभूव।
व्यधाद् यः समस्तं जनौघं स्वभक्तं
नमः शास्त्रिणे वीरधुर्याय तस्मै॥१॥

सदा यस्य वक्तृत्वपीयूषधारां
निपीयाऽभवन् देशभक्ता अमर्त्याः।
अभूवंश्च शत्रोः कृते ते कृतान्ताः
नमः शास्त्रिणे वीरधुर्याय तस्मै॥२॥

सदा कर्षकैर्मन्त्रदो यः प्रतीतो
गृहीतो भटैर्यः समुत्साहपुञ्जः।
मतः शान्तिकामैश्च यः शान्तिदूतो
नमः शास्त्रिणे वीरधुर्याय तस्मै॥३॥

न मम्लौ यदीयं मुखं निःस्वतायाम्
विमूढं न चित्तञ्च मन्त्रित्वलाभे।
सदा कर्मठो यः स्थितप्रज्ञ आसी-
न्नमः शास्त्रिणे वीरधुर्याय तस्मै॥४॥

सदा सञ्चितं येन वृत्तं न वित्तम्
सदा स्वीकृतं चार्जवं नैव दैन्यम्।
प्रियं यस्य कार्यं न चैव प्रभुत्वम्
नमः शास्त्रिणे वीरधुर्याय तस्मै॥५॥

दृढं यन्मनो वज्रराशिं बभार
कृशं यच्छरीरं हिमाद्रिं दधार।
बलिञ्चाकरोज्जीवनं यो जनन्यै
नमः शास्त्रिणे वीरधुर्याय तस्मै॥६॥

(रचनातिथिः २-१०-१९६५)

उज्जयिनीयं जयति

क्षणमपि दृष्टा यालोकयितुर्जातु जहाति न चित्तम्।
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्।।
उज्जयिनीयं जयति विशाला कविगणवन्द्या नित्यम्।।

(१)

उद्घाटयति निजं हृदयं ब्रूते निजकथा अतीताः
श्याममृत्तिका स्पृष्टा प्रेम्णा यस्या लोकातीता।
कालिदास-शूद्रक-विक्रम-वेताल-विलक्षणघटनाः
कविकुलवर्णितविविधदेशवस्तूच्चयरीतिविरचनाः।।
प्रत्यक्षं तनुते मानसमोदाय समेषां सततम्
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्।।

(२)

उदयन-वासवदत्ता-सेना-चारुदत्त-कल-गाथाः
केकित्रासककबरीभाराः सुरभिलधूपसनाथाः।
लोलापाङ्गैर्लसितास्तन्व्यः श्यामा मध्ये क्षामाः
श्रोणीभाराद्विलसितगमनाः तन्त्रीवादनकामाः।।
पदे पदे साक्षात्क्रियन्ते यत्र सहृदयैर्नित्यम्।
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्।।

(३)

हारास्तारास्तरला गुटिका भाण्डसमूहा भव्याः
पुष्पस्तबकाः शेखरहारा माला नव्याः नव्याः।
शिप्रावाताः कविसङ्घाता महाकालशिवभक्ताः
शास्त्रकाव्यनाटकसङ्गीतानां गोष्ठीष्वनुरक्ताः।।
यत्राद्याप्यविरतं हरन्ति प्रेक्षावतां सुचित्तम्।
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्।।

(४)

अत्रैवाभिरूपभूयिष्ठा विक्रमपरिषत् शुशुभे
या कविकालिदासकृतनाटकवीक्षणाय खलु लुलुभे।
अत्रैवापरितोषाद्विदुषां कविना यत्नोऽकारि
बाणो विजहारात्र निश्चितं सहृदयहृदयविहारी।।
अत्रागत्य जायते चित्तं शिवं सुन्दरं सत्यम्।
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्।।

(५)

शिप्रास्नानं यत्र धर्मिणः कलिमलदारणनिपुणम्
अर्थकामिनो विपणिविभागं नानापण्यसुपूर्णम्।
कामकामिनोऽभिमतं स्थानं नवलविलासोल्लसितम्
मोक्षार्थिनो महाकालेशं ज्योतिर्लिङ्गं प्रथितम्।
क्षीरसागरं[१] यान्ति च रसिका नद्यो यथा समुद्रम्।
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्।।

(६)

'चल चल भामिनि चल सिंहस्थं द्वादशवर्षैर्लब्धम्'
'चल गजगामिनि कार्तिकमेलाक्षेत्रं कौतुकलुब्धम्।'
'चल मूढे क्रीणामि सुमाल्यं मालीपुरे त्वदर्थम्'
'अहो श्रूयते कार्तिकमासे शृणु शृणु कोकिलविरुतम्'।।
यत्रेत्थं चाटूयति रमणो दयितानिर्दयचित्तम्।
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्।।

(७)

प्रतिवर्षं खलु यस्याः शिप्रातीरे विचलितधीरे
'माच' - दर्शनोत्सुकैर्मालवैः मेलाशीतसमीरे।
अविदितगतयामा रजनी नीयतेतरां निश्चिन्तम्
झञ्झावाते घनघनवर्षे वापि शीतले नीरे।।
अहो मधुरिमा, अहो प्रमोदो यस्या अतुलो नित्यम्।
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्।।

---

१. क्षीरसागरनामकं कालिदाससमारोहाङ्गभूतसांस्कृतिककार्यक्रमायोजनस्थानम्।

(८)

रविकरचुम्बितकमलविकासैः मदकलसारसनादैः
मालविकानां सुमधुरहासैः विबुधशिरोमणिवादैः।
देवोत्थानवह्निखेलाभिर्नवनवदीपविलासैः
भैरवगढमुद्रितवस्त्राणां चेतोहरैः सुहासैः॥
बालवृद्धयूनां परिहासैर्या जयति जगच्चितम्।
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्॥

(९)

चमरपुच्छिका[१]खण्डितकन्दुक[२]कुसुमनोहरवर्षैः
कविकविताप्रस्तुतिवेलायां सहृदयसुहृदां हर्षैः।
अतिथीनां विदुषां सचेतसां सुमनोरथचङ्क्रमणैः
व्याससमासरीतिवक्तव्यैः भावानां सङ्क्रमणैः।
कीर्तिमन्दिरं भाति हि यस्याः कालिदासमहममहितम्
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्॥

(१०)

पक्षप्रहारैश्चञ्चुश्लेषैः गुटरगुटरगूँकारैः
मानैरनुधावनैरथो मदनाज्ञापालनचारैः।
द्वाभ्यां तथा तृतीयस्योत्सारणैर्यत्र सव्यूहः
अश्मभ्योऽपि हि प्रेमकलामुपदिशति कपोतसमूहः॥
विक्रमकीर्तिमन्दिरं तद्यस्या अक्षय्यं वित्तम्।
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्॥१०॥

(११)

हरसिद्धिं योगेश्वरसदनं मङ्गलनाथं रम्यं
भर्तृहरेर्गह्वरं, चाश्रमं सान्दीपनेः पवित्रम्।
ज्येष्ठगणेशं, पञ्चमुखं हनुमन्तं भवभयहरणम्
दर्शनीयमथ नानातत्त्वं यस्यां विस्मयकरणम्॥

---

१. 'गिलहरी' इति हिन्द्याम्।

२. 'गेंदा' इति हिन्द्याम्।

वीक्ष्य भवति नहि कस्य मनो वद श्रद्धा-विस्मयभरितम्।
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्॥

(१२)

यत्रागत्य निवर्तितुमिच्छति नैवागन्तुकलोकः
श्रावं श्रावं यस्या गाथां तृप्तिं याति न लोकः।
स्मारं स्मारं यस्या विभवं भवति विस्मितो लोकः
पायं पायं यस्या शोभां माद्यति सर्वो लोकः।
यस्या विरहो जनयति मोहं, व्यथयति दृढमपि चित्तम्।
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्॥

(१३)

विहरति विहसति विलसति नृत्यति या मानसे न केषाम्?
सुखयति मदयति रमयति रसयति या मानसं न केषाम्?
सरला सरसा मुग्धोदारा या राजते समेषाम्।
शुभदा सुखदा वरदादरदा या राजते समेषाम्।
सर्वशुक्लया वाग्देव्या खलु यत्र समोदं हसितम्॥
उज्जयिनीयं जयति विशाला बुधजनवन्द्या नित्यम्॥

(रचनातिथिः ३१-११-१९८२, उज्जयिन्याम्)

राजस्थानम्

यद्विदुषां वीराणां धनिनां श्रमिकाणां च निधानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्।।

(१)

शिलादेवि - गलताजी - बालाजी - श्रीनाथद्वारैः।
एकलिङ्ग - पुष्कर - कौलायत - करणी - रामद्वारैः।।
रामधाम - रणछोड़ - साँभरा - सर्वेश्वर - जयकारैः।
श्रीद्वारकाधीश - लोहार्गल - प्रभृतितीर्थपरिवारैः।।
त्रिविधतापतप्तेभ्यो नित्यं यद्ददाति शमदानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्।।

(२)

बप्पारावल - राणासाँगा - गोरा - बादल - वीरैः।
सिंहप्रताप - सदृशरणवीरैः सन्धापालनधीरैः।।
दुर्गावती - पद्मिनी - हाडीरानी - विश्रुतवृत्तैः।
अङ्गीकृतसुव्रतजौहरनारीणां दिव्यसुचरितैः।।
यद्विदधाति जगज्जनतायाश्चारित्रस्योत्थानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्।।

(३)

डिङ्गल - पिङ्गल - वयणसगाई - काष्ठपुत्तलीनृत्यैः।
रत्नपरीक्षा - प्रस्तरखण्डन - ढोला - मारू - वृत्तैः।।
अणुविस्फोटपरीक्षण - पुस्तकगृह-परमाणुविकासैः।
आर्हत - वैदिक - धर्मप्रचारैर्विविधकलानां हासैः।।
यद्ददाति तैस्तैश्च विशेषैर्निजवैभवप्रमाणम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्।।

(४)

तप्ते यन्मरुदेशे मधुरा 'मत्तीराः' रसपूर्णाः।
यस्य 'राबड़ी' लोकप्रसिद्धा आस्वादैरापूर्णा।।

यन्मरुभाषाबद्धवाङ्मयं शोधकमोदविधायि।
दुग्धसारशष्कुलीसेवनं यस्य च तृप्तिविधायि॥
यन्मालिन्या बीकानेर्याः सिद्धं तुलाविधानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्॥

(५)

'अस्मि प्रेमप्रमत्ताहं मम पीडां वेद न कश्चित्'।
'गिरिधरपुरतो नर्तिष्यामि रोत्स्यति मां नहि कश्चित्'॥
'मम तु केवलं गिरिधरगोपो नान्यः कोऽपि जगत्याम्'।
इत्येवं वचसा मनसा कर्मणा रताया भक्त्याम्॥
अमृतं कृत्वा विषं पिबन्त्या यन्मीरायाः स्थानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्॥

(६)

घघरा - कञ्चुक, बिन्दुशाटिका - गोटावृतवसनानाम्।
कटक-बोरला-नूपुर- नथली-वलयाङ्गद-रशनानाम्॥
टड्डे - वाटे - बँगड़ी - कङ्गन-चूड़ा - हथफूलानाम्।
टीका-झुमका-हँसली-टिकली-कटिका-रमझोलानाम्॥
विच्छित्त्या भरितं यत्तनुते चारुत्वस्य वितानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्॥

(७)

कज्जलकलितललितनयनानां मँहदीरक्तकराणाम्।
धृतविविधाभूषणवसनानां लोकरीतिपरकाणाम्॥
दूर्वालङ्कृतकरकमलानामर्चनगीतपराणाम्।
बालानां सौभाग्यवतीनां धृतमस्तककलशानाम्॥
उपचारैर्विविधैर्विलसति यस्मिन् गणगौरविधानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्॥७॥

(८)

मुरकी - कमरी - पगड़ी - धोती - धौड़ीपादत्राणैः।
लसिता यस्य जना शोभन्ते नित्यं श्मश्रूत्थानैः॥

अश्मखण्डने मूर्तिविरचने शोभनगृहनिर्माणे।
यस्य श्रमिका नित्यं निरता मार्गाणां च विधाने।।
प्रकृतिकोपदलिता अपि नित्यं विदधति देशोत्थानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्।।

(९)

गिरिधरशर्मचतुर्वेदोपमविद्वद्रत्नैर्लसितम्।
मञ्जुनाथमथुरानाथोपमकविवरवैभवलसितम्।।
बाँकीदास - सूर्यमल्लागरचन्दयशोभिर्लसितम्।
काँकर- झाबरमल्ल-सबा-रांगेय-गुलेरी-लसितम्।।
विद्याधरमहितं यद् धत्ते ज्ञानमथो विज्ञानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्।।

(१०)

हल्दीघाटी - चेतकशौर्यं स्मारं स्मारं यस्य।
अर्बुदलोकोत्तरसौन्दर्यं दर्शं दर्शं यस्य।।
अगणितवीराणां कलगाथाः श्रावं श्रावं यस्य।
अभिनवकुल्याजलसञ्चारं लोकं लोकं यस्य।।
अवसन्नस्यापि जनस्य मनो लभतेऽद्भुतमुत्थानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्।।

(११)

क्षणे क्षणे या नवतां धत्ते कणे कणे कलगानम्।
गृहे गृहे या कमलां धत्ते पदे पदे सम्मानम्।।
दिनं दिनं या पर्व विधत्ते जनं जनं सोल्लासम्।
नयने नयने लीलां धत्तेऽधरेऽधरे च सुहासम्।।
एवम्भूता पाटलनगरी यस्यानन्दनिधानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्।।

(१२)

पवनप्रासादेन वैद्यविदुषां नैपुण्यविलासैः।
चन्द्रप्रतोल्या चतुष्पथैरथ रम्योपवनविलासैः।।

चित्रविचित्रनामपट्टैरापणिकोदारसुमार्गैः
आगन्तूनां वित्तहराणामापणिकानां भागैः॥
लसिता यज्जयपुरी विधत्ते वृद्धं जनं युवानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्॥

(१३)

घर्मच्छायापीतश्यामा क्वाप्यरावली रम्या।
क्वापि कुरङ्गाली चलचरणा रोमन्थिनी विलोक्या॥
क्रमेलकानां क्वचिदपि मानवकार्यार्थं सहयोगः।
दृश्यः क्वचिदपि गोण्डवणानां रूपस्वरसंयोगः॥
यस्मिन् दृश्यं क्वापि नृत्यगीतानां मधुरविधानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्॥

(१४)

दिलवाड़ा-गोविन्द-बिहारी-मन्दिराणि दिव्यानि।
राजसमन्दं बालसमन्दं स्थानान्यथ भव्यानि॥
आमेरे बीकानेरे जैसलमेरे दुर्गाणि।
जोधपुरोदयपुरामेर - जल - झील - काच - महलानि॥
श्वेतरक्तपाषाणानथ धत्ते यत्ताम्रनिधानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्॥

(१५)

अर्थिकामपूरणं विधत्ते यत्र गरीबनवाजः।
भूमण्डले समस्ते व्याप्तो यद्व्यापारिसमाजः॥
यस्य श्रमिका जगत्प्रसिद्धाः सत्वरकर्मविधाने।
यस्य च धनिका जगत्प्रसिद्धा धर्मार्थं धनदाने॥
रणाङ्गणे यद्वीरस्तनुते ह्यनुपमशौर्यवितानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्॥

(१६)

असमयवृष्टिं दुर्भिक्षं वा भूमेरूषरतां वा।
वह्निवातभूकम्पावर्षणजनितानुपद्रवान् वा॥

पेयजलाभावं पशुचाराभावं वस्त्राभावम्।
समुचितशिक्षावसराभावं वृत्तिनिश्चयाभावम्।।
जेतुं यतते श्रमबलतो यन्नित्योत्साहनिधानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्।।

(१७)

यद्वर्णयितुं यज्ज्ञापयितुं शब्दास्तिष्ठन्त्यल्पाः।
यस्य द्रष्टुं वैभवमखिलं ह्यपेक्षिता वै कल्पाः।।
यस्य सरो (झील)-वापिका-सागरान् को वा मातुं शक्तः?
विजयस्तम्भं यस्य चोन्नतं को विस्मर्तुं शक्तः?
नानादेशसमायातानां विहगानां यत्स्थानम्।
जयति मनोज्ञं राज्यललामं तदिदं राजस्थानम्।।

(रचनातिथिः १३-४-१९८३)

अहं स्वतन्त्रता भणामि[1]

अहं स्वतन्त्रता भणामि मद्वचो निशम्यताम्।
निधाय मानसे च तद् यथोचितं विधीयताम्॥
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................॥

(१)

मदर्चनाकृते शिरांस्युपायनीकृतानि यैः,
धनं वपुस्तथा मनः सहर्षमर्पितानि यैः।
अवापुरात्मवक्षसि ज्वलद्भुशुण्डिगोलिकाः,
गतास्त एव मे जना सदैव वन्दनीयताम्॥
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................॥

(२)

भवद्भिरन्तरिक्षगा जनाः स्वदेश ईक्षिताः,
भवद्भिराततायिनाशकारिणोऽपि दीक्षिताः।
कृतं भवद्भिरेशियाद्व्यशीतिखेलयोजनम्,
तदेतदर्थमद्य मे शुभेहितं प्रगृह्यताम्॥
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................॥

(३)

भवद्भिरद्य दृश्यते यथार्थिकी समुन्नतिः,
भवद्भिरद्य दृश्यते नवा च या विनिर्मितिः।
भवद्भिरद्य यः स्वतन्त्रतारसो निपीयते,
तदेतदात्मजीवने चिरं चिराय धार्यताम्॥
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................॥

(४)

शुभाः हि कामनाः भवत्कृते समर्पयाम्यहम्,
समुन्नतिं सुखं च वः सदैव चिन्तयाम्यहम्।

---

१. आकाशवाण्या समस्तकेन्द्रेभ्यः २५-१-१९८७ ई. तारिकायां रात्रौ ९.४५ वादनकाले प्रसारिते सर्वभाषाकविसम्मेलने पठिता संस्कृतकविता।

परन्तु वर्तमानया विचित्रकाललीलया,
मनाग् विचिन्तिता यदेव वच्मि तन्निशम्यताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(५)

मया न कल्पितं कदापि दुर्बलाभिशोषणं
मया न कल्पितं कदापि दुर्जनाभिपोषणम्।
मया न कल्पितं कदापि सज्जनावमाननम्
सहेऽखिलं च च तद् यथा सहै न तद्विधीयताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(६)

विलोकयामि वृत्तिहीनतामहं यदा यदा,
विलोकयामि नीतिहीनतामहं यदा यदा।
नताननना गतासुका भवाम्यहं तदा तदा,
इयं दशा न मेऽस्तु येन तत्सदा विधीयताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(७)

यदा यदा श्रृणोम्यहं वधूविदाहपातकम्,
यद यदा श्रृणोम्यहं बलात्कृतिं विहिंसनम्।
तदा तदा भवाम्यरुन्तुदव्यथाप्रपीडिता,
इयं व्यथा प्रणाशमेतु येन, तद्विधीयताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(८)

स्वदेशवासिभिः स्वदेशवासिनां विहिंसनम्,
पृथक्त्वभावपोषणं स्वदेशदेहदारणम्।
अधीतिपण्यविक्रयं करप्रदातृनिःस्वतां,
विलोक्य यां शुचं गतास्मि सा द्रुतं विलोप्यताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(९)

जलं न लभ्यते तथा, यथा सुरा पदे-पदे,
वचांसि सन्ति भूरिशो न हि क्रियाः पदे-पदे।
पुनश्च भेदभावना प्रवर्त्यते पदे-पदे,
इदं दशा समर्थनं किमर्हतीति चिन्त्यताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(१०)

दलाद् दले पलायनं, प्रवञ्चनां क्षणे क्षणे
प्रतारणं जने जने, विहिंसनं पणे पणे।
विलोक्य रोगदायकं विमिश्रणं कणे कणे,
गतास्मि यां शुचं हि सा द्रुतं द्रुतं विलोप्यताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(११)

अयोग्यता पदोन्नता, सुयोग्यता पदच्युता,
अमोघलाभकारिणी मता च चाटुकारिता।
इयं स्थितिर्विलोक्यते यदा, तदा मम स्थितिः,
सुपुष्टतां भजेत्कथं? भवद्भिरेव कथ्यताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(१२)

क्वचिद्विलाससाधनैर्विमण्डिता विलासिनः,
क्वचित्क्षुधाप्रपीडिता वसन्ति देशवासिनः।
क्वचित्पयस्विनी धनस्य कुत्रचिच्च निःस्वता,
इयं दशा विलोपमेतु येन तद्विधीयताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(१३)

कथं पदातिमार्ग एव शेरते हि कार्मिकाः,
कथं च धर्मनाम्नि सर्वमाचरन्ति धार्मिकाः।

कथं च देहविक्रयो विधीयते सुयोजितम्
इदं निरीक्ष्य मानसे समीक्षणं विधीयताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(१४)

अहं स्मरामि कष्टपद्धतिं पुरानृणां यदा,
अहं भवामि गद्गदाभिमानसंयुता तदा।
विलोक्य किन्तु वर्तमाननेतृलाभकाङ्क्षितां,
व्रजान्यहं मुदं ह्यथो शुचं? स्वयं विचार्यताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(१५)

धनस्य वा श्रमस्य वा न कृच्छ्रतास्ति भारते
समस्तधातवो मिलन्ति भारते प्रभारते।
उदेति या यदा-कदा तथापि बुद्धिहीनता
न सा कदाप्युदेतु येन तत्सदा विधीयताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(१६)

न निर्धनो न निर्बलो जनोऽत्र कोऽपि जायताम्,
न कस्यचित्समादरो विखण्डितश्च जायताम्।
निजावलम्बनं जने जने सदा प्रवर्धताम्,
जनो जनोऽस्य भारतस्य मोदताम्, प्रमोदताम्।।
अहं स्वतन्त्रता भणामि..................।।

(रचनातिथि: १५-८-१९८३)

(आकाशवाणीत: ३, ६, ११, १३, ४ संख्याकानि पद्यानि न प्रासार्यन्त। इयं कविता इत पूर्वम् अर्वाचीनसंस्कृतस्य पञ्चमवर्षीये चतुर्थेऽङ्केऽपि प्रकाशिता बभूव किन्तु २, १३ संख्याके पद्ये तत्र न आस्ताम्।)

रौति ते भारतम्!

कश्चिदुवाच–

किं रमाकान्त! नित्यं त्वया भण्यते
'भाति मे भारतं भाति मे भारतम्।'
किं न पश्यस्यनेकैरभावैर्युतं
रौति ते भारतं रौति ते भारतम्॥१॥

कुत्रचिद्दीर्घपङ्क्तिस्थिता मानवाः
यापयन्ति स्वकालं प्रतीक्षापराः।
मोचयन्ति स्वनिःश्वासराशीनहो!
यैर्व्यथामाप्नुवद् रौति ते भारतम्॥२॥

रेलयानेषु भिक्षापरान् बालकान्
अङ्गहीनानवस्त्रान् दयोत्पादकान्।
गालिभिः पोषितान् न्यक्कृतैस्तोषितान्
वीक्ष्य चिन्तामयं रौति ते भारतम्॥३॥

वृत्तपत्रेषु नित्यं बलात्कारिणां
निन्द्यपैशाचकृत्यानि पश्यत् पठत्।
किञ्च हत्यापहारादिगाथा वहत्
रौति ते भारतं रौति ते भारतम्॥४॥

क्वाप्यशिक्षातमोभिर्वृतं कष्टदैः
क्वापि रोगैः परीतं महादारुणैः।
नित्यमुत्कोचलीलाविलासैर्युतं
रौति ते भारतं रौति ते भारतम्॥५॥

यौतुकप्रेप्सुभिर्लोलुपैर्निन्दितै-
र्मर्त्यरूपे स्थितै राक्षसैः कौटिकैः।
दह्यमाना वधूर्वीक्ष्य दुःखेन हा
रौति ते भारतं रौति ते भारतम्॥६॥

देहपण्याजिरे नूपुराकर्णनैः
पारवश्याङ्कितैर्नृत्यकृत्यैस्तथा।
येन दारिद्र्यगाथोच्चकैर्गीयते
तद् व्यथापूरितं रौति ते भारतम्॥७॥

यत्र रक्षाभटैः रक्षणीयो हतो
यत्र गोप्ता न गोप्यं क्षमो रक्षितुम्।
यत्र सन्तो मता दस्यवो हिंसका
रौति तद् भारतं रौति तद् भारतम्॥८॥

उच्चशिक्षां समाप्यापि वृत्त्यर्जने
न क्षमो जायते यत्र यूनां गणः।
यत्र कुत्रापि वृत्त्यर्थमाहिण्डते
रौति तद् भारतं रौति तद् भारतम्॥९॥

हा कराधानकर्ताधिकारी स्वयं
यत्र धत्ते स्वगेहे विना सूचनाम्।
कृष्णावित्तं तथा स्वर्णभाण्डं महद्
रौति तद् भारतं रौति तद् भारतम्॥१०॥

कार्यरोधैस्तथा हिंसकान्दोलनैः
चाटुकारप्रणीतैर्वृथा भाषणैः।
ईश्वरम्मन्यमानैरहो दम्भिभी
रौति ते भारतं रौति ते भारतम्॥११॥

उग्रकृत्यैर्नरैर्यत्र मध्येपथं
पूर्वसेनापतिर्हन्यते गोलिभिः।
यत्र चार्ता भिषग्भिर्बलाद्दूष्यते
निन्द्यकृत्यान्वितं रौति तद् भारतम्॥१२॥

यत्र यूनां नवैर्मादकैर्वस्तुभिः
क्षीयते शक्तिरोजस्तथा लुप्यते?

यत्र दृश्या युवानो जराजर्जरा
रौति तद् भारतं रौति तद् भारतम्।।१३।।

कर्हिचिद्विश्वबन्धुत्वमुद्घोषयत्
पावयद्विश्ववन्द्यैश्चरित्रैर्जगत्।
यत्तदेवाद्य विद्वेषहिंसाप्लुतं
रौति ते भारतं रौति ते भारतम्।।१४।।

कर्षकेभ्यो यदान्नं भवेद् दुर्लभं
कार्मिकेभ्यश्च गेहं यदा दुर्लभम्।
वस्त्रकृद्भ्यश्च वस्त्रं यदा दुर्लभं
तर्हि नूनं हहा! रौति ते भारतम्।।१५।।

कर्गले राष्ट्रभाषास्ति नो भाषणे
संस्कृतं स्तूयते, नैव तत्सेव्यते।
स्वीयपादे कुठारः स्वयं पात्यते
वीक्ष्य सर्वं ध्रुवं रौति ते भारतम्।।१६।।

रमाकान्त उवाच-

यत्त्वया कीर्त्यते दोषजातं सखे!
तन्मया सूचितं ह्येकपद्ये[१] पुरा।
दोषवर्जं मया सद्गुणाः सञ्चिता-
स्तेन प्रोक्तं मया 'भाति मे भारतम्'।।१७।।

कीर्तनेनैव वा क्रन्दनेनैव वा
लोपमेष्यन्ति दोषा न देशस्य वै।
तेन सर्वैः क्रियन्तां सदा सुक्रियाः
येन भातु प्रसन्नं सदा भारतम्।।१८।।

---

१. सन्तु दोषा अनेकेऽत्र कैश्चिन्मताः
किन्तु नाहं प्रपश्यामि तान् मन्दधीः।
वन्दनीयं मया कीर्तनीयं मया
मोदतां वर्धतां राजतां भारतम्।।
—'भाति मे भारतम्'— इत्यस्मिन् काव्ये १०७ संख्याके पद्ये

लोलुपा नायका नैव सन्त्वत्र भोः
सन्तु कर्तव्यशून्या न चापि प्रजाः।
देशसेवां मिलित्वा कुरुध्वं समे
येन भूयोऽपि भासेत नो भारतम्॥१९॥

(रचनातिथिः १२-१०-१९८५)

राष्ट्रदेवते!

राष्ट्रदेवते! कथं नु पूजनं करोमि ते?
ब्रूहि देवते! समर्चनं कथं करोमि ते?॥१॥

उग्रताविहिंसनोत्थचीत्कृतीः शृणोमि चेत्
राष्ट्रदेवते! कथं नु कीर्तनं करोमि ते॥२॥

यावदाननानि हर्षफुल्लतां न चाप्नुयुः
ब्रूहि देवते! सुमार्पणं कथं करोमि ते॥३॥

दन्दशूकवेष्टितं हि कार्यतन्त्रमस्ति चेत्
चन्दनं कथं समर्पयामि राष्ट्रदेवते॥४॥

वीक्ष्य कर्दमावृता हि कोटि-कोटिवीथिकाः
राष्ट्रदेवते! कथं सुगन्धमर्पयामि ते॥५॥

सौमनस्यसूत्रगुम्फिता न चेत्स्थिता जनाः
राष्ट्रदेवते! कथं सुमाल्यमर्पयामि ते॥६॥
(राष्ट्रदेवते! कथं नु हारमर्पयामि ते॥)

पेयवारि दृश्यते यदा च वै सुदुर्लभं
स्नानवारि पावनं समर्पयामि किं नु ते॥७॥

हा! वधूप्रदाहचीत्कृतीर्निशम्य नित्यशः
स्तोत्रमापठामि ते कथं नु राष्ट्रदेवते!॥८॥

द्वेषकृत्प्रभञ्जनो हि यावदेति नो शमं
दीपकं कथं प्रदर्शयामि राष्ट्रदेवते!॥९॥

एकलोऽपि वीक्ष्यतेऽन्नपीडितो मया यदि
राष्ट्रदेवते! कथं नु भोज्यमर्पयामि ते!।।१०।।

वर्धते धनं हि, किन्तु निर्धनेषु तन्न चेत्
राष्ट्रदेवते! कथं नु दक्षिणां ददामि ते।।११।।

मिष्टमर्पितं पुरैव 'भाति भारतं' हि ते।
यन्मया कटूक्तमत्र तत्क्षमस्व देवते!।।१२।।

(रचनातिथिः २९-१२-१९८५)

भारतजनताहम्

(१)

अभिमानधना विनयोपेता
शालीना भारतजनताहम्।
कुलिशादपि कठिना कुसुमादपि
सुकुमारा भारतजनताहम्॥

(२)

निवसामि समस्ते संसारे
मन्ये च कुटुम्बं वसुन्धराम्।
प्रेयः श्रेयश्च चिनोम्युभयं
सुविवेका भारतजनताहम्॥

(३)

विज्ञानधनाहं ज्ञानधना
साहित्यकला-सङ्गीतपरा।
अध्यात्मसुधातटिनी-स्नानैः
परिपूता भारतजनताहम्॥

(४)

प्रस्तरखण्डेषु मयोत्कीर्णा
मूर्तयः सजीवा भाषन्ते।
दिग्विजयिन्यो मे कलाः सन्ति
सहृदयास्मि भारतजनताहम्॥

(५)

मम गीतैर्मुग्धं समं जगत्
मम नृत्यैर्मुग्धं समं जगत्।
मम काव्यैर्मुग्धं समं जगद्
रसभरिता भारतजनताहम्॥५॥

(६)

उत्सवप्रियाहं श्रमप्रिया
पदयात्रा - देशाटन - प्रिया॥
लोकक्रीडासक्ता वर्धे-
ऽतिथिदेवा भारतजनताहम्॥

(७)

कल्पनातीतदु:खानां वा
सौख्यानां वापि परा: काष्ठा।
समभावतया सोढुं शक्ता
समबुद्धिर्भारतजनताहम् ॥

(८)

कृत्वा भूमण्डलपर्यटनं
यं देशं स्वर्गं मनुते ना।
तस्यैव नृपस्तस्यैव प्रजा
ऋजुचरिता भारतजनताहम्॥

(९)

नाहं भ्रमेऽस्मि नाहं मोहे
विश्वं भ्रान्त्वा तथ्यं वदामि।
प्रेरणां जगन्मत्तो लभते
धृतिशीला भारतजनताहम्॥

(१०)

विश्वस्मिन् जगति गताहमस्मि
विश्वस्मिन् जगति सदा दृश्ये।
विश्वस्मिन् जगति करोमि कर्म
कर्मण्या भारतजनताहम्॥

(११)

लङ्घिता: पर्वता अवरुद्धा
नद्य: प्रपूरिता जलाशया:।

सिक्ता मरवश्च यया बहुधा
महिता सा भारतजनताहम्॥

(१२)

किं किं न तपस्तप्तं हि मया
स्वातन्त्र्यदेवताराधनाय? ।
किं किं न सहे तद्रक्षार्थं
श्रमशीला भारतजनताहम्॥

(१३)

ये मह्यं गालीर्ददुस्तथाऽ-
कुर्वन्नपकारं मम नित्यम्।
जितवती तानहं तपोबलै-
र्गम्भीरा भारतजनताहम्॥१३॥

(१४)

दारिद्र्यदु:खदावाग्निदग्ध-
देहापि नो म्रिये ह्यद्यावधि।
साहस-जिजीविषा-कर्मठता-
पुत्तलिका भारतजनताहम्॥

(१५)

दम्भोलिसन्निभा अपि विपदोऽ
नायासमेव सर्वा हि सहे।
विषपानपरापि स्मितवदना
सर्वंसहभारतजनताहम् ॥

(१६)

आयातु यातु लक्ष्मी: स्तुवन्तु
निन्दन्तु नीतिनिपुणा: कामम्।
उच्चावचमार्गे गच्छन्ती
सोत्साहा भारतजनताहम्॥

(१७)

अण्वस्त्रनिर्मितिर्नो कठिना

मम कृते तथापि न तामीहे।

वास्तविकी हेतिरहिंसा मे

निर्भीका भारतजनताहम्॥

(१८)

सङ्गणकयन्त्रजालोऽपि मेऽस्तु

भौतिक्युन्नतिरपि मे तथास्तु।

जीवनरसश्च मा शुष्को भू-

दितिकामा भारतजनताहम्॥

(१९)

आक्रमणं नैव करोमि कदा-

प्याक्रमणं नैव कदापि सहे।

आर्जवं न मे मूर्खत्वमस्ति

दृढकवचा भारतजनताहम्॥

(२०)

मैत्री मे सहजा प्रकृतिरस्ति

नो दुर्बलतायाः पर्यायः।

मित्रस्य चक्षुषा संसारं

पश्यन्ती भारतजनताहम्॥

(२१)

ज्वालामुखिनं गिरिमारूढं

परमाणुदैत्यविकलितचित्तम्।

अधुनापि जगच्छान्तिं ब्रूते

या सैषा भारतजनताहम्॥

(२२)

विद्वांसो वीराः शिल्पकराः

श्रमिणः सन्तः किं किं न मेऽस्ति।

स्यादत्र न गृहभेदनपाप-
मितिकामा भारतजनताहम्।।

(२३)

अपि सहे बलात्कारान् हत्या
अपहृतीस्तथा तस्करवृत्ती:।
नो सहे किन्तु देशस्य भङ्ग-
मुन्निद्रा भारतजनताहम्।।

(२४)

नग्ना बुभुक्षिता निर्गेहा
सत्यपि जीवामि बहो: कालात्।
जीविष्यामि च कल्पान्तमहं
मृत्युञ्जय - भारतजनताहम् ॥

(२५)

जिह्वां मे कीलयितुं शक्त:
क: कोऽत्र जगति मातुर्जात:।
वाणी विहरति मे सदोज्ज्वला
गर्जन्ती भारतजनताहम् ॥

(२६)

नक्राश्रुजलं जाने सम्यग्
जाने च गृध्रगोमायुगिरम्।
जाने करटक-दमनक-चरितं
हृदयज्ञा भारतजनताहम्।।

(२७)

तस्करा हिंसका गेहभिदो
मूढाश्च सन्तु मयि यदा कदा।
ते किन्तु नैव परिभाषा मे
समुदारा भारतजनताहम्।।

(२८)

दृप्तानामङ्कुशतां भजामि,
नम्राणां रक्षकतां भजामि।
दुष्टानां शिक्षकतां भजामि
लोकज्ञा भारतजनताहम्॥

(२९)

शासनासन्दिकामधिरोढुं
प्रतिनिधयो मे कुर्वन्ति न किम्?
तां प्राप्य केऽपि यां विस्मरन्ति
मुग्धा सा भारतजनताहम्॥

(३०)

मुग्धा त्वहमस्मि परं दृप्तान्
लेहयामि धूलिं निजौजसा।
जनतन्त्रपद्धतेर्गुडाकेश-
गोप्त्री खलु भारतजनताहम्॥

(३१)

भारतभूमेरुत्पन्नाह-
मस्याञ्च विलीये सामोदम्।
सेविष्ये ह्येनामाजीवन-
मतिहृष्टा भारतजनताहम्॥

(३२)

मोदे प्रगतिं दर्शं दर्शं
वैज्ञानिकीं च भौतिकीं, परम्।
दूयेऽद्यत्वे लोकं लोकं
शठचरितं भारतजनताहम्॥

(३३)

दारिद्र्यं वृत्तेर्न्यूनत्वं
सर्वमप्युपेक्षे काममहम्।

नोपेक्षे किन्तु सतां पीडां
करुणार्द्रा भारतजनताहम्॥

(३४)

आचरति दुर्जनो नीचकर्म
यत्तसर्वं जाने, जाने।
प्राप्नोमि तथापि न निष्ठुरतां
करुणार्द्रा भारतजनताहम्॥

(३५)

देशे निरागसां संहारं,
लुण्ठनं सतां च वधूदाहान्।
श्रावं श्रावं दर्शं दर्शं
व्यथमाना भारतजनताहम्॥

(३६)

पश्यामि यदा कुटिलैः क्लृप्तां
मूढैश्च कृतां विघटनसरणिम्।
विलपामि तदा खिन्ना खिन्ना,
चिन्ताकुलभारतजनताहम् ॥

(३७)

अभिसन्धि-धार्मिकोन्माद-भैक्ष्य-
शारीरपण्य-मिश्रणदोषैः।
अस्वास्थ्यकरैश्च प्रदूषणै-
रतिविकला भारतजनताहम्॥

(३८)

पश्यामि यदा मलिनां गङ्गां
सरितोऽन्या अग्निमथोद्गिरतीः।
तासां पवित्रतां शीतलतां
चेच्छन्ती भारतजनताहम् ॥

(३९)

स्वीयैरपराधैः ह्रीणाहं
स्वीयैर्दोषैतिखिन्नाहम् ।
एकतां कामये नित्यं स्वां
जगदीश्वर! भारतजनताहम्॥

(४०)

युवकात्मघात - मादकपदार्थ-
सेवनोत्कोच - दुर्बलघाताः ।
नो सन्तु मदीये देशेऽस्मि
न्नितिकामा भारतजनताहम्॥

(४१)

अविरुद्धान् वापि विरुद्धान् वा-
प्येकस्मिन् सूत्रे स्थापयितुम्।
किं किं न मया क्रियते लोके
यत्नस्था भारतजनताहम्॥

(४२)

ये दृश्या मयि दोषा नैकेऽ-
रुन्तुदा अवाच्याः कष्टकराः।
कामये विलोपं वै तेषा-
मतिशीघ्रं भारतजनताहम्॥

(४३)

आक्रमिणो लुण्ठक-सङ्घाता
आगता येऽपि मयि गता लयम्।
विविधाप्येका विलसामि सदा
बहुवर्णा भारतजनताहम्॥

(४४)

अभितः परितः समया निकषा
मां यद्घटते तत्प्रेक्षेऽहम्।

सर्वस्य कृते खलु सज्जा या-
सावहिता भारतजनताहम्॥

(४५)

सागरे वियति धरणीपृष्ठे
भूधरशृङ्गेषु वनेषु मरौ ।
निजमातृभूमिरक्षणदक्षा
जितनिद्रा भारतजनताहम्॥

(४६)

क्षेत्रेषु खलेषु तथा चैवम्
उद्योगगृहेषु कुटीरेषु ।
नित्यं समृद्धिमुत्पादयामि
निस्तन्द्रा भारतजनताहम्॥

(४७)

नेतणां वार्तां नो करोमि
निजवार्तामेव परं भणामि।
आराध्यदैवतं मे भारत-
माराधक - भारतजनताहम्॥

(४८)

किं किं स्मरामि किं विस्मरामि,
किं किं लिखामि किं किं पठामि!
किं वा गायामि निजां गाथाम्
अविकत्थनभारतजनताहम् ॥

(४९)

जलबुद्बुदसङ्काशाः कति नो
संस्कृतयो लुप्ताः संसारे।
गङ्गाप्रवाह इव सनातनी
गतिशीला भारतजनताहम्॥

(५०)

अथवा किं बहुना रमाकान्त?
सङ्क्षिप्ततया तथ्यं भणामि।
हरिमेव जगज्जगदेव हरिं
पश्यन्ती भारतजनताहम्॥

(५१)

परतन्त्रो मा भूत्क्त्वापि कोऽपि
सर्वः सर्वत्र सदा नन्दतु।
जगतः स्वतन्त्रतामिच्छन्ती
मोदे खलु भारतजनताहम्॥

(५२)

रथ-रमाकान्त-राजेन्द्रमिश्र-
कवितालहरीः पायं पायम्।
विस्मरति सुधाधारामपि या
रसिका सा भारतजनताहम्॥

(५३)

यत्कथितमस्ति तत्सत्यमस्ति
अपि कश्चित्तन्मिथ्याकरोति?
श्रद्धेयं वचनं व्याहरामि
प्रामाणिकभारतजनताहम् ॥

(रचना तिथिः १५-७-१९८६)

फिलाडेल्फिया

'पेनसिल्वानिया'-विश्वविद्यालये
सांस्कृतं विश्वसम्मेलनं षष्ठकम्[१]।
योजयन्ती, लसन्ती बुधानां गणै:
राजते रम्यरूपा फिलाडेल्फिया॥१॥

यत्र 'दाण्डेकरो'[२]ऽध्यक्षवक्तव्यद:
सम्यगुन्मील्य चार्वाक्तनं संस्कृतम्[३]।
एडविन् गैरियो[४]-हस्तकञ्जेऽर्पयत्
राजते शोभना सा फिलाडेल्फिया॥२॥

मण्डनो[५] बेण्डरो[६] रामकर्ण[७]स्तथा
भास्कराचार्य[८]-रेवाप्रसादादय:[९]।
आप्नुवन् यत्र पत्रेषु विज्ञादरं
राजते सा सुरम्या फिलाडेल्फिया॥३॥

नैन्सिनेल्बेडिया[१०] सुन्दरी यत्र मां
श्रावयित्वा 'घनानन्द'[११]-काव्यं वरम्।

---

१. षष्ठं विश्वसंस्कृतसम्मेलनम्।
(VIth World Sanskrit Conference)
२. प्रसिद्ध: प्राच्यविद्याविशारद: प्रो० रामचन्द्र नारायण दाण्डेकर:।
३. अर्वाचीनसंस्कृतम् (६/४) दि० १५.१०.११८४ षष्ठाब्दपूर्त्यङ्क:।
४. प्रो० एडविन गैरो, शिकागोविश्वविद्यालयस्य संस्कृताचार्य:।
५. डा० मण्डन मिश्र: लालबहादुरशास्त्रीसंस्कृतविद्यापीठस्य प्राचार्य: किञ्च राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य निदेशक:।
६. प्रो० अर्नेस्ट बेण्डर:, पेन्सिल्वानिया वि०वि० प्रोफेसर: (सम्मेलन- संयोजक:)
७. डा० रामकरण शर्मा, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य संस्थापक-निदेशक:।
८. डा० भास्कराचार्य त्रिपाठी, प्रसिद्ध: संस्कृत कवि:। भोपालत: सम्प्राप्त:।
९. प्रो० रेवाप्रसादद्विवेदी 'सनातन:' सुप्रसिद्ध: संस्कृत कवि:, कालिदाससाहित्यस्य विशिष्टो विद्वान्। वाराणसीत: समायात:।
१०. नैन्सी नेल्बेडिया फिलाडेल्फियायां विश्वविद्यालये हिन्दीकवि- घनानन्दमवलम्ब्य शोधं कुर्वाणासीत्।
११. घनानन्द: सुप्रसिद्धो रीतिकालीनो रीतिमुक्त: कवि:। तस्य 'सवैया'-पद्यं तया श्रावितम्।

दिव्य आनन्दसिन्धौ मुदास्नापयत्
राजते शोभना सा फिलाडेल्फिया॥४॥

यत्र 'हैरीसन'[१२]-प्रेक्षणागारके
विश्वगीर्वाणवाणीकवीनां[१३] सभाम्।
योजयित्वा रमाकान्त[१४] आस्ते सुखी
राजते शोभना सा फिलाडेल्फिया॥५॥

मण्डनाध्यक्षसम्भाषणालङ्कृतं[१५]
रामकर्णस्य[१६] वाग्भिः समुद्घाटितम्।
काव्यसम्मेलनं वीक्ष्य मोदं गता
राजते रम्यरूपा फिलाडेल्फिया॥६॥

आर॰वी॰ जोशि[१७]-सत्यव्रतावार॰के॰-
शर्म-कौठेकरौ[१८] श्रीरमाचौधुरी[१९]।
भास्कराद्याश्च[२०] यत्रापठन् स्वाः कृतीः
राजते शोभना सा फिलाडेल्फिया॥७॥

'भाति मे भारतं'[२१] यत्र काव्यं मया
सस्वरं श्रावितं श्रोतृवृन्दप्रियम्।
तत्स्वरैर्मोहिता मोहितेवास्ति या
राजते सा सुरूपा फिलाडेल्फिया॥८॥

---

१२. 'हैरिसन हॉल' इत्यत्र।

१३. विश्वसंस्कृतकविसम्मेलनम्।

१४. रमाकान्तशुक्ल एतस्य कविसम्मेलनस्य संयोजकत्वेन वृत आसीत्।

१५. डा॰ मण्डनमिश्रेणास्य कविसम्मेलनस्य आध्यक्ष्यं विहितम्।

१६. डा॰ रामकरणशर्मणेदं कविसम्मेलनमुद्घाटिम्।

१७. प्रो॰ रसिक विहारी जोशि-प्रो॰ सत्यव्रतशास्त्रिणौ।

१८. प्रो॰ रामकरणशर्म-प्रो॰ प्रभाकर नारायणकवठेकरौ।

१९. कलकत्तातः सम्प्राप्ता संस्कृतनाट्यकर्त्री कवयित्री च श्रीमती रमा चौधुरी।

२०. डा॰ भास्कराचार्य त्रिपाठी। आदिपदेन श्री माधवदेशपाण्डेप्रभृतयः।

२१. 'भाति मे भारतं' नामकं मम काव्यम्। एकया लेखिकया अमेरिकातः प्रकाशिते समीक्षापत्रे तच्छ्रुत्वा लेखितम्–'Most Modern Poetry in the most ancient language of the world.'

श्रीहरेरामकृष्णाश्रमे[२२]ऽमेरिका-
देशजैर्भक्तवर्यैश्च यस्यां बुधाः।
स्वागतेनार्चिता वैष्णवेनाध्वना[२३]
राजते शोभना सा फिलाडेल्फिया॥९॥

अङ्कितैतिह्यगाथाभि[२४] रालोकिनी
शोभिताभ्रंल्लिहैरालयैः सर्वतः।
स्वच्छता-शान्ति-विद्या-प्रकाशैर्युता
राजते रम्यरूपा फिलाडेल्फिया॥१०॥

या पुराणी नवीना पुरी[२५] विद्यते
या प्रजातन्त्रघोषावनी विद्यते।
नित्यमेव प्रकृत्या विलासैर्युता
राजते सा सुरम्या फिलाडेल्फिया॥११॥

यत्र रिङ्गत्तरङ्गा 'डलेवर्' नदी[२६]
यत्र 'शोमेनि'[२७] सञ्ज्ञं च यूनां गृहम्।
मेपलै[२८]श्चैष्टनड्वृक्षकैः[२९] शोभिता
राजते शोभना सा फिलाडेल्फिया॥१२॥

सङ्ग्रहागार[३०]मास्ते यदीयं श्रुतं
यत्र सङ्गीतगोष्ठी समायोज्यत[३१]।

---

२२. इस्कॉनसंस्थायाः फिलाडेल्फियास्थे केन्द्रे।

२३. तत्र वैष्णवं भोजनमतिथिभ्य उपहृतमासीत्।

२४. फिलाडेल्फिया-विमानपत्तनादिस्थानेषु ऐतिहासिकचित्राण्यङ्कितानि सन्ति।

२५. आधुनिकनगरी फिलाडेल्फिया स्वप्राचीनं रूपमपि रक्षति। तत्र अष्टादश-शताब्द्यां निर्मितानि गृहाणि अद्यापि सुरक्षितानि सन्ति–18th Century Street मध्ये।

२६. डेलवेयर् नाम्नी नदी।

२७. शोमेनी-ड्राइव-स्थितं युवककेन्द्रम्। 'Youth Centre, Chaumeni' यत्र मया निवासः कृतः। क्लिफ़नामा युवा तस्य केन्द्रस्य सञ्चालक आसीत्।

२८. 'मेपल' नामकैर्वृक्षैः।

२९. 'चेस्टनट' सञ्ज्ञैः वृक्षैः।

३०. फिलाडेल्फिया-म्यूज़ियम।

३१. तत्र भारतीयसंगीतगोष्ठी समायोजितासीत् यत्र वयमुपस्थिता आस्मः।

सप्ततन्त्रीस्वरैर्झङ्कृता मोहकैः[३२]
राजते सा सुरम्या फिलाडेल्फिया॥१३॥

भारतीयक्लबेनातिथीनां[३३] भृशं
स्वागतं यत्र कृत्वा मनो निर्जितम्।
या हि 'बन्धुप्रिया'[३४] संस्कृते, साङ्गले
राजते रम्यरूपा फिलाडेल्फिया॥१४॥

यत्र चागन्तुकानां मनोरञ्जने
सन्नियुक्ता अभिज्ञा जना आसते।
या पुराणाङ्कवीथीं[३५] मुदा रक्षति
राजते सा सुयत्ना फिलाडेल्फिया॥१५॥

यां प्रजातन्त्ररक्षाव्रती श्रीयुतो
बेञ्जमिन्फ्रेंकलिन्[३६] - सञ्ज्ञकश्चिन्तकः।
स्वीयवासेन लब्धप्रतिष्ठां व्यधात्
राजते शोभना सा फिलाडेल्फिया॥१६॥

या नभश्चुम्बिभिः काचशृङ्गारिभि-
र्नैकखण्डैर्वणिक्कर्मगेहैर्युता।
या 'डलेवर्' - नदीवीचिभिर्लालिता
राजते सा सुरम्या फिलाडेल्फिया॥१७॥

वित्तपत्रस्य कर्तुं समाशोधनं
यत्र बैंकस्य[३७] पृष्ठात्समुड्डीयते।

---

३२. तत्रैकेन भारतीयकलाकारेण सितारवादनं कृतम्। एकेन चिकित्सकेन तबलावादनं कृतम्।

३३. 'इण्डियन क्लब' नाम संस्थया अतिथीनां स्वागतार्थं 'पकौड़ा' प्रभृतीनि भारतीयव्यञ्जनानि समुपहृतानि।

३४. 'फिलाडेल्फिया' शब्दस्यार्थोऽस्ति बन्धूनां प्रिया।

३५. पुराणाङ्कवीथीम्। पुराणैः-प्राचीनैः अङ्कैः=चिह्नैः सहितां वीथीम्। अथवा पुराणानि अष्टादश भवन्ति। तेषाम् अङ्केन १८ सङ्ख्यया युतां 'Eighteenth Century Street' वीथीम्।

३६. फिलाडेल्फिया श्रीबेञ्जामिनफ्रेंकलिनस्य कार्यस्थली आसीत्।

३७. तत्र पी०एन०बी० नाम्नोऽधिकोषस्य (बैंकस्य) पृष्ठे एकं हेलिकोप्टरविमानं सन्नद्धं तिष्ठतिस्म। चैकसमाशोधने राजमार्गयातायातेन कदाचिद्विलम्बो भवेदिति कृत्वा

'हेलिकोप्टर्'-विमानं विलम्बं हरद्
राजते सा सुदक्षा फिलाडेल्फिया॥१८॥

यत्र यूनां मुखे शोभते यौवनं
यत्र निश्चिन्तता मानसे क्रीडति।
यत्र घण्टा प्रजातन्त्रसद्घोषिणी[३८]
राजते शोभना सा फिलाडेल्फिया॥१९॥

ऊरुवक्षोनितम्बश्रियां विभ्रमैः
राजमार्गे प्रधावन्ति[३९] रम्भोरवः।
रक्षितुं स्वं शरीरं कृशं यत्र सा
राजते रम्यरूपा फिलाडेल्फिया॥२०॥

भारतीयाञ्जनान् भारतीयाः कला
वाङ्मयं भारतीयं समाश्रित्य वै।
यत्र संशोधनं कुर्वते शोधका
राजते सा सुधन्या फिलाडेल्फिया॥२१॥

सिन्धु - भोग्यङ्क-विश्वेश-खृष्टाब्दके[४०]
मासि चाक्टूबरे सप्तदश्यां तिथौ।
यत्र चागत्य सृष्टा मयेयं कृती
राजते नित्यमेषा फिलाडेल्फिया॥२२॥

(रचनातिथिः १७.१०.१९८६)

आकाशमार्गात् चैकसमाशोधनं कर्तुं तस्योपयोगो भवतिस्म। अद्यत्वे 'टेलीबैंकिंग'-युगे तु मन्ये तस्य नास्ति प्रासङ्गिकता।

३८. विश्वप्रसिद्धा बृहदाकारा घण्टा। या स्वातन्त्र्यघण्टा प्रजातन्त्रघण्टा च कथ्यते।

३९. तत्र राजमार्गेषु श्वेतं व्यायामपरिधानं धृत्वा युवत्यो धावनं कुर्वन्ति येन तासां शरीरे मेदोवृद्धिर्न स्यात् कृशता च सुरक्षिता स्यात्। यदा चतुष्पथे रक्तप्रकाशवर्तिकावशात्ता अग्रे धावितुमक्षमा भवन्ति तदा ता एकस्मिनेव स्थाने उत्प्लुत्योत्प्लुत्य धावनस्य व्यायामं कुर्वन्ति। तदा तासां यौवनं मुखरितमिव भवति।

४०. अङ्कानां वामतो गतिः। विश्वेशः १, अङ्काः ९, भोगिनः (सर्पाः) ८, सिन्धवः ४। १९८४ तमे खैष्टे वर्षे।

मेघप्रबोधनम्

क्रूरहृदय मेघ! कथं सुप्यते त्वया?
गर्ज्यते न तर्ज्यते न वृष्यते त्वया।
कोऽस्या अपराधोऽभूद् रोषमितो येन
मैदिन्यै जीवनं न दीयते त्वया॥१॥

क्रूरहृदय मेघ॰

ग्लपयसि धरणीं नु हहा! शङ्कसे न भोः!
कर्तव्यमकृत्वा त्वं लज्जसे न भोः!
सर्वंसहवसुन्धरा तुद्यते त्वया॥२॥

क्रूरहृदय मेघ॰

प्रथमे ह्याषाढदिने दृष्टो न त्वम्
श्रावणेऽथ भाद्रपदे वृष्टो न त्वम्
कार्यानेहसि वद क्व खेल्यते त्वया?॥३॥

क्रूरहृदय मेघ॰

वसुधाहृदयं भिन्नं पश्य कीदृशम्
खगमृगगणवैवश्यं पश्य कीदृशम्।
अपि कर्षकदीनदशा लक्ष्यते त्वया?॥४॥

क्रूरहृदय मेघ॰

आतपनिःश्वासान् हा! धरा मोमुचीति
रारटीति चातकः पिकश्च रोरुदीति
क्रन्दनं निशम्य मौनमास्यते त्वया!॥५॥

क्रूरहृदय मेघ॰

पशुगण उद्विग्नमना हन्त बम्भ्रमीति
मीनगणः कासारे हन्त तात्रसीति
दुर्भिक्षं क्षाल्यते कथं न हा! त्वया?॥६॥

क्रूरहृदय मेघ

तप्तानां त्वं शरणं कथ्यसे मुधा
पर्जन्यादन्नसम्भवो मतो मुधा
पुनरपि यदि तप्तजगत् ताप्यते त्वया॥७॥

क्रूरहृदय मेघ०

त्वय्यायत्तं कृषिफलमिति ये प्राहुः
किं ते कविकुलगुरवोऽनृतमेवाहुः?
किं तेषां कलकीर्तिर्दूष्यते त्वया!॥८॥

क्रूरहृदय मेघ०

दोला नो मल्हारं नापि कज्जली
नो कर्गलनौकैवर्तकसुमण्डली।
नो वर्षास्नानमभूत्, किं कृतं त्वया!॥९॥

क्रूरहृदय मेघ०

उद्याने सम्फुल्लं नीपसुमं नो
रम्या हरितालिकातृतीयापि च नो
सर्वमिदं वीक्ष्य कथं हृष्यते त्वया?॥१०॥

क्रूरहृदय मेघ०

किं तडिता सेवाव्रततो निवारितः?
आहोस्विच्छक्रेण त्वं निलम्बितः?
किं नातपतप्तवनं सेच्यते त्वया?॥११॥

क्रूरहृदय मेघ०

प्लावनं क्वचित्तथा क्वचित्त्ववर्षणम्
उभयथापि हन्यते त्वया तु कर्षणम्!
नो कथं विनाशतो विरम्यते त्वया॥१२॥

क्रूरहृदय मेघ०

स्वनियोगमशून्यं कुरु वर्ष सत्वरम्।
नर्तय शितिकण्ठगणं जलद! सत्वरम्।
चातककुशलं न कथं पृच्छ्यते त्वया?॥१३॥

क्रूरहृदय मेघ०

पादपेषु वल्लरीषु वर्ष वर्ष वर्ष
ग्रामनगरवीथिकासु वर्ष वर्ष वर्ष
नवजीवनमेतेभ्यो दीयतां त्वया॥१४॥

क्रूरहृदय मेघ॰

पशुगणस्तृणानि गोचरेषु चञ्चुरीतु।
कर्षकोऽथ कार्मिको मुदं च बाभजीतु।
सान्त्व्यतां बलाकेयं साम्प्रतं त्वया॥१५॥

क्रूरहृदय मेघ॰

अल्पय दारुणविपदं जीवखेदिनीम्
तर्पय धारासारैस्तप्तमेदिनीम्।
अपि नीरद! मे वचनं श्रूयते त्वया?॥१६॥

क्रूरहृदय मेघ॰

अधिकं त्वां प्रेरयितुं नाहमुत्सहे
निर्ह्रीकं ह्रेपयितुं नाहमुत्सहे।
स्तोकं बहु नैव किमिति गृह्यते त्वया?॥१७॥

क्रूरहृदय मेघ॰

क्रूरहृदय मेघ! कथं
कुलिशहृदय मेघ! कथं
अयि निर्घृण मेघ! कथं सुप्यते त्वया?
गर्ज्यते न तर्ज्यते न वृष्यते त्वया?॥१८॥

क्रूरहृदय मेघ॰

(रचनातिथि: ५-१०-१९८७)

अकालजलद!

(१)

अकालजलद! त्वया किमिति निन्द्यमाचर्यते?
कृषीवलपरिश्रमः कथमहो त्वया नाश्यते?
निपात्य करकाचयं परिणतेषु सस्येषु हा
त्वया किमिति तुद्यते वद पयोद! पृथ्वीमनः॥

(२)

निदाघतपनज्वलद्वसुधया यदाकारित-
स्तदा त्वमगमः क्वचिद्वसुमती त्वया शोषिता।
यदा च वसुधासुतैः श्रमभरैः प्रयासैर्निजै-
ररक्षि कृषिसन्ततिर्विषमहो त्वया पातितम्॥

(३)

महाराजतशोभिनः परिणताः सुगोधूमकाः
यवाः कणिशालिनश्चणकसर्षपाश्चाहताः।
श्रमेण परिपालिता कृषिलता त्वया मर्दिता
धिगस्तु तव जीवनं! चरति यद्भवे वैशसम्॥

(४)

कृषीवलगणैः समैः कृषिफलं सदा पोषितुं
वृतस्त्वमसि रक्षकस्त्वमभवस्तु हा भक्षकः!
सुकालमवलोक्य नो समभवत्तवावर्षणम्
मुधाद्य तव दुःसहा वद वदान्यता कीदृशी॥

(५)

कृषीवलगणास्त्वया विषद! वञ्चिता लुण्ठिता-
स्तथापि कृषिदेवता भवसि कैर्गुणैर्ब्रूहि रे।
अकारणमिदं त्वया किमिति वैरमाविष्कृतम्
कलङ्कितमहो कथं प्रकुरुषे स्वकीयं यशः॥

(६)

यथासमयमस्तु ते जलद! गर्जनं वर्षणम्
यथासमयमस्तु ते समुदयस्तथा विश्रमः।
जगज्जनसुरञ्जनो भव न वै जगत्त्रासकः
परोपकरणव्रतं वृणु पयोद! कल्याणदम्॥

(रचनातिथिः १३-१५.३.१९८८)

स्वागतं पयोद! ते

गर्जनेन वर्षणेन ते धरा प्रमोदते।
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(१)

हे सुकालवारिमुक्! त्वया धरा सुतर्पिता
हे पयोद! चातकास्त्वया भृशं सुहर्षिताः
केकिनां गणस्त्वया मुदा वनेषु नर्त्यते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(२)

वीतवर्षशोषकृत्[१] यदाधुना त्वमागतः
भूमनःस्थतापराशिरत्ययं द्रुतं गतः
मानसे मुदो न मान्ति दर्शनाज्जनस्य ते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(३)

मार्जितास्त्रुटी[२]र्विलोक्य ते प्रमोदमेम्यहम्
हर्षितान् वनस्पतीन् विलोक्य मोदमेम्यहम्
सर्वतः प्रसन्नता जनाननेषु विद्यते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(४)

नूतनाः सुपादपाः प्रमोदिता सुवल्लरी
उच्छलत्सुविभ्रमा तरङ्गितास्ति निर्झरी
पक्षिणश्च नीडनिर्मितिं द्रुतं प्रकुर्वते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

---

१. 1987 तमेशवीयेऽब्दे काले अवर्षणात् शोषहेतुः।

२. 1987 तमे वर्षे काले अवर्षणात्मिकास्त्रुटयस्त्वया 1988 तमे वर्षे सुकालवर्षणेन मार्जिताः।

(५)

क्षेत्रकर्षणेन बीजवापकर्मणा द्रुतं
कर्षकैः सभार्यकैः स्वधर्मपालनं कृतं
श्रावणेऽथ भाद्रकेऽपि ते दयां भजन्तु ते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(६)

अङ्गणेषु गेहपृष्ठकेषु वा वनान्तरे
वीथिकासु वारिपूरितासु वापि चत्वरे।
प्रावृषोऽभिषेकमर्भका मुदा प्रकुर्वते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(७)

दोलया मनोविनोदमाचरन्ति बालिकाः।
तीव्रगामिनो गृहं प्रयान्ति पश्य पान्थकाः
उत्कया बलाकया मनोरथः स्व पूर्यते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(८)

'तोयदेन पूरिता मनोरथाः समे हि नो
वारिदेन दारितं सुदीर्घसङ्कटं हि नो'
ग्रामवासिभिश्च नागरैर्मुदाद्य कथ्यते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(९)

पक्षिणश्चतुष्पदाः सरीसृपाः पयश्चराः
मोदमाप्नुवन्ति कान्तिमाप्नुवन्ति भूधराः
फुल्लितैः कदम्बकैः सुहास एष कीर्यते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(१०)

क्लिन्नवस्त्रयोषितो महर्षिमानभञ्जिकाः
धार्यते भुवा मुदा हरीतिमा. सुशाटिका

रामणीयकं नवं चं किं न वाद्य दृश्यते?
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(११)

दर्दुराः प्रमोदिताः सुहंसकाः पलायिताः
पद्मनाशगर्विताः शिलीन्ध्रकाः समुद्गताः
द्वन्द्व एव जीवनं नु! चिन्तयाऽलमत्र ते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(१२)

तावता जलेन सिञ्च वारिवाह! मेदिनीम्
यावता न याति सा दशां स्वजीवखेदिनीम्
प्लावनं भवेत्क्वचिन्न चातिवर्षणेन ते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(१३)

शस्त्रवह्नितापशामको भवेः पयोद हे!
द्वेषवह्नितापशामको भवेः पयोद हे!
शान्तिरस्तु सौख्यमस्तु सीकरैः पयोद!ते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(१४)

मोदमेतु मेदिनी प्रमोदमेतु मानवः।
नो कदापि बाधतां भुवं कुशोषदानवः॥
अन्नमस्तु, दुग्धमस्तु, विद्युदस्तु केन[१] ते॥
स्वागतं पयोद! ते स्वागतं पयोद! ते॥

(रचनातिथिः १५-७-१९८८)

---

१. केन = जलेन ।7

नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्

(१)

जङ्गले मङ्गलं येन सम्पादितं
येन सङ्कीर्णवृत्तिस्सदा न्यक्कृता।
शत्रवो येन मित्रीकृताः स्वस्मितै-
र्नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्॥

(२)

व्यावृतास्याः समस्याः समाधाय यो
जागरामास देशस्य भूत्यै सदा।
पालयामास यो देशसेवाव्रतं
नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्॥

(३)

पूजयामास नो दर्पिणो दम्भिन-
श्चिन्तयामास यो दीननणां हितम्।
मार्गयामास देशोन्नतेर्यस्स्मृतिं
नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्॥

(४)

यस्य कोपोऽपि नणां प्रियः सम्मतो
यस्य संस्पर्शमाप्तुं नरा उत्सुकाः।
भाषितुं येन साकं जगत्सस्पृहं
नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्॥

(५)

गूढगम्भीरचित्तोऽपि हासप्रियो
यश्च तेजो दधानोऽपि शान्तिप्रदः।
यश्च पारम्परीणोऽपि नव्यो बभौ
नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्॥

(६)

सर्वधर्मादरः सद्गुणान्वेषणम्
शान्तिरौदार्यमाध्यात्मिकं चिन्तनम्।
नव्यविज्ञानमार्गश्च यत्रावसन्
नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्।।

(७)

येन विश्वस्य मञ्चे समुद्घोषितो
विश्वबन्धुत्वमन्त्रो जगत्पावनः।
शान्तिदूतश्च लोके सदा यो मतो
नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्।।

(८)

योऽलिखद् ग्रन्थरत्नानि नैकानि, यो
योजना भारतस्योन्नतेर्निर्ममे।
देववाणी च गङ्गा च येनादृते
नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्।।

(९)

यस्य ताटस्थ्यनीतिः प्रसिद्धिं गता
पञ्चशीलेन यः सर्वपूज्यो बभौ।
पाटलश्रीः प्रिया यस्य चात्यन्तिकी
नेहरुं तं स्मरामो वयं सारदम्।।

(१०)

यः पितृव्यः प्रियो बालकानां मतो
यः प्रजातन्त्ररक्षाभटः सम्मतः।
राजलक्ष्मीप्रियो यश्च वाणीप्रियो
नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्।।

(११)

यः कलाकाव्यसङ्गीतकृद्धृतिस्थितो
यः पुरातत्त्वसाहित्यवीक्षापरः।

कालसीमा न यं म्लानतां प्रापयेत्
नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्॥

(१२)

'एतदाप्तं मया, लभ्यमेतन्मया
नाशयिष्यामि तं, स्फोटयिष्यामि तम्।'
ईदृशी नेतृवृत्तिर्न यस्य प्रिया
नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्॥

(१३)

'सन्तु सर्वत्र सर्वे सदा नन्दिताः,
युद्धदावानलो नैव लोकं दहेत्।'
स्वप्नदर्शी य इत्थं सदाजागरीत्
नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्॥

(१४)

अद्य देशे यदौदार्यमालोक्यते
तत्र तस्यास्ति दृश्या शुभा भूमिका।
भाति मे भारतं यस्य दिव्यैर्गुणै-
र्नेहरुं तं स्मरामो वयं सादरम्॥

(रचनातिथिः १४-११-१९८८)

जाबालिपुरं चल!

जाबालिपुरं चल रमाकान्त! जाबालिपुरम्!
आकारयति त्वामभिवन्द्यं जाबालिपुरम्॥ध्रुव॰॥

शङ्करशशिलेखावारिविन्दुरखिलौघहरो
बहुवीचिविवर्तावर्तयुता नर्मदा बभौ।
नर्मदा स्वयौवनमधिजगाम यस्मिन्स्थाने
तत्स्थानं 'भेडाघाट'-पदप्रथितं च बभौ॥
जगदागन्तुकलोचनावलीपश्यतोहरं
स्फटिकाश्मशिलारमणीयविभाविस्तारकरम्।
तं भेडाघट्टं निकषा यद् राराष्ट्रि सदा
तन्नगरं चल हे रमाकान्त! जाबालिपुरम्॥
जाबालिपुरं चल...........॥१॥

जाबालिमुनेः साधनास्थलं पूतं प्रथितम्
अर्जुनपलाशसहकारप्रभृतिपादपलसितम्।
देशस्य कृते सर्वस्वहोतृभिः संवलितम्
आयुधनिर्मित्या भारतसैनिकबलप्रदम्॥
दुग्धप्रदातृपशुधनपरिपालककृषकयुतम्
दुर्गावत्याः विक्रमगाथाभिः परिलसितम्।
नरसिंहमन्दिरं धत्ते यत्कलुषापहरम्
शङ्करगाथाभिर्भवति च यद्रोमाञ्चकरम्॥
जाबालिपुरं चल...........॥२॥

'कृष्णायन'- कृद्द्वारिकाप्रसादमिश्रलसितम्
श्रीहीरालालजैनकृतशोधमयूखसितम्।
हरिशंकरपरसाई - व्यङ्ग्योक्तिविलासयुतम्
चौहानसुभद्रा-राष्ट्रगीति - गरिमप्रथितम्॥
श्रीप्रभुदयाल-गोविन्ददास-साधनाङ्कितम्
श्रीकृष्णकान्त-राजेन्द्र-प्रभृतिविद्वल्लसितम्।

रामेश्वरशुक्लाञ्चल - नवरचनाप्रभाधरं
पुष्पा-लीना-चित्रा-कर्तृत्वविकासकरम्॥
जाबालिपुरं चल...........॥३॥

योऽवन्तिसुन्दरीं परिणिनाय मुदितेन हृदा
अनुसन्दधते यं विश्वविपश्चिद्गणा मुदा।
येन ग्रथिता कर्पूरमञ्जरी नाट्यकृतिः
श्रद्धासुमानि यस्मै ददाति विद्वज्जगती।
अथ विद्धशालभञ्जिकोदयं यस्मात्प्राप्ता
यस्यास्ति काव्यमीमांसानाम्नी कृतिराप्ता॥
रामायणमथ भारतं बालपूर्वं हि यस्य
मान्यं प्रबन्धषट्कं च विबुधसंसारस्य।
यस्मिन् वाणी व्यलसन्मुदिता वारम्वारम्
तं राजशेखरं यत्स्मरति प्रियकाव्यकरम्॥
जाबालिपुरं चल...........॥४॥

चल कविसमवायं पश्य तत्र सहृदयमहितम्
मध्यप्रदेशसंस्कृताकादमीसन्निहितम्।
रेवाप्रसाद-कमलेशदत्त-कृति-संवलितम्
बच्चूलालावस्थिनो गजलगीतैर्लसितम्॥
श्रीश्रीनिवासरथमन्द्रघोषनवगानयुतम्
कविपुंस्कोकिलराजेन्द्रमिश्रकलगानयुतम्।
श्रीरहसबिहारीप्रभृतिकविप्रतिभादूतम्
भास्कराचार्यसञ्चालनकौशलसम्पूतम्।
पठ कवितां त्वमपि स्वीयां तत्र यथावसरम्
जाबालिपुरं चल रमाकान्त! जाबालिपुरम्॥
जाबालिपुरं चल...........॥५॥

मा भूस्तेजापःक्षेपघृणितघटनाऽत्र पुरे
स्यादत्र सदा शुभसौख्यसमृद्धिरतीव पुरे।
संस्काराणां धानीयं विलसतुतरां सदा

जागर्तु मनीषा जगदुद्धारायात्र सदा।
धत्तामिदं पुरं कलासाहितीगरिमाणम्
योगिनीमन्दिरं वितरतु जगते कल्याणम्।
प्रार्थय शुद्धेन हृदा जगदीशं सृष्टिकरम्
मोदतां वर्धतां राजतां च जाबालिपुरम्॥

जाबालिपुरं चल............॥६॥

(रचनातिथिः २२-१२-१९८८)

एकं सद् बहुधा विलोक्यते भारतम्!

एकं सद् बहुधा विलोक्यते भारतम्।
बहुधा सच्चैकं विराजते भारतम्।
एकमखण्डमभिन्नमस्ति मे भारतम्।
रम्यमस्ति सुरवन्द्यमस्ति मे भारतम्॥१॥

एकं सद्..........।

यदि पादेऽस्य कदापि निविशते कण्टकम्
निखिलतनौ पीडनं भवति मर्मान्तकम्।
यदि वेदना शिरसि समुदेति तदा ध्रुवं
व्यथते सकलतनौ मे निखिलं भारतम्॥२॥

एकं सद्..........।

भिन्नमस्तु भाषाभूषासु पदे पदे
भिन्नमस्तु लोकाचारेषु पदे पदे।
भिन्नमस्तु पूजापद्धतिषु पदे पदे
आत्मन्येकमभिन्नमस्ति मे भारतम्॥३॥

एकं सद्..........।

कोटिकोटिजनताचेतस्सु विराजितम्।
नित्यनवीनोत्सवपर्वावलि - राजितम्।
विश्वबन्धुता - जिजीविषा - विस्तारकम्।
जगतो हृदयं जयति जगति मे भारतम्॥४॥

एकं सद्..........।

वीक्ष्य समृद्धिं यन्त्रोद्योगाणां भृशम्।
वीक्ष्य समृद्धिं कृषिसम्पत्त्या वा भृशम्।
वीक्ष्य समृद्धिं ज्ञानकलादीनां भृशम्,
मोमुदीति मनसा निखिलं मे भारतम्॥५॥

एकं सद्..........।

यदा व्योम्नि सागरे शैलशृङ्गेषु वा,
विकटकर्दमे मरौ विजनविपिनेषु वा।

सावधानभटनिवहो रक्षति जन्मगां
गर्वमेति विपुलं निखिलं मे भारतम्॥६॥

एकं सद्..........।

क्वापि पतति सङ्कटे प्रजातन्त्रं यदा,
अवरुध्यते जनानां कण्ठो वा यदा।
सर्वातङ्कभयाशङ्काः परिहृत्य वै,
गर्जति सकलं समुज्ज्वलं मे भारतम्॥७॥

एकं सद्..........।

क्वापि भवति कुलवधूदाहपापं यदा,
रक्ष्यभक्षणं दुर्बलघातो वा यदा।
क्वापि भवति यदि हिंसाक्रीडा दुःखदा,
रोरुदीति करुणं सकलं मे भारतम्॥८॥

एकं सद्..........।

आशां वृणुते नैव निराशां भारतम्,
सद्गुणमेव स्मरति न दोषं भारतम्।
कलहविवादान् शमयति लोके भारतम्,
शान्तिं जगति तनोति शुभं मे भारतम्॥९॥

एकं सद्..........।

यत्र यत्र सत्यं ऋजुता समुदारता,
यत्र यत्र करुणा श्रमपरता वीरता।
यत्राहिंसा - त्याग - विवेक - सहिष्णुताः,
तत्र तत्र विलसति सुतरां मे भारतम्॥१०॥

एकं सद्..........।

केवलशासनतन्त्रं नो मे भारतम्,
केवलमवनी गृहसम्पन्नो भारतम्।
कोटिकोटिजनतपःश्रमौ मे भारतम्,
सङ्गच्छध्वं संवदध्वमिति भारतम्॥११॥

एकं सद्..........।

(रचनातिथिः ३१-१-१९८९)

उत्तरमङ्गलम्

मित्र! लब्धा मया ते शुभाः कामना-
स्तत्कृतेऽहं कृतज्ञो भवन् भूरिशः।
स्वास्थ्यदं मोददं कीर्तिदं सौख्यदं
नूतनं वत्सरं ते शुभं कामये॥१॥

यत्र गेहे वसेर्यत्र वीथ्यां वसे-
र्ग्रामके वा नगर्यां वसेस्त्वं सखे।
वैमनस्याग्निरुग्रो न तत्र ज्वले-
न्नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥२॥

येन मार्गेण यात्रा भवेत्तावकी
तत्र पुष्पाणि नित्यं हसेयुः सखे!
कण्टकं न स्पृशेत्ते पदं कोमलं
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥३॥

कुत्र चिन्तात्र लोके न संदृश्यते
कुत्र वा दुःखशोकादयो न स्थिताः?
त्वकृते किन्तु तिष्ठन्त्वदृश्या इमे
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥४॥

यत्र देशेऽस्ति वासः, सखे तावक-
स्तत्र कर्त्तव्यशून्यो न कश्चिद्भवेत्।
स्युः प्रजातन्त्ररक्षापरास्तन्नरा
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥५॥

उष्यते यत्र राष्ट्रे त्वयाहर्निशं
तत्र कार्यं चिकीर्षुर्यदि स्याज्जनः।
प्राप्नुयात् कार्यवृत्तिं तदा स ध्रुवं
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥६॥

ज्ञातमस्त्येव मे, त्वं हि सामाजिकं
वीक्ष्य वैषम्यमाप्नोषि तापं सखे!
आयतावीदृशी ते दशा नो भवे-
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥७॥

वृत्तपत्रेषु नित्यं बलात्कारिणां
निन्द्यपैशाचकृत्यानि न त्वं पठेः!
नापि हत्यापहारादि-गाथा नवा
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥८॥

प्रोन्नतिर्दुर्जनानां सतां दुर्गति-
र्वृत्तिकष्टार्दितानां च यूनां गतिः।
नो दुनोतु त्वदीयं द्रुतं मानसं
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥९॥

नैव वध्वाः न पत्युर्न वा कस्यचि-
ज्जीवितप्राणिनो दाहमाकर्णयेः!
नैव दारिद्र्यपीडा जनान् बाधये-
न्नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥१०॥

लोलुपा नायकास्सन्तु देशे नहि
स्वाधिकारात्प्रमता न चापि प्रजाः।
स्वैरिणो नो भवेयुस्तथा शासका
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥११॥

मुग्धलोकं सखे! वञ्चनाचुञ्चवो
गृध्रगोमायवो वञ्चयेयुर्नहि।
क्षेमदे शान्तिदे हर्षदे श्रीप्रदे
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥१२॥

देववाणीमुपेक्ष्य प्रभाभासुरां
येऽवनत्या गता अन्धकूपे नराः।
तेऽपि गृह्णन्तु शिक्षां सखे! सत्वरं
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥१३॥

दैन्यहीनं दयापूर्णमाशान्वितं
जीवनं कर्मठं ते सदा राजताम्।
त्वं सुखीः स्याः, लभस्व प्रियं काङ्क्षितं
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥१४॥

ये जना आसते ते कुटुम्बे सखे!
ते प्रसन्नास्समर्था लसेयुस्सदा।
विश्वमेकं कुटुम्बं च ते राजताम्
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥१५॥

अत्र लोके सतो रक्षितुं सर्वदा
दुष्कृतीः हर्तुमुत्साहिनस्स्युर्नराः।
निर्मितिर्नूतना स्यात्सदा शङ्करी
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥१६॥

नैव याचे धनं, स्वर्गमेवाथवै-
काकिनस्ते न सौख्यं सखे! कामये।
सन्तु सर्वत्र सर्वे सदा नन्दिता
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥१७॥

सन्तु बाला युवानोऽथ वृद्धास्समे
निर्भयाः कर्मठा लोकसेवापराः।
आदरः कस्यचित्खण्डितो नो भवे-
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥१८॥

सत्यनिष्ठा जयेल्लेखनी निर्भया
निर्भया वाग् जयेल्लोकसंरक्षिणी।
साधुभावस्तथा ज्ञानपूतो जये-
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥१९॥

आर्तरक्षार्थमस्त्राणि शस्त्राणि वै
सन्तु, नैव प्रहर्तुं तथानागसि।
कण्टकानां च लोकस्य लोपो भवे-
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥२०॥

येषु चित्तेषु दावानलो भीषणो
द्वेषभावस्य जागर्ति धूधूत्करः।
जागृयात्तेषु वासन्तिकी श्रीः शुभा
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥२१॥

नूतना नूतना येऽपराधाः खलै-
र्नित्यमाविष्क्रियन्ते जगद् बाधितुम्।
ते समुन्मूलिताः स्युः समाजाद् द्रुतं
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥२२॥

वारिवाहः सुकाले समागच्छतात्
सन्तु गावश्च पुष्टाः सवत्साः समाः।
शं स्वकार्येषु लग्नाः समे प्राप्नुयु-
र्नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥२३॥

क्षेत्रकेष्वन्नमुत्पादितं स्याद्बहू-
द्योगशालास्वथोत्पादवृद्धिर्भवेत्।
सन्तु सत्यश्रमाभ्यां समाः सिद्धयो
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥२४॥

नैव पश्येदभद्रं नरश्चक्षुषा
नैव चाकर्णयेद्वाप्यभद्रं क्वचित्।
नैव वाचा भणेद्वाक्यमुद्वेजकं
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥२५॥

स्वस्थपुष्टं समेषां शरीरं लसे-
न्मानसं शैवसङ्कल्पपूतं भवेत्।
सच्चिदानन्द आत्मा स्वरूपं भजे-
न्नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥२६॥

वाचि विद्या, करे कर्म, दृष्टौ दया
पादयोश्च प्रकृष्टा गती राजतम्।
सुप्रवृत्तेन्द्रियैस्तोषमीयुर्जना
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥२७॥

ये बुभुक्षाहता वस्त्रहीनाश्च ये
सन्ति पादातमार्गे शयानाश्च ये।
अन्नवस्त्राश्रयान् प्राप्नुयुस्ते द्रुतं
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥२८॥

धर्मभांषाविवादा लभेरन् शमं
दुष्कृतिर्लुप्यताम् सत्कृतिर्वधताम्।
नित्यामौदार्यभावो जयेत्क्षुद्रताम्
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥२९॥

आयधो व्याधयोऽकालमृत्युस्तथा
पीडयेयुर्न लोकं श्रमाराधकम्।
कर्म कुर्वञ्छताब्दं नरो जीवता-
न्नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥३०॥

यत्र साहित्य-सङ्गीत-पूजा भवेत्
सत्कलाशिल्पशास्त्रार्चना वा भवेत्।
तत्र विघ्नो न कश्चित्समुत्पाद्यताम्
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥३१॥

सात्त्विका राजसास्तामसाः प्राणिनोऽ
न्योन्यमाश्रित्य कल्याणिनस्स्युस्सदा।
वाचि चित्ते च कार्ये सदेकं वसे-
न्नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥३२॥

प्रेमभङ्गो न कस्यापि लोके भवेत्
प्रेमिणो विप्रयुक्ता मिलेयुर्मुदा।
स्युः स्मितास्याः समे फुल्लपद्मोपमा
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥३३॥

पीडिता येऽप्यभावैर्मनःक्लेशिभि-
स्ते जयेयुः समस्तानभावान्नराः।

निष्फला नैव कस्यापि काङ्क्षा भवे-
न्नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥३४॥

शैशवं लालितं वार्धकं पूजितं
यौवनं भोगतृप्तं हसेत्सर्वदा।
त्याग-भोगौ भवेतां सखायौ सदा
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥३५॥

येऽपि चिन्तासहस्रैः परीताः जनाः
सन्ति पीताननाः लुप्तहासस्मिताः।
सन्तु रक्ताननाः पूर्णकामाश्च ते
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥३६॥

जीवनं विश्वसम्पद् बुधैरुच्यते
तच्च विश्वस्य सेवार्थमेवार्प्यताम्।
सद्विवेकः क्रियात्तस्य रक्षां सदा
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥३७॥

पर्वतानां वनानां नदीस्रोतसां
निर्झराणामृतूनां दिशां प्राणिनाम्।
वारिधीनीं च चेतः सदा प्रीयताम्
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥३८॥

खे जले कौ च वायौ तथा तेजसि
स्रग्विणी शान्तिराप्नोतु नित्यं जयम्।
क्रान्तिरेयात्परं रक्तपातं विना
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥३९॥

तावको देश आस्तां सदा रक्षित-
स्तावकं विश्वमास्तां सदा रक्षितम्।
तावकी कीर्तिरास्तां सदा रक्षिता
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥४०॥

स्वाभिमानोऽस्तु ते सर्वदाः रक्षित-
स्तावकी स्यात्प्रतिज्ञा सदा रक्षिता।
तावकं स्यात्तपो रक्षितं सर्वतो
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥४१॥

त्वं हि विश्वेश्वरं विश्व आलोकये-
र्भूर्भुवः स्वः प्रसन्ना भवेयुश्च ते।
प्रीयतां ते रमाकान्त आजीवनं
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥४२॥

कामना मे वशे पूरणं तद्वशे[1]
ईह आशायुतः कामनापूरणम्।
शारदाया रमायाः प्रसादोऽस्तु ते
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥४३॥

नूतनं वत्सरं वीक्ष्य सम्प्रेषिता
यैरनेकैः सुहृद्भिः शुभाः कामनाः।
त्वद्दलेनैव तेषां कृतेऽपि ब्रुवे
'नूतने वत्सरे वो भवेन्मङ्गलम्'॥४४॥

यन्मया नोदितं यच्च काम्यं त्वया
यच्च पथ्यं भवेन्मङ्गलाधायकम्।
तत्सुलभ्यं भवेत्त्वत्कृते सत्वरम्
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥४५॥

वक्तुमास्ते सखे! भूरि मन्मानसे
किन्तु वीक्ष्य त्वदीयामतिव्यापृतिम्।
पत्रमत्रैव सम्पूर्णतां प्रापये
नूतने वत्सरे ते भवेन्मङ्गलम्॥४६॥

(रचनातिथिः १५-१-१९९०)

---

१. तस्य=ईश्वरस्य वशे

वदत नेतारो मनाक्

किं कुरुथ किं वा करिष्यथ वदत नेतारो मनाक्।
किं मनसि वो वर्तते भो भणत नेतारो मनाक्॥१॥ध्रु०॥

'अद्य युष्माकं प्रयासैर्देशगौरवमेधते।'
कश्चिदपि वक्तुं किमिच्छति चिन्तयध्वं रे मनाक्॥२॥

धर्मजातिग्रामभाषावर्णभेदोद्दीपनैः।
कीदृशं कृशरं पचध्वे वदत नेतारो मनाक्॥३॥

जनमनस्सु द्वेषवह्निर्वः प्रयासैर्ज्वालितः।
किमुचितं भवदीयकृत्यं वदत नेतारो मनाक्॥४॥

छिन्नमुद्यानं भवद्भिः पुष्पगन्धाढ्यं महत्।
दूयते न च मानसं वो हन्त! नेतारो मनाक्॥५॥

नाशितं जनजीवनं पितृसद्मतां नीताः पुरः।
कारिताः शालाश्च काराः किं न लज्जध्वे मनाक्॥६॥

रेलयानानां निरसनैर्निग्रहैश्च निरागसाम्।
किं भवति किं वा भविष्यति? वदत नेतारो मनाक्॥७॥

यैर्न दीपाली व्यलोकि स्वदितमथ न च यौवनम्।
वैशसात् तेषां न शङ्कध्वे कथं क्रूरा मनाक्॥८॥

यौवनं प्रज्वाल्यते, प्रतिभा सतामवहेल्यते।
जनमतं समुपेक्ष्यते, भद्रा बिभिथ चेतसि मनाक्॥९॥

नैव काशी नैव मथुरा नाप्ययोध्या नो पुरी।
नैव चोज्जयिनी विधत्ते वो भयं चेतसि मनाक्॥१०॥

नृषु नृषु च विद्वेषभावो रोपितो निजभाषणैः।
येऽप्यवाच्या भवदुदन्ता नोद्गिरति तान् कापि वाक्॥११॥

सौमनस्याधारभूतां भरतवसुधां नित्यशः।
कालकूटमयीं कुरुध्वे, किं न शङ्कध्वे मनाक्॥१२॥

नित्यमेव क्रूरतानृतछद्मभेदाराधकाः।
कां गतिं यूय गमिष्यथ वदत नेतारो मनाक्॥१३॥

'स्फोटयथ शासथ'-नियमतः खण्डयथ राष्ट्रैकताम्।
कुत्र गच्छथ कुत्र यास्यथ? वदत नेतारो मनाक्॥१४॥

यद्यदाचरथ स्वदेशीये जनेऽत्र प्रत्यहम्।
किं तदाचरितं कदाचित् आङ्ग्लकुटिलैरपि मनाक्॥१५॥

देशसेवां कर्तुमागच्छथ कुरुथ यादृच्छिकम्।
व्यवहृतिः केयं स्फुरति वश्चिन्तयध्वं रे मनाक्॥१६॥

निर्धना निर्धनतरास्तैस्तैरभावैः क्लेशिताः।
आढ्यता नवनूतना वो वन्दनीया किं मनाक्॥१७॥

क्लिश्यते दुष्यति च शुष्यति भिक्षते रोदिति जनः।
अत्थ पिबथ स्वपिथ हृष्यथ! किं न लज्जध्वे मनाक्॥१८॥

वीक्ष्य देशे कुव्यवस्थां वृत्तिकष्टं हिंसनम्।
निस्त्रपाः क्रन्दथ हसथ वा? वदत नेतारो मनाक्॥१९॥

वस्त्राराहित्यं कुपोषणमत्र वापि महार्घता।
नित्यमग्रे किमिति धावति? वदत नेतारो मनाक्॥२०॥

नो कृषध्वे किन्तु कृषकाणां भवन्तो नायकाः।
वीक्ष्य युष्मान् किं प्रसीदति कोऽपि सन्ना भुवि मनाक्॥२१॥

अर्थयन्तारोऽपि यूयं धर्मगुरुगुरवस्तथा।
काममोक्षविचारका अपि! बिभिथ रे चेतसि मनाक्॥२२॥

उपचिताः खलु यैर्भवन्तस्ते भवद्भिर्लुण्ठिताः।
रे प्रजातन्त्रस्य हन्तारो बिभिथ लोकान्मनाक्॥२३॥

लुञ्चिता न्यायालया जनता वराकी लुञ्चिता।
किमपरं भो लुञ्चयिष्यथ वदत नेतारो मनाक्॥२४॥

अहह! सज्जनता भवद्भिर्लुण्ठिता व्यापादिता!।
लोकयथ भो लोकयथ कीर्तिं स्व नेतारो मनाक्॥२५॥

देशसेवा लुण्ठनापर्यायभूता वो मते।
किं न पश्यथ नैजचरितं? वदत नेतारो मनाक्॥२६॥

विश्ववन्द्यं शान्तिदूतं चैकनीडं यत्सताम्।
भारतं तत्कथं लुञ्चथ, वदत नेतारो मनाक्॥२७॥

भङ्क्थ चित्तं भङ्क्थ वित्तं भङ्क्थ विश्वासं नृणाम्।
किं न नैजं भङ्क्थ गर्द्धं वदत नेतारो मनाक्॥२८॥

चोरयथ जनसौमनस्यं चोरयथ जनजीवनम्।
चोरयिष्यध्वे स्वकीयं भ्रष्टकृत्यं किं मनाक्॥२९॥

किन्नु परवञ्चनविधिज्ञा मातृभूपरितापकाः।
नरकरचनापाटवं वो नो दुनोति मनो मनाक्॥३०॥

यत्र यत्रालोक्यते शान्तिर्भवद्भी रक्षिता।
उप्यते कलहस्य बीजं तत्र, जिह्रीथ न मनाक्॥३१॥

गिरथ कोषं गिरथ पदवीं गिरथ सर्वं सुविधया।
किं स्वतृष्णामपि गरिष्यथ? वदत नेतारो मनाक्॥३२॥

तनुथ देशे सङ्कटं कलहं तथातङ्कं स्वतः।
किं न तनुथ स्वीयचेतसि राष्ट्रभक्तिं रे मनाक्॥३३॥

चिन्तयथ नित्यं स्वकीयं हितमपरिमितमेव रे।
चिन्तयध्वं देशहितमपि लोलुपा यूयं मनाक्॥३४॥

युष्मदीयैर्नित्यकृत्यै राष्ट्रदेवी लज्जिता।
निस्त्रपा जीवथ न मज्जथ चुलुकवारिणि रे मनाक्॥३५॥

हिंसया अनृतेन पैशुन्येन भवतां जीविका।
कोऽपि सम्बन्धोऽस्ति किं सत्यश्रमाभ्यां वो मनाक्॥३६॥

सन्ति ये लालाटिका आस्थाननलिनीका बकाः।
कुत्र युष्मान् पातयेयुश्चिन्तयध्वं रे मनाक्॥३७॥

पादयोः प्रणिपत्य घोणाघर्षणं कृत्वा मुहुः।
याचितं यन्मे मतं तस्यादरं रक्षत मनाक्॥३८॥

दूरदर्शनतन्त्रतो लब्ध्वा विभुत्वं प्रत्यहम्।
भाष्यते यदनर्गलं रे वित्थ तस्यार्थं मनाक्॥३९॥

मनसि वचसि च कर्मणि प्रविरुद्ध्यते यैः प्रतिपलम्।
सन्ति सन्तो वै कियन्तो वोऽतिरिच्य वदत मनाक्॥४०॥

नैककविभिर्नवपुराणैर्यस्य महिमा गीयते।
भारतं तत्किं न रक्षथ, वदत नेतारो मनाक्॥४१॥

यस्य रक्षायै भटा उत्साहिनः खे भुवि जले।
यूयमपि तद्देशरक्षार्थं कुरुत यत्नान् मनाक्॥४२॥

येऽप्यपश्यन्नैकतायामेकतां भारतभुवि।
भवत तेष्वपि भो कृपालव आत्मपूर्वजनृषु मनाक्॥४३॥

'यातु देशो ह्यन्धकूपे रक्षितं स्यान्मे मतम्।'
इति विचारपरम्परां स्वां त्यजत नेतारो मनाक्॥४४॥

चिनुथ यूयं पूर्वजानां दुर्गुणानेव, क्षणम्।
सद्गुणानपि किन्तु तेषां चिनुथ नेतारो मनाक्॥४५॥

किं तुदध्वे राष्ट्रदेवं किं तुदथ देशावनिम्।
संस्कृतिं नः किं तुदध्वे वदत नेतारो मनाक्॥४६॥

किं कृतघ्नैर्लप्स्यते कीर्तिर्यशो वा निस्त्रपैः।
मनसि चिन्तयथ क्वचिद् एकान्त आसीना मनाक्॥४७॥

शासनासन्दीमवाप्य व्रजत नो गर्वं क्षणम्।
आगते विपरीतकाले कोऽपि रक्षति किं मनाक्॥४८॥

ये समागच्छन्ति भङ्क्तुं वोऽभिमानं द्वारि वः।
किं नु शक्ष्यथ रोद्धुमेतान्? वदत नेतारो मनाक्॥४९॥

किरथ जनसम्मर्दं निरागसमात्मनोऽहङ्कारतः।
किमिति तच्छक्तिं करिष्यथ वदत नेतारो मनाक्॥५०॥

ध्वसितुं मे भारतं यूयं स्थिता यदि तत्पराः।
निश्चितं यूयं विनङ्क्ष्यथ, सावधाना रे मनाक्॥५१॥

प्राक्तना नेतार आसंस्त्यागशीलाः प्रायशः।
अद्यतननेतार आध्वे तत्सदृक्षाः किं मनाक्॥५२॥

ते मृता अपि पूजनीया यैर्हि देशः सेवितः।
जीविता अपि किन्तु यूयं पूजनीयाः किं मनाक्॥५३॥

भारभूता मातृभूमेर्यूयमेतन्मे मतम्।
अत्र किं ब्रूते मनो वो वदत नेतारो मनाक्॥५४॥

अद्य युष्माकं सुकृत्यैर्नित्यनूतनशोभनैः!
लोक्यते यद्दिग्दिगन्तं तद्यशः पश्यत मनाक्॥५५॥

ये कविम्मन्या यशो वो दूषयन्ति धिगस्तु तान्।
न्याय्यमार्गान्न स्वकीयात् प्रविचलत धीरा मनाक्॥५६॥

उपकृतं बहु तत्र किं कथ्येत जीवत रे चिरम्।
कुत्र वो दिव्यं यशः स्वल्पाक्षरा क्व च मेऽत्र वाक्॥५७॥

(रचनातिथिः २९-१०-१९९०)

किं जीवनं ते!

मनसि चिन्तय सखे! किं जीवनं ते!
रहसि शीलय सखे! किं जीवनं ते!

न वा स्वार्थः परार्थो नापि बन्धो!
त्वया चेत्साध्यते, किं जीवनं ते! ॥१॥

न साहित्यं, न सङ्गीतं, कला वा
न रासिक्यं च ते, किं जीवनं ते! ॥२॥

न दाक्षिण्यं, न सौशील्यं, न कीर्तिः
न सेवा, नो दया, किं जीवनं ते! ॥३॥

विपदि धैर्यं, तथाभ्युदये क्षमा नो
न वा युधि विक्रमः, किं जीवनं ते! ॥४॥

गुरोः पित्रोर्न चरणा वन्दिताश्चेत्
अहङ्काकारात्त्वया, किं जीवनं ते! ॥५॥

न कश्चित्प्रेमबन्धे त्वामबध्नात्
वृथाजीविन् सखे! किं जीवनं ते! ॥६॥

त्वया यदि शासनासन्दीमवाप्य
न लोको रञ्जितः, किं जीवनं ते! ॥७॥

अहो दैनन्दिनी मतयाचना ते
वनीयक नेतृवर! किं जीवनं ते! ॥८॥

न निःश्वसितं, न रुदितं, मूर्च्छितं नो
प्रियाविरहे त्वया, किं जीवनं ते! ॥९॥

वियोगे ते जनो नो कोऽपि खिन्नः
न योगे प्रीतिमान्, किं जीवनं ते! ॥१०॥

मनोभावो न निर्द्वन्द्वं प्रकटितः
कपटचारिंस्त्वया, किं जीवनं ते! ॥११॥

विषामृतयोर्विवेकं नैव कर्तुम्
त्वमीशश्चेत्तदा किं जीवनं ते! ॥१२॥

न दुष्टास्तर्जिताः स्वीयेन महसा
न सन्तो मानिताः, किं जीवनं ते! ॥१३॥

करालः काल इव नाभासि चेत्त्वम्
कुकृत्यानां कृते, किं जीवनं ते! ॥१४॥

त्वया स्वान्तःसुखार्थं देववाणी
न पठिता, न श्रुता, किं जीवनं ते! ॥१५॥

प्रभुः कर्ता च भर्ता चैव हर्ता
न चेदाराधितः, किं जीवनं ते! ॥१६॥

निपीतं नैव मधु प्रेम्णः कदाचित्
विरस मृल्लोष्ठ रे! किं जीवनं ते! ॥१७॥

न रसिता रसवशात्त्वत्पार्श्वमाप्ता
रहसि काचित्त्वया, किं जीवनं ते! ॥१८॥

वृथा चन्द्रो वृथा मधुयामिनीयम्
न पार्श्वे ते प्रिया, किं जीवनं ते! ॥१९॥

स्वदेशः सेवितो न प्राणपणतः
विकत्थन धूर्त रे, किं जीवनं ते! ॥२०॥

मुखे मधु ते मनसि ते कालकूटः
तृणावृत कूप रे! किं जीवनं ते! ॥२१॥

कृतघ्नत्वं कदाचारः पिशुनता
इमे त्वद्बान्धवाः, किं जीवनं ते! ॥२२॥

स्वयं नष्टः परान्नाशयसि नित्यम्
व्यसनशतशालिनः किं जीवनं ते! ॥२३॥

क्षणे रुष्टः क्षणे तुष्टः सखे! त्वम्
अहो चलचित्त रे! किं जीवनं ते! ॥२४॥

मुखे ते मक्षिकाः कुर्वन्ति भिन्-भिन्
न चोड्डाययसि रे! किं जीवनं ते! ॥२५॥

सुरक्षितमस्ति नो पदमपि पलार्थम्
अहो मन्त्रिप्रवर! किं जीवनं ते! ॥२६॥

प्रदर्शन - गालिका - कार्यावरोधैः
अहो प्राचार्यवर! किं जीवनं ते! ॥२७॥

प्रकृत्यङ्के न ते क्रीडा बभूव
सदा हर्म्यस्थ रे! किं जीवनं ते! ॥२८॥

न दुग्धं माहिषं व्यायामिनस्ते
(पयो गव्यं न चेद् व्यायामिनस्ते)
सुलभमास्तेऽन्वहं! किं जीवनं ते! ॥२९॥

न चेत् पार्श्वे सखे ते स्वास्थ्यवित्तम्
धनैरेतैरलं, किं जीवनं ते! ॥३०॥

उपायैस्तैश्च तैर्धृतमपि मनस्ते
प्रियां नोपैति चेत् किं जीवनं ते! ॥३१॥

उपालम्भो न चानुनयोऽपि तुभ्यं
अहो प्रणयिन् युवक! किं जीवनं ते! ॥३२॥

तवागमने तथा गमने न चर्चा
वराक प्राघुणिक! किं जीवनं ते! ॥३३॥

परोक्षे शत्रुभिर्मित्रैस्तटस्थैः
न चेच्छ्लाघ्योऽसि रे, किं जीवनं ते! ॥३४॥

अयं श्रोता न बोधति भाषणं ते
अनर्गलजल्पिनः किं जीवनं ते! ॥३५॥

न दीनाः सेविताः शुद्धेन मनसा
कुनेतन्! सेवसे, किं जीवनं ते! ॥३६॥

न माता जन्मभूर्बन्धो! मता चेत्
किमेतेनायुषा, किं जीवनं ते! ॥३७॥

न दृष्टं भारतं स्निग्धेन मनसा।
अहो विश्वभ्रमिन्! किं जीवनं ते! ॥३८॥

कृपेशस्याशिषो यदि वा गुरूणाम्।
न लब्धा जीवने, किं जीवनं ते! ॥३९॥

त्वयार्वाचीनसंस्कृतमपि न पठितम्?
न दूर्वालोकिता? किं जीवनं ते! ॥४०॥

रमाकान्तोऽभिराजो वा रथो वा।
श्रुतो यदि न त्वया, किं जीवनं ते! ॥४१॥

(रचनातिथिः २९-३-१९९१)

ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्!

(१)

किं भवति जगति ते ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्!
किं वा भवितान्यद् ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्! ॥

(२)

माला भूता व्याली जीवनलीलान्तकरी
प्रणतिर्भूता प्रहृतिर्जनविश्वासान्तकरी
कुसुमानि कुर्वते कालदूततां निःशङ्कम्
अनृतं सत्यं तर्जयति जगन्नाथस्वामिन्!
किं भवति जगति ते ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्! ॥

(३)

ये शुभ्रकञ्चुका अवलोक्यन्ते नेतारः
प्रायशः प्रजातन्त्रस्य सन्ति ते हन्तारः
पूजादीपा गृहदाहकारिणो दीप्यन्ते
रक्षकाः सन्ति भक्षका जगन्नाथस्वामिन्।
किं भवति जगति ते ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्! ॥

(४)

जीवनं विश्वसम्पद्बुधजनैः पुरा कथितं
दृश्यते भीषितं पदे पदे मथितं क्वथितम्
अवहेल्यन्ते सज्जनाः दुर्जनैः पदे-पदे
दूयते मनस्ते किं न जगन्नाथस्वामिन्?
किं भवति जगति ते ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्! ॥

(५)

या विश्वबन्धुता साभिमानमुद्घुष्टासीत्
महिमानमहिंसा या च जगति भजमानासीत्
यः सत्यपरिश्रमजयो गीयते स्मास्माभिः
क्वासौ विलीयते ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्!
किं भवति जगति ते ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्! ॥

(६)

दीनाश्च नाद्य नारायणतां गमिता लोके
नार्यश्च नैव पूज्यन्ते तव भक्तैर्लोके
किं किं दर्शयसि प्रभो जगद्बीभत्सदशां
कुरु कृपां सपदि संसृतौ जगन्नाथस्वामिन्!
किं भवति जगति ते ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्! ॥

(७)

अमृतं विषायते, भारायते तथा ज्ञानं
वरदानं शापायते तमिस्त्रायते दिनम्
स्त्रोतो मरुभूमीयति सेवा लुण्ठना मता
वार्ता युद्धीयति कथं जगन्नाथस्वामिन्!
किं भवति जगति ते ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्! ॥

(८)

हे विश्वरूप! नैजं रूपं किं नो पश्यसि
हे दीनदयालो! दीनजनान् किं नो पश्यसि?
हे सर्वव्यापक! किं सहसे सर्वस्य शुचं
कुरु नः सत्पथगानाशु जगन्नाथस्वामिन्!
किं भवति जगति ते ब्रूहि जगन्नाथस्वामिन्! ॥

(रचनातिथिः ६-६-१९९१)

वन्दनीयास्ते!

इयं स्वर्गाधिका मे मातृभूमिर्वन्दनीयास्ते।
परं यास्या दशाद्यत्वे, कथय किं वन्दनीयास्ते? ॥१॥

चतुर्दिक् दृश्यते यासौ प्रगतिरभिनन्दनीयास्ते।
चतुर्दिक् दुःस्थितिर्यालोक्यते, किं वन्दनीयास्ते? ॥२॥

जना ये भारतं पुष्णन्ति, नित्यं वन्दनीयास्ते।
अथो तत्पांसुलं कुर्वन्ति ये, किं वन्दनीयास्ते? ॥३॥

जना एकत्वसूत्रे यैर्निबद्धा वन्दनीयास्ते।
जनान् ये योधयन्ति प्रत्यहं किं वन्दनीयास्ते ॥४॥

अभिघ्नन्तो रिपून् युद्धे चलन्तो वीरगत्याग्रे।
दिवं ये देशरक्षार्थं प्रयाता वन्दनीयास्ते ॥५॥

न ये देशस्य किन्तु स्वीयवंशस्यैव दारिद्र्यम्।
अपाकर्तुं यतन्ते नेतृवर्या वन्दनीयास्ते?॥६॥

अतस्मिंस्तस्य बुद्धिं ये दधाना वन्दनीयास्ते।
पुनर्ये तत्र तद्बुद्धिं दधति, नो वन्दनीयास्ते?॥७॥

नहि प्रत्यक्षमनुमानं न शाब्दं नेषदुपानम्।
प्रमाणं मन्यते या सा मतिः किं वन्दनीयास्ते? ॥८॥

चिरान्निटिले य आसीत् स्थापितः केनापि साहङ्कृति।
कलङ्को मार्जितोऽसौ यैर्न केषां वन्दनीयास्ते ॥९॥

करामलकं न पश्यन्ती खपुष्पं चैव पश्यन्ती।
असौ लोकोत्तरा दृष्टिः सखे! ते वन्दनीयास्ते? ॥१०॥

पुरा दुर्भावनादीप्तिस्ततः सद्भावनायात्रा!
इयं नीतिर्मता येषां जना नो वन्दनीयास्ते ॥११॥

प्रजासु प्रत्यहं कलहं विवर्धयसे स्वपोषार्थम्!
इयं वृत्तिः सखे नेतस्त्वदीया वन्दनीयास्ते ॥१२॥

अहिंसाचत्वरे हिंसा, सहिष्णुत्वाजिरे द्वेषः।
क्वचिद् गृहयुद्धघोषः, किं दशेयं वन्दनीयास्ते? ॥१३॥

अहो राष्ट्रध्वजं गणतन्त्रदिवसं ये बहिष्कुर्युः।
किमेते भारतीयाः? भारतीयैर्वन्दनीयास्ते? ॥१४॥

प्रियं सत्यं हितं सारं वचो या वक्ति सा वाणी।
न ते वन्द्या, परं विपरीतवक्त्री वन्दनीयास्ते? ॥१५॥

यमेवारुह्य यात्रां कुर्वते पारं प्रयातुं तम्।
प्लवं विच्छेत्तुकामा बालिशा ये, वन्दनीयास्ते? ॥१६॥

चतुर्दिक् दन्दशूका निर्भयाः फूत्कुर्वते लोके।
गरुत्मन्! मौनवृत्तिस्ते किमेषा वन्दनीयास्ते? ॥१७॥

परीते वह्निना देशे ज्वलति धूधूधधग्धगिति।
असौ तूष्णीकता ते किं मनागपि वन्दनीयास्ते? ॥१८॥

न जाने केन सन्दीप्तात्र हिंसा ताण्डवं कुरुते।
करे धृत्वा करं ये संस्थिताः, किं वन्दनीयास्ते? ॥१९॥

इयं हिंसासुरी व्याप्नोति हा! देशं समस्तं मे।
इयं दैनन्दिनी शोच्या स्थितिः किं वन्दनीयास्ते? ॥२०॥

उपद्रविणां कृते शस्त्रास्त्रसङ्घातोऽन्यदेशीयः।
कथं देशे प्रविष्टः? किं सुरक्षा वन्दनीयास्ते? ॥२१॥

उपद्रविभिः कृता निर्दोषनणां जीवतां दाहाः।
इमे रुधिरप्रवाहाः किं प्रशासक! वन्दनीयास्ते? ॥२२॥

रमन्ते साङ्ख्यपुरुषाभा जनाः स्वासन्दिकायां ये।
अकर्तारश्च पश्यन्तोऽखिलं, नो वन्दनीयास्ते ॥२३॥

जनं विनिपात्य दुर्घोरेऽसुरक्षावह्निकुण्डे ये।
सुरक्षामण्डले गुप्ता रमन्ते, वन्दनीयास्ते? ॥२४॥

क्वचिद्ये धर्मनिरपेक्षाः क्वचिद्धर्मस्य वक्तारः।
क्वचिद्धर्मावतारा नायका नो वन्दनीयास्ते? ॥२५॥

'कथं निर्वाचने भाविन्यहं विजयी भवामी'ति।
इदं येषां परं लक्ष्यं, न केषां वन्दनीयास्ते! ॥२६॥

पदं मद्यं धनं मानं यशो लब्धुं मृषा ब्रुवते।
वराका 'बुद्धिजीवी' सञ्ज्ञका ये, वन्दनीयास्ते! ॥२७॥

तिलं ताडं, समुद्रं गोष्पदं, मेरुं कणं कर्तुम्।
समर्था आसते ये सूचनादाः, वन्दनीयास्ते! ॥२८॥

अहिंसा सत्यमुपकारः श्रमः प्रेमा मतो धर्मः।
अतो ये सन्ति निरपेक्षा इदानीं वन्दनीयास्ते! ॥२९॥

यया नीत्या समे सद्भावसूत्रे गुम्फिता न स्युः।
असौ नीतिः किमस्माकं समेषां वन्दनीयास्ते? ॥३०॥

नरे शठतां दधाना सत्कृतिं दूरे प्रकुर्वाणा।
इयं या राजनीतिर्दूरतो मे वन्दनीयास्ते! ॥३१॥

इमे प्राक्पादयोः पतितास्तदनु ये पृष्ठमांसादाः।
खला मशका इवासृक्चूषका नो वन्दनीयास्ते! ॥३२॥

यदीच्छसि भद्र! भद्रं दुर्जनान् वन्दस्व नित्यं त्वम्।
अरे! ये सज्जनास्ते सज्जनाः, किं वन्दनीयास्ते! ॥३३॥

प्रजाशिक्षासुरक्षाभरणरूपं स्वीयकर्तव्यम्।
न पालयितुं समर्थाः शासकाः, किं वन्दनीयास्ते? ॥३४॥

क्वचिद्वित्तीयघोटालाः, क्वचित्क्रयविक्रयोत्कोचाः।
क्वचिच्चान्ये ह्यवाच्या येऽप्युदन्ता वन्दनीयास्ते? ॥३५॥

कदाचित्खाडकूचर्चा कदाचिज्जङ्गजूचर्चा।
इयं या दुर्दशालोक्या किमेषा वन्दनीयास्ते? ॥३६॥

न यद्दातुं समर्थस्तत्कृते कुरुषे प्रतिज्ञां त्वम्!
अपूर्या किं प्रतिज्ञा तावकीना वन्दनीयास्ते? ॥३७॥

अहो पूजास्थलं निर्मासि, पूजां नैव कुरुषे त्वम्!
कथय भक्तप्रवर! ते भक्तिरेषा वन्दनीयास्ते? ॥३८॥

ययोद्गिरतो विषं स्वस्मिन्निमान् कुम्भीनसान् सहसे!
अये चन्दनतरो! सैषा धृतिस्ते वन्दनीयास्ते। ॥३९॥

अये पञ्चानन! त्वां कुक्कुरोऽयं प्रत्यहं निन्दति।
सहानेन त्वदीया मित्रता किं वन्दनीयास्ते? ॥४०॥

कवेर्व्याजोक्तिरन्योक्तिः स्वभावोक्तिश्च वक्रोक्तिः।
अनुक्त्वा किञ्चिदपि सर्वं भणन्ती वन्दनीयास्ते॥ ॥४१॥

जना देशस्य रक्षार्थं तथा विश्वस्य कुशलार्थम्।
यतन्ते ये न निजकृत्यैः, कथय किं वन्दनीयास्ते? ॥४२॥

नरा नार्योऽबलाः सबलाः कनिष्ठा मध्यमा ज्येष्ठाः।
स्वदेशं ये न वन्दन्ते मताः किं वन्दनीयास्ते? ॥४३॥

स्वदेशं निन्दयन्तो विश्वबन्धुत्वस्य वक्तारः।
फलं काङ्क्षन्ति ये मूलं विना, नो वन्दनीयास्ते! ॥४४॥

यजन्ते ये विधानोक्तैः स्वकर्मभिरात्मजन्मभुवम्।
नराः कुत्रापि निवसन्तो न केषां वन्दनीयास्ते? ॥४५॥

बुधा वीराः कृषाणाः कार्मिका उद्योगिनः कवयः।
कालाकाराः स्वदेशोन्नायका ये वन्दनीयास्ते। ॥४६॥

निबद्धास्ताडिता निहता तथा विकलाङ्गतां याताः।
जना ये देशरक्षार्थं, न केषां वन्दनीयास्ते? ॥४७॥

जना ये मातृभूमेर्वन्दनार्थं वन्दिनो जाताः।
स्मितास्याः कालपाशं ये चुचुम्बुर्वन्दनीयास्ते! ॥४८॥

अये मे मातृभूमे! ते महिम्नो रक्षणार्थं ये।
बलिं चक्रुः स्वसर्वस्वं, न केषां वन्दनीयास्ते? ॥४९॥

जननि! ये त्वां नराः क्षतविक्षतां कर्तुं समीहन्ते।
कृतघ्नाः कस्य वा पापीयसो वद वन्दनीयास्ते? ॥५०॥

अयं स्वातन्त्र्यसहकारः सदा सफलः समृद्धः स्यात्!
स्वरक्तैः सेचितोऽयं यैर्न केषां वन्दनीयास्ते? ॥५१॥

रमाकान्त! व्यथां देशस्य विश्वस्याथ निजकृत्यैः।
जना ये वर्धयन्ति प्रत्यहं किं वन्दनीयास्ते? ॥५२॥

न शब्दो नैव चार्थो न ध्वनिर्नैवास्त्वलङ्कारः।
तथापीयं कवे! कविता त्वदीया वन्दनीयास्ते! ॥५३॥

(रचनापूर्तितिथिः १४.१.१९९३ ई.)

मदीयकविते! कुरुष्व गानम्

सरस्वतीपादपद्मसेवा
यदीयमास्ते परं हि लक्ष्यम्।
बुधाग्रगाणामतन्द्रितानां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥१॥

कदापि वागर्थनाम येषां
प्रयुक्तमस्त्रं वृथा न हि स्यात्।
अलोकसामान्यसत्कवीनां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥२॥

स्वरश्रुतिग्रामरागबन्धै-
रपूर्वसृष्टेः सुसर्जकानाम्।
शुभाय सङ्गीतसाधकानां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥३॥

मृदाश्मना काष्ठखण्डकैर्वा
सृजन्ति ये नूतनां स्वजगतीम्।
यशस्विनां शिल्पिनां हि तेषां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥४॥

सुखं धनं स्नेहबन्धनानि
स्वदेशसौख्याय ये त्यजन्ति।
हुतात्मनां नित्यमेव तेषां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥५॥

परोपकारव्रतं पवित्रं
सदैव ये पालयन्ति हृष्टाः।
सुपूजितानां नृणां हि तेषां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥६॥

निजोपदेशैर्मनोऽन्धकारं
विधूय ये शिष्यसन्ततीनाम्।
जयन्ति, तेषां मुदा गुरूणां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥७॥

स्वतन्त्रतायज्ञदीक्षितानां
चिराय कारासु पीडितानाम्।
मृतिंवराणां नरोत्तमानां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥८॥

रिपोः करान्मोचयाम्बभूवुः
स्वमातरं भारतावनिं ये।
विशिष्य तेषां नृणां समेषां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥९॥

मनुष्यता रक्षितुं स्वयत्नै-
रनुक्षणं शोधतत्पराणाम्।
प्रबुद्धवैज्ञानिकव्रजानां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥१०॥

सहर्षस्त्रशीर्षं सहस्त्रहस्तं
सहस्त्रपादं जनं भजन्तः।
समुद्यमा ये लसन्ति तेषां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥११॥

विषह्य शीतोष्णवर्षकष्ट-
प्रकोपमप्यन्नदायकानाम्।
तपस्विनां क्षेत्रकर्षकाणां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥१२॥

उदन्वदाकाशपर्वतेषु
स्वदेशरक्षाव्रतस्थितानाम्।

रणोद्भटानां मुदा भटानां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥१३॥

विभिन्नखेलासु कीर्तिमानैः
स्वदेशसम्मानवर्धकानाम्।
जितेन्द्रियाणां प्रशस्ययूनां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥१४॥

प्रसन्नवक्त्राः सदासते ये
दरिद्रतायामपि प्रकामम्।
विशिष्य तेषां श्रमव्रतानां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥१५॥

स्वकीयचरितैर्मनस्सु पित्रोः
प्रकामसन्तोषदायका ये।
सुता जगद्भूषणानि, तेषां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥१६॥

असज्जनानां कुनायकानां
कृतघ्न - दुर्वृत्त - वञ्चकानाम्।
विहाय चर्चां, मनस्विनां त्वं
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥१७॥

सदा प्रजातन्त्ररक्षकाणां
स्वकार्यनिर्वाहतत्पराणाम्।
प्रदर्शकानां सृतेरभीते-
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥१८॥

स्वपाणिपल्लवमुदारकल्पं
न कुत्रचिद् ये प्रसारयन्ति।
नृणां सदायाचितव्रतानां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥१९॥

कुरीतयो वा कुनीतयो वा
जगत्यनिष्टं प्रपूरयन्त्यः।
विलोपिता यैः, सभक्ति तेषां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥२०॥

स्वकीयवर्णं स्वरं भविष्णुं
विधातुकामासि? तर्हि नूनम्।
तपोधनानां जगद्गुरूणां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥२१॥

'सदैव सर्वे भवन्तु सुखिनः
सदैव सर्वे निरामयाः स्युः।'
मनोरथस्यास्य पोषकाणां
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥२२॥

कुटुम्बमेकं जगद्विधातुं
जनाः सदा ये प्रयत्नशीलाः।
प्रहृष्य तेषां महात्मनां त्वं
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥२३॥

यदीच्छसि त्वं जनिं स्वकीयां
सदर्थितां कर्तुमार्यशीले!
तदा महिम्नां स्वामातृभूमे-
र्मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥२४॥

अमन्दमानन्दमाप्तुकामा
परेशलीलाब्धिमौक्तिकानाम्।
कदाचिदेकान्तवासमाप्ता
मदीयकविते! कुरुष्व गानम्॥२५॥

(रचनातिथिः २६-१२-१९९३)

वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका!

(१)

जन्मजन्मान्तरीयं स्वकीयं परं
वैरभावं परित्यजन्य यस्या वशात्।
एकतां यान्ति नेतार एकक्षणे
वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका॥

(२)

'वर्तमानार्थनीतिः परित्यज्यताम्'
नैकशो यैरिदं वाक्यमुद्घोषितम्।
तेऽपि यल्लीलया तां भणन्त्युत्तमां
वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका॥

(३)

यां विधातुं करस्थां न किं किं कृतं
चातुरीभ्राजितैर्नेतृवर्यब्रुवैः।
यां समासाद्य विस्मर्यते तैर्जनो
वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका॥

(४)

लक्षकोट्यर्बुदानामहो वञ्चनं
शान्तभावेन यां प्राप्य कर्तुं क्षमम्।
यां श्रितैश्छन्ददात्री प्रजा पीड्यते
वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका॥

(५)

दूषणोद्घोषणं सद्गुणानां चये
सद्गुणोद्घोषणं दुर्गुणानां चये।

यत्प्रभावाद्विधातुं सुशक्यं भवेद्
वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका॥

(६)

वञ्चनं मित्रघातस्तथा दस्युता
निस्त्रपत्वं कृतघ्नत्वमित्यादयः।
दुर्गुणाः वन्द्यतां यान्ति सद्यो यया
वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका॥

(७)

धर्मकामार्थमोक्षोपदेशाकराः
सर्वविद्याचणाः सत्कलाचुञ्चवः।
अक्षरज्ञानशून्या अपि स्युर्यया
वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका॥

(८)

देशसेवां विधातुं य आयान्त्यहो
तेऽन्यथाभावमाप्ता न किं कुर्वते।
यामधिष्ठातुकामा अधिष्ठाय वा
वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका॥

(९)

यं स्वतन्त्रं विधातुं हुतं जीवनं
देशभक्तैरसंख्यैर्विलम्बं विना।
तस्य देशस्य चिन्ताऽपि हेया यया
वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका॥

(१०)

पण्डितैर्योद्धृभिर्वाणिजैः कार्मिकैः
सर्वकैरेव याद्यत्व आराध्यते।

सर्वसौख्यप्रदात्री समेषां नृणां
वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका॥

(११)

केनचिद् दृश्यतामस्मदीया दशा
स्थापिता मूर्ध्नि येऽस्माभिरुत्साहिभिः।
हन्त! तैरेव वञ्च्यामहे यद्वशात्
वन्द्यतां काऽपि सा शासनासन्दिका॥

(रचनातिथिः २६-६-१९९५)

तं सुभाषं स्मरामो वयं सादरम्,

(१)

जानकीनाथपुत्रस्तथाधीतिमान्
तेजसः पुञ्ज आशैशवाद्यो बभौ।
मातृभूस्वास्थ्यसंवर्धनायागदं
तं सुभाषं स्मरामो वयं सादरम्॥

(२)

'आइ सी एस' साफल्यमाप्त्वाप्यहो
शासनासन्दिकानादरं योऽकरोत्।
मातृभूम्यर्चनं यस्य पुण्यव्रतं
तं सुभाषं स्मरामो वयं सादरम्॥

(३)

यस्य चाध्यक्षतायां मिलित्वा जनैः
'पाटलीपुत्र-प्रस्ताव' आक्षिप्यत।
नूतनान्दोलनं येन सञ्चालितं
तं सुभाषं स्मरामो वयं सादरम्॥

(४)

नैव दैन्यं न वा याचनाप्यार्जवं
नीतिरास्ते खलानां पुरः सन्नृणाम्।
शक्तिराराधनीयेति यस्यास्ति धी-
स्तं सुभाषं स्मरामो वयं सादरम्॥

(५)

येन चाज़ाद हिन्देति नाम्ना बलं
योजयित्वाद्भुतं कर्म सम्पादितम्।
वीरचेतोमयूराम्बुदं हर्षदं
तं सुभाषं स्मरामो वयं सादरम्॥

(६)

‘दीयतां मे स्वरक्तं भवद्भिस्समै-
रात्मतन्त्र्यं भवद्भ्यो मया दास्यते।’
आजुहावेति यो भारतीयान् जनान्
तं सुभाषं स्मरामो वयं सादरम्॥

(७)

यस्य चात्यन्तमोजःप्रदैर्भाषणैः
पारतन्त्र्यार्दिता भारतीया जनाः।
कर्तुमैच्छन् स्वदेशं स्वतन्त्रं द्रुतं
तं सुभाषं स्मरामो वयं सादरम्॥

(८)

‘एत दिल्ली’ मिति प्रोद्गता यस्य वाग्
भारतीयान् समुत्साहिनोऽकारयत्।
यं ग्रहीतुं न शक्तास्तथा चाङ्ग्लाः
तं सुभाषं स्मरामो वयं सादरम्॥

(९)

यस्य भक्तैरिदानीमपि स्मर्यते
जृम्भितं वीरभावस्य यस्याद्भुतम्।
योऽमरो राजते मातृभूमेः सुतः
तं सुभाषं स्मरामो वयं सादरम्॥

(रचनातिथिः १०-८-१९९६)

तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य[1]

(१)

गङ्गा कलिन्दतनया च सरस्वती च
यं नैजपुण्यसलिलैः परिपावयन्ति।
तत्राप यो निजजनिं प्रथिते प्रयागे
तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य॥

(२)

प्राभावयन्मदनमोहनमालवीयो
लाला च लाजपतरायसुधीवरो यम्।
भक्तं व्यधाच्च यमहो प्रथितः पटेल-
स्तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य॥

(३)

सप्रूपनामसमलङ्कृतप्राड्विवाकाद्
वाक्कीलतां समभजत् प्रथमं ततश्च।
नाभाख्यराज्यविधिमन्त्रिपदं गतो य-
स्तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य॥३॥

(४)

काङ्ग्रेसकार्यसमितेरभवत् कराञ्च्याम्
उत्साहपूरितमनाः प्रथमं सदस्यः।
अध्यक्षतामनु गतश्च दलस्य तस्य
तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य॥४॥

(५)

यूपीविधानसदसश्च भवन्नियन्ता
लेभे यशोऽतिविमलं विपुलं मनस्वी।
संसत्सदस्यपदवीमपि रूढवान् य-
स्तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य॥

१. श्रीपुरुषोत्तमदासटण्डनस्य।

(६)

तत्याज यो हि पदवीं विधिमन्त्रिसञ्ज्ञां
काङ्ग्रेससञ्ज्ञकदलस्य च मुख्यतां वा।
तत्याज किन्तु न हि यो निजराष्ट्रभाषां
तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य॥

(७)

राजर्षिमान्यपदवी यमवाप्य जाता
धन्या मनोज्ञभरतावनिरत्नभूतम्।
हिन्दीप्रचारमकरन्दमधुव्रतस्य
तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य॥

(८)

यो राष्ट्रभक्तिपरिपूरितमानसः सन्
कारागृहस्य बहुकष्टततिं विषेहे।
दुःखे सुखे च किल यः स्थितप्रज्ञ आसीत्
तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य॥

(९)

हं हो यदाद्य खलु भारतभूमिभागे
संदृश्यते निजगिरः परितो ह्युपेक्षा।
प्रासङ्गिकत्वमयते स्मरणं यदीयं
तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य॥

(१०)

यं श्रद्धयार्चितुमिदं[१] भवनं वरेण्यं
निर्मापितं बुधवरैर्विविधैः सुयत्नैः
स्मर्यास्ति यस्य निजराष्ट्रगिरः सपर्या
तस्य स्मृतिर्विजयते पुरुषोत्तमस्य॥

(रचनातिथिः १४-९-१९९६)

---

१. दिल्लीस्थितं 'हिन्दी-भवनम्'।

स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती

(१)

देशभक्तिभावितचित्तान् सादरं नमन्ती।
स्वातन्त्र्याहववीरभटान् सादरं स्मरन्ती।
देशवासिनां चिन्तनधारां पुरो नयन्ती।
सम्प्राप्तेयं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती॥

(२)

यैर्देशस्य कृते समर्पितं निजसर्वस्वम्।
दर्शितवन्तो यं चाङ्ग्लेभ्यः पराक्रमं स्वम्।
तान् स्मारयति स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती।
सम्प्राप्तेयं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती॥

(३)

क्रान्तिकारिणां तपस्विनां वै विविधतपस्याः।
हुतात्मभिर्याः कृता देशमातुर्वरिवस्याः।
ता अर्चयति स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती।
सम्प्राप्तेयं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती॥

(४)

अहह! खण्डिता भारतभूमिर्नः सञ्जाता।
प्रादूर्भूता अत्याचारा दुष्टोत्पाताः।
स्मारयतीदं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती।
सम्प्राप्तेयं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती॥

(५)

देशे क्रमशो जातो बहुविधनव्यविकाशः।
किञ्च दृश्यते हन्त! चतुर्दिग् विविधविनाशः।
बोधयतीदं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती।
सम्प्राप्तेयं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती॥

(६)

रक्तदायिनो नाम्ना, कृत्यै रक्तपायिनः।
देशसेविनो नाम्ना, कृत्यैर्देशभक्षिणः।
पदे पदे विवशा विवशा दृक्पथं नयन्ती।
सम्प्राप्तेयं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती॥

(७)

दूरे भवताद् देशाद् दुष्टो भ्रष्टाचारः।
दूरे भवताद् देशान्निन्द्योत्कोचाचारः।
निर्दिशतीदं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती।
सम्प्राप्तेयं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती॥

(८)

रक्षत देशं मनसा वचसा किञ्च कर्मणा।
सीमान्तेषु भवत सज्जा आवृता वर्मणा।
आह्वयतीदं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती।
सम्प्राप्तेयं स्वतन्त्रतायाः स्वर्णजयन्ती॥८॥

(रचनातिथिः १५-८-१९९७)

लोकतन्त्रेऽस्मिन्

अकल्प्यं किं न घटते
भावगम्ये लोकतन्त्रेऽस्मिन्।
भवति किं, किं भविष्यति वा
न जाने लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥१॥

महामात्यत्रयं दृष्टम्
मुहुर्निर्वाचनं घुष्टम्।
अहो स्वातन्त्र्यहेमाब्दे
किमेतल्लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥२॥

मयूरव्यालशालूराः
स्वकीयं काङ्क्षितं लब्धुम्।
स्थिता एकत्र गतवैरा
महिष्ठे लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥३॥

विडाला मूषकैस्साकं
वृका हरिणैस्समं मैत्रीम्।
प्रकुर्वाणा विलोक्यन्ते
पदार्थं लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥४॥

समीहितसिद्ध्ये श्लिष्टाः
सुताः कुन्त्याश्च गान्धार्याः।
महाभारतकथेयं
काप्यपूर्वा लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥५॥

अहो हैयङ्गवीनं सख्य-
मिच्छत्यग्निना साकम्।
कदल्या मित्रता दृष्टा
बदर्या लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥६॥

इमे काका उलूकैः सार्ध-
मिच्छन्ति स्वसम्बन्धम्।
तितउना वारिमैत्रीं पश्य
बन्धो! लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥७॥

तमस्तेजश्च मित्रे स्तः
हयानां सैरिभैः सख्यम्।
अजव्याघ्रौ सखायौ स्तः
प्रकृष्टे लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥८॥

विधुन्तुदचन्द्रयोः प्रीतिः
पयोजम्बीरयोः प्रीतिः।
अजानां कौटिकैः प्रीति-
र्विलोक्या लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥९॥

तमस्तेजो दिनं रात्रिः
सुधा विषमन्धता दृष्टिः।
अहो पर्यायतां प्राप्ता
विरुद्धा लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥१०॥

श्रृणुध्वं रे सुबद्धं
भक्ष्यभक्षकसख्यमिह लोके।
विपत्तेः कारणं नास्ते
सुपूज्ये लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥११॥

अयं योऽस्त्यस्मदाशानां
प्रतीकः प्रतिनिधिः सदने।
स आशामस्मदीयां
पूरयति नो लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥१२॥

किमपि कर्तुं तथाऽकर्तुं
तथा चैवान्यथा कर्तुम्।

विदूषकसन्निभो नेता
प्रभुर्वै लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥१३॥

मतं यल्लोकतन्त्रं
शासनं नणां नृभिर्नृभ्यः।
विलीनं तत्त्व सञ्जातं
प्रचण्डे लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥१४॥

क्वचिच्चास्त्रीभवति सदने
ध्वनेर्विस्तारकं यन्त्रम्।
सदस्याः कान्दिशीका हन्त!
दृष्टा लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥१५॥

अहो! युद्धाजिरं जातं
सभाभवनं तु नेतणाम्।
विधायक एव पण्याश्वी-
भवति हा! लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥१६॥

कदाचिद्धावनं दलतः
कदाचिन्नूत्नदलघटनम्।
कदाप्यपवञ्चनाकाण्डं
विलोकय लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥१७॥

करौ बद्ध्वा मुखे दत्वा
तृणं नत्वा शिरः स्वीयम्।
वृकाः काङ्क्षन्ति मेषाणां
मतं बत लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥१८॥

क्षणे रोषः क्षणे तोषः
क्षणे त्यागः क्षणे ग्रहणम्।
क्षणे निन्दा क्षणे स्तुतयो
मतार्थं लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥१९॥

न कश्चित्कस्यचिन्मित्रं
न कश्चित्कस्यचिच्छत्रुः।
मतार्थं शात्रवं मैत्री
भवति भो! लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥२०॥

क्वचिद्दानी क्वचिद्भिक्षुः
क्वचिच्छिष्टः क्वचिद्धृष्टः।
क्वचिद् ह्रीणोऽथ निर्लज्जो
मतार्थी लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥२१॥

जनैर्दत्तं मतं यस्मै
प्रतार्यास्तेन ते जाताः।
स्वतन्त्रं भारतं किं किं
न पश्यति लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥२२॥

अहो जनताजनार्दन-
पूजनं यस्यास्ति कर्तव्यम्।
स नेता वञ्चनं कुरुते
जनानां लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥२३॥

अये म्याऊंकरोत्येषा
कथं मामेव मार्जारी।
मदीया पालिता यास्ते
कृतघ्ना लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥२४॥

कलासाहित्यसङ्गीत-
प्रहीणो ना तृणं खादति।
पशूनां भागधेयं यद्
हरे! शृणु लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥२५॥

वहन्तः स्वं ध्वजं चिह्नं
करौ बद्ध्वा मतं लब्धुम्।

वनीयक-कर्मनिष्णाता
भ्रमन्ते लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥२६॥

कथं बन्धो मतं दास्यसि
भयं त्यक्त्वा स्वके क्षेत्रे।
वृतः पाटच्चरैर्मतदान-
केन्द्रे लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥२७॥

विकासोऽप्यद्भुतो जातो
विनाशोऽप्यद्भुतो जातः।
प्रकाण्डा काण्डसन्तति-
रीक्ष्यते बत लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥२८॥

अयोग्याः प्रोन्नतिं प्राप्ताः
सुयोग्या अवनतिं नीताः।
सतामपवञ्चनं प्रायो
विलोक्यं लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥२९॥

कथं भो मन्यसे देशं
धनं पित्र्यं विभज्याद्यम्।
त्वया नेतः! कृता का वास्य
सेवा लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥३०॥

मनस्यन्यद् वचस्यन्यत्
तथान्यत्कर्मणि स्वीये।
दधानः प्रायशो लोकस्य
नेता लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥३१॥

कुतो निजसंस्कृतेश्चिन्ता
कुतो देशस्य वा चिन्ता।
पदस्थाश्चिन्तयन्ति स्वां
समृद्धिं लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥३२॥

विदूषककर्म कुर्वाणा
जनान् ये वञ्चयन्त्यनिशम्।
त एवाद्यासते मान्या-
स्तथाप्ता लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥३३॥

'जयो मे दक्षिणे हस्ते
जयो मे वामहस्ते च।'
दलं हित्वा भणति चतुरः
प्रवीरो लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥३४॥

सरस्वत्या मरालो
लुञ्च्यते लक्ष्म्या उलूकेन।
पिका मौनं भजन्ते
काकभीता लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥३५॥

बलात्कारा नृहत्या
बम्बविस्फोटास्तथा दाहाः।
अहो दैनन्दिनी वार्ताऽ
स्मदीये लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥३६॥

इयं देवी प्रतारण-चातुरी
भ्रष्टावने दक्षा।
मता नृपनीतिसञ्ज्ञा
वन्दनीया लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥३७॥

पुनस्ते मे मतं काङ्क्षन्ति
यैरेवास्मि परिमुषितः।
अहो! निर्लज्जतेयं कीदृशी
ननु लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥३८॥

मतं मे काङ्क्षमाणा ये
पुनर्मे द्वारि सम्प्राप्ताः।

कथं तेषां प्रियं कुर्याम्
न जाने लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥३९॥

शकाराणां विकारा
जृम्भमाणा नित्यमीक्ष्यन्ते।
विपन्नाश्चारुदत्ताः
किञ्च धूता लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥४०॥

महर्घत्वं निधायाङ्के
सरत्यग्रे नवं वर्षम्।
शुभेच्छा मामकीनाः स्यु-
र्भवद्भ्यो लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥४१॥

कटूक्तीः प्रत्यहं कुर्वे
समीक्षाः प्रत्यहं कुर्वे।
न रिङ्गति कस्यचित्कर्णे
ऽपि यूका लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥४२॥

महाकाव्यान्यपेक्ष्यन्ते
यदीयं यद्यशो गातुम्।
मदीयैः सीमितैः शब्दै-
र्भवति किं लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥४३॥

प्रसिद्धिं लम्भिताः खल-
नायकाः खलु नायकत्वेन।
विपर्ययमीदृशं त्वं
पश्य बन्धो! लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥४४॥

इदं दाहात्मकं तेजः
सुगूढं यन्नृणामन्तः।
मदान्धाः! कि न पश्यत रे?
वदत भो लोकतन्त्रेऽस्मिन्॥४५॥

(रचनातिथिः २०.१.१९९८)

भारतस्य विजयोऽयम्

(१)

"क्रुद्धं हिंसाबलं जितं किल सत्याहिंसाबलतः।
आङ्ग्लशासनं खलूच्चाटितं भारतस्य विजयोऽयम्॥

(२)

पञ्चषष्टितम (१९६५) वर्षेऽस्माकं पश्चिमोत्तरे वीराः।
पदचर्यया गता लाहौरं, भारतस्य विजयोऽयम्॥

(३)

एकसप्ततौ दिसम्बरे किलं नवतिसहस्त्रं पाकाः।
बद्धा निरागसां हन्तारो, भारतस्य विजयोऽयम्॥

(४)

वारद्वयं पोखरणगर्भे ह्यणुविस्फोटपरीक्षा।
स्वीयसाधनैः सफला जाता, भारतस्य विजयोऽयम्॥

(५)

अग्निनागप्रभृतीन्यस्त्राणि प्रोद्भासन्तेऽस्माकम्।
तर्जयन्ति वैरिणः प्रतिपलं, भारतस्य विजयोऽयम्॥

(६)

अवतारिता युद्धपोताः सागरवक्षसि सोत्साहम्।
आत्मरक्षणं विदधति वीराः, भारतस्य विजयोऽयम्॥

(७)

मा चिन्तां कुरु रमाकान्त! सागरे वियति भूपृष्ठे।
निस्तन्द्रा जाग्रति वीरास्ते, भारतस्य विजयोऽयम्॥

(८)

द्रासबटालिककसरमश्कोभागा अस्मद्वीरैः।
यथा रक्षिता शत्रोर्हस्तात्, भारतस्य विजयोऽयम्॥

(९)

भातृभूमिरक्षार्थं वीराः वीरगतिं लब्ध्वा यत्।
रविमण्डलभेदनं चक्रिरे भारतस्य विजयोऽयम्।।

(१०)

वायुसैनिका धरासैनिका सन्नायका भटानाम्।
स्थास्यन्तीमे सदा प्रणम्या भारतस्य विजयोऽयम्।।"

(११)

"भ्रातश्चिन्तां नो कुर्वेऽहं किन्तु कामयेऽप्यन्यत्।
पश्य कीदृशो मया काम्यते भारतस्य विजयोऽयम्।।

(१२)

भ्रष्टाचारो महार्घता आतङ्कवाद उत्कोचः।
निर्धनता यदि पराजिताः स्युर्भारतस्य विजयोऽयम्।।

(१३)

वृत्तिहीनता विघटनवृत्तिर्जनतामूढीकारः।
जिताः पूर्णतो यदि, पूर्णः स्याद्भारतस्य विजयोऽयम्।।

(१४)

यदि च विदूषकनिभा नायका जनतां नो लुण्ठेयुः।
धर्मजातिभाषाविभेदतो भारतस्य विजयोऽयम्।।

(१५)

बाह्यमान्तरं प्रदूषणं नो नागरिकान् बाधेत।
अभयं यदि तेषां हृदि विलसेद्भारतस्य विजयोऽयम्।।

(१६)

शिक्षा स्वास्थ्यं क्रीडाभ्यासो देशभक्तिरविचलिता।
सम्पूर्णेषु जनेषु भवेद्यदि भारतस्य विजयोऽयम्।।

(१७)

क्षेत्रेषु स्यात्सस्यबहुलता कारक्षेषूत्पादः।
प्रतिहस्तं स्याद्वृत्तियुक्तता, भारतस्य विजयोऽयम्।।

(१८)

पठतु जनो यां कामपि भाषां किन्तु राष्ट्रभाषां प्रति।
नैवोपेक्षां यदा धारयेत्, भारतस्य विजयोऽयम्॥

(१९)

विज्ञानं साहित्यं वाणिज्यं कृषिशिल्पोद्योगाः।
आध्यात्म्यं कलाश्च जृम्भन्ताम्, भारतस्य विजयोऽयम्॥

(२०)

वेषभूषयोपासनपद्धत्याशनेन संस्कारैः।
भिन्ना अप्येकतां भजेयुर्भारतस्य विजयोऽयम्॥

(२१)

स्वतन्त्रतां यः कामयते सम्पूर्णजगद्देशानाम्।
सदा वर्धताम् सदा राजताम् भारतस्य विजयोऽयम्॥

(इयं रचना दिल्ली-संस्कृत-हिन्दी-सिन्धी-पञ्जाब्युर्दूकादमीभिः दिल्लीस्थे 'शाह-आडिटोरियमे'-त्यभिधे सभाभवने १६-१२-१९९८ तारिकायां समायोजिते 'विजय-दिवसे' पठितासीत्)

(रचनातिथिः १६-१२-१९९८, ८-१० पद्यानि ४.७.१९९९)

प्रणम्याः कारगिलवीराः[१]

जयन्त्येतेऽस्मदीयाा गौरवाङ्काः कारगिलवीराः।
समर्च्या आसतेऽस्माकं प्रणम्याः कारगिलवीराः॥१॥

मई-षड्विंशदिवसादैषमो मासद्वयं यावत्।
अघोषित-पाक-रण-जयिनो[२]ऽभिनन्द्याः कारगिलवीराः॥२॥

अकस्मात्प्राविशन्नस्मद्गृहे गूढप्रवेशा ये।
स्वदेशात्तान् बहिष्कर्तुं प्रचेलुः कारगिलवीराः॥३॥

परित्राणाय साधूनां विनाशार्थं च दुष्टानाम्।
समारम्भं द्रुतं चक्रुः प्रणम्याः कारगिलवीराः॥४॥

बटालिग्-द्रास-मश्को-ककसरक्षेत्रेषु लीनानाम्।
रिपूणां दुर्दशां चक्रुः समिद्धाः कारगिलवीराः॥५॥

जुबर-थारू-कुकुरथाङ्-तुर्तुकाख्येभ्योऽद्रिशिखरेभ्यः।
तुलालिङ्गात्तथा शत्रूनतौत्सुः कारगिलवीराः॥६॥

दिशन्तो दुर्विपाकं पाककितवानां प्रयाणैः स्वैः।
जगर्जुर्दुर्गमक्षेत्रे कृतान्ताः कारगिलवीराः॥७॥

---

१. 'विजयाभियाने (आपरेशन विजय)' भागं ग्रहीतारो भारतीयाः सैनिका।

२. २६.५.१९९९ तः २६.७.१९९९ पर्यन्तं कारगिल-क्षेत्रे प्रचलितं पाकिस्तान-प्रेषित-गूढाक्रमणकारिणामुच्चाटनाय यद् युद्धमिवाभवत्तत्र विजयिनः। कारगिलक्षेत्रे ये भारतीयाः वायु-सैनिकाः स्थल-सैनिकाश्च पराक्रमं प्रदर्शितवन्तस्तेऽत्र रचनायां 'कारगिलवीराः' इति सञ्ज्ञया व्यपदिष्टाः।

अवाक्षुस्ते शतघ्नीः स्वीयहस्तैरेव सोत्साहम्।
ववर्षुर्भीषणान् बम्बान् रिपूपरि कारगिलवीराः॥८॥

ममन्थुस्ते रिपून् सर्वान् निलीनान् गूढभागेषु।
स्वदेशस्य प्रतिष्ठां ते ररक्षुः कारगिलवीराः॥९॥

भुशुण्डीनां शतघ्नीनां भयङ्करगोलकापातैः।
रिपूनुच्चाटयामासुः प्रवीराः कारगिलवीराः॥१०॥

अरीन् विद्रावयामासुः शठान् शिक्षापयामासुः।
खलान् प्रध्वंसयामासुः प्रणम्याः कारगिलवीराः॥११॥

ध्वजः शार्दूलशिखरे[३] स्वस्त्रिवर्णः स्थापितो यैर्यैः।
समे ते सन्ति सर्वेषां प्रणम्याः कारगिलवीराः॥१२॥

हनीफुद्दीनसौरवकालियाहूजास्तथा चान्ये।
महोत्साहा रवेर्मण्डलमभिन्दन्[४] कारगिलवीराः॥१३॥

रणे क्षतविक्षताङ्गा अप्यदम्योत्साहपरिपूर्णाः।
जिगीषापूरितात्मानः प्रचण्डाः कारगिलवीराः॥१४॥

अहो ये मातृभूमे रक्षणार्थं स्वीयसर्वस्वम्।
बलिं चक्रुः कथं ते विस्मृताः स्युः कारगिलवीराः॥१५॥

---

३. 'टाइगर हिल'–इत्यत्र।

४. युद्धे वीरगतिका आदित्य-मण्डलं भित्वा ब्रह्मभावं गच्छन्तीति विश्वासः।

जनन्यै जन्मभूम्यै त्यक्तसर्वस्वा रणक्षेत्रे।
हुतात्मानो न वन्द्याः कस्य शतशः कारगिलवीराः॥१६॥

समस्तं भारतं ह्येकत्वसूत्रे बाधयाञ्चक्रुः।
बलिं कृत्वा स्वदेशार्थं स्वदेहान् कारगिलवीराः॥१७॥

प्रधानामात्य[5] आस्तामस्तु वा साधारणो लोकः।
कृतज्ञः सन् नमति युष्मान् प्रणम्याः कारगिलवीराः!॥१८॥

'द्रुतं विजयाभियानं सिद्ध' मित्यत्रास्ति को हेतुः?
इहोत्तरमास्त उपयुक्तं 'प्रवीराः कारगिलवीराः'॥१९॥

शृणुध्वं पाकनेतारः शृणुध्वं पाकबलपतयः।
यदीच्छथ शं तदा नो कोपनीयाः कारगिलवीराः॥२०॥

इमे नकुला मयूरा वैनतेयाः पाकनागानाम्।
इमे पञ्चानना द्विषतां द्विपानां कारगिलवीराः॥२१॥

शृणुध्वं निस्त्रपा आतङ्कवादप्रेरिताः मूढाः।
इमे जाग्रति दिवानक्तं सशस्त्राः कारगिलवीराः॥२२॥

उदन्वद्भूधराकाशेषु नित्यं देशरक्षार्थम्।
इमे तिष्ठन्ति सन्नद्धा विनिद्राः कारगिलवीराः॥२३॥

'अविश्वस्ते न विश्वासो विधेयो जातुचिद्विदुषा'।
दिशन्तीदं भरतभूनायकाः! किल कारगिलवीराः॥२४॥

---

५. प्रधानमन्त्री।

'शठे शाठ्यं विधेयं' 'दुर्जनः शाम्येन्न चोपकृतैः'।
'वधार्हश्चाततायी'-वेदयन्ते कारगिलवीराः॥२५॥

रमाकान्त! त्वया चान्यैः कवीन्द्रैरीडिताः काव्यैः।
सदा स्थास्यन्ति पूजार्हा अमर्त्या कारगिलवीराः॥२६॥

षड्विंशदिवसारब्धे शान्ते षड्विंशके दिने।
विजयाख्याभियाने ये दर्शितस्वपराक्रमाः॥१॥

चतुःशताधिका वीरा हुतात्मानो यशस्विनः।
जेतारश्च रिपूणां ये, क्षताङ्गा ये भटोद्भटाः॥२॥

शत्रून् कारगिलक्षेत्राधित्यकोपत्यकासु ये।
गतासून् कान्दिशीकाँश्च चक्रिरे रणभैरवाः॥३॥

तेषां कीर्तिं ककुब्व्याप्तां षड्विंशत्या पदां गिरन्।
विधत्ते लेखनीं धन्यां रमाकान्तो 'रमालये'॥४॥

(रचनापूर्तितिथिः २६-७-१९९९)

योऽयं कृतः शपथस्त्वया

योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?
यदिदं प्रतिज्ञातं त्वया तस्याशयं जानासि किम्?

(१)

कर्तुं यथा सरलस्तथा शपथो न निर्वोढुं सखे!
शपथस्य निर्वाहो भवति कण्टकपथानुसृतिः सखे!
त्यक्त्वा सुमान्यालिङ्गसे कटुकण्टकान्, जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(२)

व्यालीवदनचुम्बनमिदं करवालधारालेहनम्
क्षुरधारया पदमित्रता मधुराशया गरलाशनम्
त्यक्त्वा सुखदतल्पं सखे! भूमौ स्वपिषि, जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(३)

शपथं विधाय सखे! त्वया हस्तौ निगडबद्धौ कृतौ
शपथं विधाय सखे! त्वया पादौ निगडबद्धौ कृतौ
बद्धोऽसि वचसा कर्मणा मनसा त्वमिति, जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(४)

नो लप्स्यसे निद्रां निशायां नापि दिवसे निर्वृतिम्
चिन्ताप्रतान्तविलोचनां त्वं द्रक्ष्यसि स्वामाकृतिम्
आमन्त्रितास्ते या विपत्तस्याः फलं जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(५)

शपथस्य पूर्त्यर्थं त्वया पेयं भवेद्गरलं मुदा
शपथस्य पूर्त्यर्थं त्वयाध्यवसाय आराध्यः सदा

शपथस्य पूर्त्यर्थं त्वयार्प्यं जीवनं, जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(६)

ज्यायान् कनीयान् वा भवेच्छपथो गृहीतो मानवैः
तद्रक्षणार्थं लौहचणकाश्चर्वणीया मानवैः
शपथान्मनाक् प्रचलन्ति नो सत्यव्रताः, जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(७)

यैः पूरितः शपथो निजस्ते लोकवन्द्याः सम्मताः
यैः पूरितः शपथो नरा इतिहासपुरुषास्ते मताः
शपथस्य भेत्ता कथ्यते जीवन्मृतो, जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(८)

शपथो न कर्गलखण्डलिखितायास्तु पङ्क्तेर्वाचनम्
शपथोऽस्ति पीडासन्ततेरानन्दसहितं पाचनम्
शपथोऽस्ति मनसः कर्गले स्वात्माङ्कनं, जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(९)

शपथो न केवलमस्ति वाण्या वर्णमात्रोच्चारणम्
शपथस्तु बन्धो! कथ्यते पञ्चाग्नितपसो धारणम्
होतव्य आत्मा मानवैस्तत्पूर्तये, जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(१०)

मनसाथ वचसा कर्मणा भिन्ना भवन्ति न ये जनाः
सम्मानभाजनतां जगति ते यान्ति सर्वेषां जनाः
क्षतवाग्जनो निन्द्यो भवति लोके, सखे! जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(११)

शपथेन बद्धा नो जना निजलाभचिन्तां कुर्वते
न हि ते स्वशपथापेक्षया निजजीवनं बहु मन्वते
स्नेहं दयां सौख्यं न ते गणयन्ति, भण जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(१२)

लोभेन भयतः कामतो वा यो निजं शपथं त्यजेत्
शपथेन साकं स हि पुमान् निजजीवनं न हि किं त्यजेत्!
शपथस्य रक्षा ह्यात्मजयतो जायते, जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(१३)

विस्मृत्य शपथं ये जनाश्चातुर्यखेलां तन्वते
चिन्वन्ति ते कामं धनं, न हि ते यशः किल चिन्वते
सम्भावितस्याकीर्तिरतिमृत्युर्भवति, जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(१४)

ये वञ्चयन्त्यनिशं जनान् शपथं गृहीत्वा मानवाः
आत्मानमथ सर्वेश्वरं जानन्ति नो ते मानवाः
मिथ्याव्रतानां लुप्यते तेजो मुखाज्जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(१५)

अधुना यदा शपथः कृतस्त्वयका तदायं रक्ष्यताम्
प्रत्यक्षरं शपथस्य बन्धो! रक्षणीयं, रक्ष्यताम्
उच्चैः स्वरेणास्मत्पुरो यदवादि तज्जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(१६)

सम्प्रति शपथरक्षार्थमात्मा पीडनीयो रे! त्वया
विस्मृत्य निजसौख्यं सखे! लोकः समाराध्यस्त्वया

ईशः शपथकाले त्वया साक्षीकृतो जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(१७)

रक्ष प्रतिज्ञामात्मनो वर्धय तपः स्वं प्रत्यहम्
शपथं हि पूरय शुद्धमनसा, ते हितं कथयाम्यहम्
सम्पूर्य शपथं लप्स्यसे सुयशः स्थिरं, जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(१८)

रक्ष्येत शपथस्तावकोऽक्षरशो मयेदं काम्यते
सोढ्वापि कष्टं सफलतां विन्देति बन्धो! काम्यते
नैवोत्सहे त्वां भग्नशपथं द्रष्टुमिति जानासि किम्?
योऽयं कृतः शपथस्त्वया तस्यार्थमपि जानासि किम्?

(रचनातिथिः १३-१०-१९९९ रात्रौ ८-०० वादनतः १२-०० वादनं
यावत् निशीथे दिल्ली-शिमला मार्गे)

भावसन्धिः

विमानं नीतवन्तस्ते विना काठिन्यमस्माकम्
'अमृतसर'-वायुयानस्थानके तैलं गृहीतं तैः।
पुनर्व्यापादितो रूपेनकतियालो नृशंसैस्तै-
र्वयं विवशाः स्थिता गेहे, विलोक्यैतद्भृशं दूये॥१॥

अथो दुबईं गतैस्तैर्मोचिताः किल यात्रिणः केचित्
तदनु कन्धारभूमौ व्यूहरचना तैः कृता सम्यक्।
दिनान्यष्टौ स्थितैस्तैस्तत्र, यद्यत्काङ्क्षितं तत्तत्
गृहीतं शासनात्सर्वं, विलोक्यैतद् भृशं दूये॥२॥

विमाने ये स्थितास्ते यात्रिणो निजगेहमायाताः
प्रसन्नोऽहं, मुखान्मृत्योर्विमुक्तास्तेऽहमिति मन्ये।
परं विज्ञाय मुक्तिं क्रूरकर्मातङ्किनां त्वरितां
शिरोऽवनतं मदीयं ग्लानितोऽहं मानसे दूये॥३॥

न दूयेऽहं रुजो वित्तस्य नाशाद् बन्धुनाशाद्वा
न दूयेऽहं सभायां मेऽपमानान्मित्रघाताद्वा।
न दूये पुत्रशाठ्याद्वाप्युपेक्षायाः स्वजायायाः
परं राष्ट्रस्य वैवश्यं विलोक्याहं भृशं दूये॥४॥

स धन्यो राष्ट्रपतिपूर्वः कृती शंकर दयालो यो
जहौ प्राणान् विवशताग्लानिनाट्यप्रेक्षणात्पूर्वम्।
ह हा रचना वराकी नष्टपतिका कां गतिं यास्यति
दशां श्रुत्वा तदीयां हे प्रभो! चित्ते भृशं दूये॥५॥

सहस्राब्द्याः शताब्द्या वान्तिमं वर्ष शुभं भूयात्
जगत्यातङ्कवादोन्मूलनस्यारम्भ उद्भूयात्।
न देशस्यास्य महिमा स्वाभिमानो वा तिरोभूयात्
तथा भूयात् प्रयत्नो येन नैवाहं पुनर्दूये॥६॥

ज्वलतु चलितेन्धनोऽग्निः पन्नगः स्वीयां फणां कुरुतात्
स्वमहिमानं विजानीयाद्विवशतादष्टदेशोऽयम्।
'स्वराष्ट्रे जागृयामे' तीदमस्माभिस्सदा स्मार्यं
न चेन्नो वञ्चयेत्कश्चित्तदा नेत्थं पुनर्दूये॥७॥

(रचनातिथिः १.१.२००० ई.)

योऽयमातङ्कवादः

योऽयमातङ्कवादः खलानां खलः
　　पूजितो मुह्यमानो जगद् बाधते।
आयतौ नैव कीर्तिं जयं चाप्नुया-
　　न्नूतने वत्सरे वो भवेन्मङ्गलम्॥

(रचनातिथिः १५.१.२०००)

त्वं चन्दनमसि हे प्रभो!

(सन्तरविदासस्य 'प्रभु जी, तुम चन्दन हम पानी' तिपद्यस्य
'दोहा'च्छन्दसि संस्कृतकाव्यानुवादः)

त्वं चन्दनमसि हे प्रभो जलमहमस्मि परेश।
प्रत्यङ्गं तव सुरभिणा सुरभितमिदमखिलेश॥१॥

त्वमसि नीरदोऽहं प्रभो वनमयूर आभामि।
अहं चकोरो लालसश्चन्द्रं त्वां पश्यामि॥२॥

त्वं दीपोऽहं वर्तिका तव तेजसा विभामि।
त्वं मुक्ताफलमसि विभो सूत्रमहं चाभामि॥३॥

अहं सुवर्णष्टङ्कणस्त्वं विभासि परमेश।
त्वं स्वामी मम, चाहमपि दासस्ते दीनेश॥४॥

रविदासः कुरुते मुदा भक्तिमिमां जगदीश।
रटति नाम तव निर्मलं नक्तन्दिवमयमीश॥५॥

(रचनातिथिः १३-२-२०००)

'तुरीनो' स्मृतिसपादशतकम्

(एकादशविश्वसंस्कृतसम्मेलनसपादशतकम्)

वैश्वमत्यद्भुतं सांस्कृतं मेलनं
[१]रुद्रसंख्यं 'तुरीनो' नगर्यां शुभम्।
यत्समायोजितं प्राच्यविद्याधरै-
स्तत्सहस्राब्दमाङ्गल्यदं जायताम्॥१॥

'आइ॰ए॰एस॰एसे[२]' ति संस्था तथा
'चेस्मियो[३]' सञ्ज्ञकं शोधसंस्थानकम्।
यन्मिलित्वा समायोजितं चक्रतु-
स्तज्जगद्विज्ञसन्तोषदं कल्पताम्॥२॥

क्रैस्तवर्षे नभोशून्यखाक्ष्यङ्किते[४]
एप्रिलाख्ये शुभे मासि षड्भिर्दिनैः।
[५]शम्भुनेत्रात्मिकायास्तिथेरावसो[६]-
र्योजितं मेलनं को न चित्ते स्मरेत्॥३॥

खैष्टे वर्षे शून्यखाकाशनेत्रे[७]
एप्रिल्मासेऽथो तृतीये दिनाङ्के।

---

१. एकादशम्।

२. 'इण्टरनेशनल एसोसिएशन ऑफ़ संस्कृत स्टडीज' (International Association of Sanskrit Studies, Paris) इत्येतन्नाम्नी संस्था यस्या मुख्यालयः पेरिसनगरेऽस्ति।

३. CESMEO इण्टरनेशनल इन्स्टीट्यूट फॉर एडवांस्ड एशियन स्टडीज तुरीनो (इटली) (International Institute for Advanced Asian Studies, Turin, Italy)

४. २००० तम क्रैस्तेऽब्दे।

५. तृतीयदिवसात् (३.४.२०००)

६. अष्टमदिनं यावत् (८.४.२०००)

७. २००० तमे।

'इन्कौण्ट्रा'[८]-संस्थासभागारमध्ये
संसद् भव्याभूत् 'तुरीनो' नगर्याम्॥४॥

'पो' सञ्ज्ञाया यत्र नद्याः प्रवाहे
केचिल्लग्ना नौविहारे युवानः।
नद्यास्तोयं पक्षिणः संपिबन्तः
सम्मोदं स्वं कूजितैर्व्यञ्जयन्ति॥५॥

रम्याः स्वच्छा वृक्षपङ्क्तिप्रसन्नाः
मार्गा दृष्टाश्चत्वरैर्भ्राजमानाः।
आरामाश्चालोकिता यत्र यूनोः
प्रेमक्रीडा नैव बाधां लभन्ते॥६॥

तत्रत्यो यो गीतसङ्गीतमार्ग-
स्तत्रालोक्यं कोमलत्वं स्वरेषु।
उद्वेगं नो यान्ति पौराः स्मितास्याः
कार्कश्यं नो दृश्यते तत्स्वभावे॥७॥

'आस्कर् बोत्तो'[९] सञ्ज्ञको विज्ञधुर्यः
'चैस्म्यो' संस्थाध्यक्षवर्यः सुचेताः।
'इन्कौण्ट्रा'-संस्थासभागारमध्ये
सम्मेलायाः श्रीगणेशं चकार॥८॥

तेन प्रोक्तं - "संस्कृतज्ञानराशि-
र्धत्ते नूनं सार्वभौमीं प्रतिष्ठाम्।
चेतःशान्तेः सम्प्रसाराय सर्वै-
राराध्यास्ते सर्वदा देववाणी"॥९॥

---

8. CENTRO CONGRESSI TORINO INCONTRA, via Nino Costa, Turin (Italy).
9. Prof. Oscar Botto, President CESMEO, International Institute for Advanced Asian Studies, Turin, (Italy).

'विला ग्वालिनो'[१०]-सञ्ज्ञके रम्यरम्येऽ
तिथीनां गृहे वास आकल्पितो यैः।
हिमाच्छादितामाल्प्स[११] शृङ्गावलीं ते
समोदं स्वकक्षादपश्यन् बुधेन्द्राः॥१०॥

'विला ग्वालिनो'-स्वागतास्थानमध्ये
नियुक्ताः प्रसन्नानना या युवत्यः।
विदूरागतेभ्यो बुधेभ्यः समास्ता
ददुः पूर्णसाह्यं, कथं विस्मृताः स्युः॥११॥

'तुरीनो' नगर्यां समायोजितं विश्व-
गीर्वाणवाण्या यदेकादशं तत्।
सुसम्मेलनं नूतनायाः शताब्द्याः
सहस्राब्दिकायाश्च भद्रं वितन्यात्॥१२॥

इहागत्य विश्वस्य विद्वद्वरेण्यैः
स्वपत्राणि वैदुष्यवन्त्यर्पितानि।
समुत्कृष्टपद्यैः समृद्धं च काव्यं
प्रगीतं कवीनां गणैरात्मनीनम्॥१३॥

'आइ॰ए॰एस्॰एस्॰-संस्था-ध्यक्षो वाग्मी तथा सुकविः।
ग्रन्थानां विविधानां, कर्ता विनयोज्ज्वलः शोधी॥१४॥

रामकरणशर्माख्यो विबुधो विश्वश्रुतस्तत्र।
अध्यक्षीयं भाषणमकरोदयार्याभिरारभ्य॥१५॥

तेन प्रोक्तं स्वीयेऽध्यक्षीये भाषणे स्पष्टम्।
प्रासङ्गिकीयमास्ते संस्कृतभाषाऽधुनापि सर्वेषाम्॥१६॥

इयमपनयत्यविनयं पर्यावरणं तथा रक्षति।
सर्वभूतहितनिरतान् जनानियं द्रष्टुमभिलषति॥१७॥

---

10. Hotel—Villa Gualino, Viale Settimio Severo 63, 10133 TORINO (Turin) Italy.

११. आल्पस पर्वत-शिखरावलीम्।

षड्दिवसीये ह्यस्मिन् व्यवस्थयायोजिते सम्यक्।
सम्मेलने बुधानां विचारसम्मर्शयज्ञोऽभूत्॥१८॥

केचित्पेठुः पत्राण्यथ केचिद्भाषणं चक्रुः।
कार्यक्रमञ्च केचिद्दृश्यश्रव्यात्मकं प्रददुः॥१९॥

चौडनपुरमुक्तेश्वरमन्दिरमभिलक्ष्य फिलियोजा[१२]।
'सी॰डी॰रोम'[१३]-प्रस्तुतिमकरोज्ज्ञानाभिवृद्ध्यर्थम्॥२०॥

महाभारतसम्बद्धं सीडीरोममदर्शयत्।
प्रश्नैः परिवृतोऽनेकैर्विद्वान् धडफळेभिधः[१४]॥२१॥

'विला ग्वालिनो'-सञ्ज्ञेऽतिथ्यावासे महारम्ये।
'कोन्वेग्नो'-'पीमोण्टे'-'गुवालिनो' 'सञ्ज्ञ-हॉलेषु'[१५]॥२२॥

सत्राण्यचलन् षोडश विविधान् विषयान् समालम्ब्य
विविधदेशविबुधानामाध्यक्ष्ये षट्सु दिवसेषु॥२३॥

अप्रेलस्य तृतीयेऽह्न्यपराह्णे वादनत्रयतः।
'हालगुआलीनवि'[१६] वै प्रथमं सामान्यसत्रमभूत्॥२४॥

संस्कृतभाषाविषये संस्कृतसाहित्यविषये च।
पत्राण्यपठन् विबुधा आध्यक्ष्ये रामकरणस्य॥२५॥

सञ्चालकत्वमूरीकृतवान् शुक्लो रमाकान्तः।
सत्रारम्भे कृतवान् यो वाणी-वन्दनां पद्यैः॥२६॥

---

12. Prof. Pierre-Sylvain Filliozat, Ecole Pratique des Hautes Etudes, Paris (France).
    Dr. Vasundhara Filliozat, Institute de Civilisation Indienne, Paris (France).

१३. CD-ROM अस्य प्रदर्शनं कम्प्यूटरयन्त्रेण चित्रपटे क्रियते यत्र दृश्यं श्रव्यं चोभयमपि साक्षात्क्रियते प्रेक्षकैः। मध्ये मध्ये प्रस्तोता व्याख्यामपि करोति।

14. Dhadphale Prof. M. G., Hon. Secretary B.O.R.I., Pune (India)

15. Hall Gualino, Hall Convegno, Hall Piemonte—इत्येतेषु सभागारेषु।

16. 'Hall Gualino' इत्यत्र। 'गुआलीनो' इति प्रातिपदिकस्य सप्तम्यन्तं रूपम्।

'जीन् माइकेल डिलायर्'[१७] 'गरज़िल्ली एंरिका'[१८] 'पी.के.'[१९]।
हरिमूर्ति[२०] र्देवक्यथ[२१] पत्राण्यपठन् मुदा तत्र॥२७॥

स्वामी[२२] श्रीशिवमूर्तिर्विद्वान् आनन्दगुरुगे[२३]ऽथ।
नारायणसमतानी[२४] मञ्जुलिकाघोषविदुषी[२५] च॥२८॥

शशी तिवारी[२६] वेमेन:[२७] सिद्धार्थां सुन्दरी[२८] तथा।

---

१७. Delire Dr. Jean Michel, Universite' Libre de Bruxelles Bruxelles (Belgium).

१८. Garzilli, Prof. Enrica, Instituto di Linguistica, Universite' degli Studi di Perugia, Perugia (Italy).

१९. Misra Dr. Prafulla Kumar, Post Graduate Dept. of Sanskrit, Utkal University, Bhubaneswar (India).

२०. Kridalaksana, Prof. Harimurti, University of Indonesia, Jakarta (Indonesia).

२१. Devaki, Dr. H.P., Dept. of Studies in Sanskrit, University of Mysore, Mysore (India).

२२. Swamiji Prof. Shivamurthy, S.T.J. Education Society, Bangalore (India).

२३. Guruge Prof. Ananda W.P., Senior Special Advisor to the Director General of UNESCO, Dean of Academic Affairs and Director of the International Academy of Bhuddhism, Hsi Lai University, Los Angeles (CA, USA).

२४. Samtani Prof. Narayan H., Hon. Director of the Centre for Mahayana Buddhist Studies, Nagarjuna University, Guntur (India).

२५. Ghosh Dr. Manjulika, Dept. of Philosophy, University of North Bengal, Darjieeling (India).

२६. Tiwari Dr. Shashi, Reader in Sanskrit, Maitreyi College, University of Delhi, New Delhi (India).

२७. Wayman Prof. Alexander, Professor Emeritus of Sanskrit, Colambia University, New York (U.S.A.).

२८. Siddhartha, Dr. Sundari, Indraprastha College, Delhi (India).

सुरेशश्चाथ गोस्वामी[२९] पटेलो[३०] गौतमस्तथा॥२९॥

पत्रपाठे निजान् प्रश्नान् टिप्पणीश्च पृथक्-पृथक्।
अकुर्वन् येन सत्रस्य महिमासीत् सुवर्द्धितः॥३०॥

'देववाण्याः' प्रसिद्धास्ते दिल्ल्यां हि परिषच्छुभा[३१]।
मुखपत्रं श्रुतं तस्या अस्त्यर्वाचीनसंस्कृतम्॥३१॥

तस्य पत्रस्य पूर्वेषामङ्कानां सुप्रदर्शनी।
'ग्वालिनो' सञ्ज्ञहॉलस्य प्रवेशद्वारि सज्जिता॥३२॥

'आस्कर् बोत्तो'-महाभागस्तस्या उद्घाटनं शुभम्।
अप्रेलस्य चतुर्थेऽह्नि कृतवान् विबुधोत्तमः॥३३॥

अस्मिन्नवसरे श्रीमान् 'गोल्डमैन'-बुधोत्तमः[३२]।
पत्रिका-नूतनाङ्कस्याकरोल्लोकार्पणं मुदा॥३४॥

स्वहस्ताक्षरितं पत्रं सोऽदान्मह्यं, मयापि च।
हस्ताक्षराणि लब्धानि विदुषां तत्र वर्तिनाम्॥३५॥

डाक्टर आर॰ के शर्मा[३३] ऽकरोदध्यक्षतां तदा।
वेङ्कटाचल[३४] आचार्योऽन्यं ग्रन्थमुदमीलयत्॥३६॥

---

२९. Goswami, Dr. Suresh C., Dept. of Chemistry, Dyal Singh College, University of Delhi, New Delhi (India).

३०. Patel Dr. Gautam, Chairman, Sanskrit Sahitya Akademi, Gujrat State, Ahmedabad (India).

३१. देववाणी-परिषद्, दिल्ली Devavani Parishad, Delhi, R-6, Vani Vihar, New Delhi-110059 (India)

३२. Goldman Prof. Robert P., Dept. of South and Southeast Asian Studies, University of California at Barkeley (CA, USA).

३३. Sharma Prof. Ram Karan, President I.A.S.S., Delhi (India).

३४. Venkatachalam Prof. V., President I.A.S.S., Delhi (India).

श्रीजगन्नाथसम्बद्धं सुप्रभातं तथैव च।
स्तोत्राण्यन्यानि राजन्ते यस्मिंश्चेतोहराणि वै॥३७॥

यः श्री० सुन्दरराजेन प्रणीतो ग्रन्थ[३५] उत्तमः।
पूर्वं प्रकाशितः पत्रेऽनन्तरं पुस्तकाकृतौ॥३८॥

इयं प्रदर्शनी पञ्च दिवसाँस्तत्र संस्थिता।
अप्रेलस्याष्टमेऽह्नीयम् उपसंहारमागता॥३९॥

तस्मिन्नवसरे श्रीमान् आस्कर् बोत्तोमहाशयः।
स्वीकृत्य पत्रनूत्लाङ्कं हस्तं मेलितवान् मया[३६]॥४०॥

स्वच्छे 'हॉल गुआलीनो'-महाकक्षे दिनद्वयम्।
कविसम्मेलनं जातं हर्षदातृ सचेतसाम्॥४१॥

रामकरणशर्माणः[३७] किञ्च श्रीवेंकटाचलास्तत्र।
श्रीराममूर्तिसहिता अध्यक्षपदं ह्यलञ्चक्रुः॥४२॥

चतुर्थ-सप्तमदिनयोरप्रेलस्योक्तप्रेक्षणागारे।
अहमासं संयोजक इतरे कवयोऽभवँश्च सहभाजः॥४३॥

तत्र श्रीहरिदत्तो[३८] बैङ्काकेऽभ्यागताचार्यः।

---

३५. श्रीजगन्नाथसुप्रभातम् तथा अन्यानि स्तोत्राणि Shri Jagannatha Suprabhatam and Other Stotras (with English Commentary) by S. Sundararajan, I.A.S. (Rtd.) Devavani Parishad Delhi, R-6 Vani Vihar, New Delhi-110059 (India), 1998.

३६. अर्वाचीनसंस्कृतस्य सम्पादकेन रमाकान्तशुक्लेन सह।

३७. एकस्यैव जनस्य कृते कविसम्मेलनस्य समाप्तिं यावदुपवेशनं कठिनं भवतीति हेतोः संस्कृतकविसम्मेलनस्य आयोजनकाले मया प्राय एकाधिकानां विदुषामध्यक्षमण्डलं निर्मीयते येन एकस्य सदस्यस्यानुपस्थितावपि सम्मेलनमध्यक्षविरहितं न स्यात्। श्रीराममूर्त्तिः=Sharma Prof. Ram Murti, Vice Chancellor, Sampurnanand Sanskrit University, Varanasi (India).

३८. Sharma Dr. Hari Dutt. Visiting Professor of Sanskrit, Dept. of Oriental Languages, Silpakorn University, Bangkok (Thailand).

पाण्डेयौम्प्रकाशः[३९] पेरिसपुर्याश्च सम्प्राप्तः।।४४।।

कौशल्या वल्ली[४०] च जम्मूनगरात्समायाता।
भुवनेश्वरनगराच्छ्रीप्रफुल्लमिश्रस्तथा[४१] प्राप्तः।।४५।।

दुर्गभिलाईवासी महेश शर्मा[४२] महोत्साहः।
भुवनेश्वरवास्तव्यो गोपीनाथो महापात्रः[४३]।।४६।।

अक्लूजकरोऽशोकः[४४] कैनेडादेशतः प्राप्तः।
उज्जयिनीकविपरिवृढ आचार्यः श्रीनिवासरथः[४५]।।४७।।

मौहम्मद इसराइल खानः[४६] पाण्डेय आर्एसः[४७]।
कर्णावतीनिवासी श्रीमान् गौतमपटेलश्च[४८]।।४८।।

दिल्लीतः सम्प्राप्तः पाण्डेयाचार्य आर०के०[४९]युवकः।
'शोधप्रभा' प्रकाशन-सम्पादनकार्यसंलग्नः।।४९।।

---

३९. Pandey Prof. Om Prakash, ICCR Visiting Professor of Sanskrit, Oriental Dept., Sorbonne, Paris (France).

४०. Walli Dr. Koshalya, Former Head of the Sanskrit Dept., Jammu University, JammuTawi (India).

४१. द्र० पादटिप्पणी १९.

४२. Sharma Prof. Mahesh Chandra, Bhilai (India).

४३. Mahapatra Prof. Gopinath, Head of the Dept. of Sanskrit, Utkal University, Bhubaneswar (India).

४४. Aklujkar Prof. Ashok N., Deptt. of Asian Studies, British Columbia University, Vanocouver (Canada).

४५. Rath Prof. Shrinivas, Formar HOD Sanskrit, Vikram University, Ujjain, M.P. (India), 18 Kalidasa Marg, Ujjain 456010 (India).

४६. Khan Prof. M.I., Sanskrit Dept., University of Delhi, South Campus, New Delhi (India).

४७. Pandey Dr. Ram Suresh, Reader in Sanskrit Dept., Rajdhani College, New Delhi-110015 (India)

४८. द्र० पादटिप्पणी ३०।

४९. Pandey Prof. Ramesh Kumar, Shri Lal Bahadur Shastri Vidyapeeth, New Delhi (India).

न्यूयार्कात्सम्प्राप्ता योगज्ञा भारती[५०] देवी।
शर्मा श्रीरामकरण आचार्यो राममूर्तिश्च॥५०॥

वी० वेङ्कटाचलाख्यो दार्शनिकः कविरथाचार्यः।
सिद्धार्थसुन्दरी च कवितापाठं मुदा चक्रुः॥५१॥

मया 'भाति मे भारत'[५१] मिति काव्यात्त्रीणि पद्यानि।
'उत्तरमङ्गल'[५२] नाम्नी रचना चैवांशतः पठिता॥५२॥

प्रथमं कविसम्मेलन - सत्रं यस्मिन् दिने पूर्णम्।
तस्मिन् दिवसेऽजायत वैक्रमनवरात्रप्रारम्भः॥५३॥

विजयनाम-संवत्सर-प्रवृत्तिमभिलक्ष्य कविवर्यैः।
शुभकामनाः प्रदत्ताः सर्वेभ्यः पूतभावेन॥५४॥

अप्रैलगिरिसंख्येऽह्नि (७.४.२०००) काव्यपाठोपवेशने।
जोशी किरीट[५३] आसीद्वै विशिष्टातिथिमानभाक्॥५५॥

श्रीनिवासरथश्चासीत् प्रमुखः काव्यपाठकः।
'तदेव गगनं'[५४] सिद्धो यस्यास्ते काव्यसङ्ग्रहः॥५६॥

अशोकाक्लूजकरनामा कनाडादेशतः प्राप्तः।
युवकविद्याव्रती कविताम् पपाठ क्रोडसङ्गणकात्[५५]॥५७॥

अध्यक्षासन्दिका जुष्टा श्रीमद्भिर्धैर्यशालिभिः।
करणोत्तररामैश्च शर्मभिः[५६] कवितल्लजैः॥५८॥

---

५०. Bharati Devi, Anand Ashram, New York (U.S.A.).

५१. 'भाति मे भारतम्' इत्येतच्छीर्षकं काव्यं यस्य प्रथमं संस्करणं १९८० तमे चतुर्थं च संस्करणं १९९९ तमे खष्टेऽब्दे प्रकाशितं जातम्।

५२. 'उत्तरमङ्गलम्' इत्येतच्छीर्षकं ४७ स्रग्विणीयुतं काव्यं यद्धि कस्यचिन्मित्रस्य नववर्षशुभकामनाया उत्तरस्वरूपमस्ति मित्रस्य मङ्गलं च काङ्क्षति।

५३. Joshi, Kirit, Former Secretary, Ministry of Education, Govt. of India, New Delhi.

५४. द्र० पादटिप्पणी ४४

५५. 'लेप टॉप'-नाम कम्प्यूटरयन्त्रात्।

५६. प्रो० रामकरणशर्मभिः। द्र० पादटिप्पणी ३३

यद्यपि कविसम्मेलनमासीन्नो कार्यसूचिस्थम्।
आयोजितं तथापि त्वरितेन प्रावधानेन॥५९॥

श्रीरामकरणशर्मा, विक्टर ओगस्तिनी[५७] तथा चान्ये।
ऑस्करबोत्तोप्रभृतय आसन् साहाय्यकर्तारः॥६०॥

संयोजनसञ्चालनकर्मणि शुक्लो रमाकान्तः।
नियोजितोऽयं सकलैः कविवाणीवन्दितां यातः॥६१॥

दिनद्वये मध्यान्तरवेलायां योजिते ह्यस्मिन्।
अष्टादश किल रचनाः पठिताः कविभिर्मुदोत्फुल्लैः॥६२॥

आयत्यामपि भूयात्कविगोष्ठी पूर्वसूचनया।
एष प्रस्तावोऽभूत् कार्यसमित्यां तुरीनोपुरि॥६३॥

अप्रेलपञ्चमेऽह्नि[५८] द्रष्टुं नगरं वयं याताः।
चर्च-चतुष्पथ-सङ्ग्रहगेह-विपणिकाः समैर्दृष्टाः॥६४॥

तस्मिन्नेव दिनाङ्केऽभूदर्पितं मानपुस्तकम्[५९]।
ग्रेगरी एम॰ बोन्गार्डलेविनाय[६०] महात्मने॥६५॥

'इण्डोलोजिका तौरीनेन्सिया'[६१] नाम विश्रुतम्।
'आइ. ए.एस्.एस्.' संस्थायाः मुखपत्रं विराजते॥६६॥

---

५७. Victor Agostini, Conference Secretary.

५८. ५.४.२००० तारिकायाम्। तस्मिन् दिने स्क्वेयर-प्रसिद्ध चर्चगर्भगृहदर्शनानन्तरं 'Via Po 55, Torino' इत्यत्र स्थितः 'Museo Di Arti Decorative'-सञ्ज्ञकः सङ्ग्रहालयो दृष्टः। तदनन्तरं 'ड्राइव तौरीनी' प्रभृति मार्गा अपि दृष्टाः।

५९. Felicitation Volume.

६०. Bongard—Levin Prof. Gregory, Russian Academy of Sciences, Moscow (Russia).

६१. Indologica Taurinensia (Official Organ of the International Association of Sanskrit Studies), Volume XXIII-XXIV 1997.98, Editor in Chief : Oscar Botto. Published by CESMEO, Via Cavour, 17.10123 TORINO (Italy).

त्रयोविंश-चतुर्विंश-संख्याकौ तस्य नूतनौ।
संयुक्ताङ्कौ प्रसिद्धौ यौ तौ जातौ मानपुस्तकम्॥६७॥

अप्रेल-षष्ठदिवसे दृष्टा वेनीसिया नगरी।
पाण्डेयद्वय-शुक्ल-त्रिपाठि-गोस्वामिभिर्गत्वा[६२]॥६८॥

'वेनिस' इति या चाङ्ग्लैरुच्चार्या, सा पुरी रम्या।
केवलजलपरिवहनं, तत्रास्ते साधनं गतागतयोः॥६९॥

'सेन्मार्क स्क्वायरं'[६३] दृष्टं, चर्चं बासिलिकं[६४] तथा।
विस्त्रब्धानां कपोतानां क्रीडा दृष्टा मनोहरा॥७०॥

तेभ्यः कणा मया दत्ता वेष्टितस्तैरहं मुदा।
केचिच्छिरसि सम्प्राप्ताः केचित्स्कन्धे परे करे॥७१॥

सुरेशचन्द्रगोस्वामी दिल्लीवासी तदा मम।
छव्यङ्कनं विधायादात् मह्यं चित्रमनन्तरम्॥७२॥

बालकाः बालिकास्तत्र किशोराश्च किशोरिकाः।
युवानोऽथ युवत्यश्च प्रौढ-वृद्धा विलोकिताः॥७३॥

सर्वे सर्वाश्च गौरेण वर्णेन श्रियमागताः।
श्यामैर्नेत्रैस्तथा केशैः शोभिता हृदयस्पृशः॥७४॥

भोजनाभूषणादीनां यास्तत्रापणिकाः स्थिताः।
आगन्तुकानां पुटकात् बलाल्लीराः हरन्ति[६५] ताः॥७५॥

---

६२. 'पाण्डेयद्वय' इति पदेन सपत्नीकः डा० ओम्प्रकाशपाण्डेयः डा० रामसुरेशपाण्डेयश्च निर्दिष्टौ, द्र० टिप्पणी ३९, ४७। 'शुक्ल' पदेन रचनाकारो रमाकान्तशुक्लो निर्दिष्टः। त्रिपाठीपदेन डा० आशरानी त्रिपाठी गृह्यते—Tripathi Asha Rani, Head of the Dept. of Sanskrit, Sankardev College, Shilong (India). 'गोस्वामि' पदेन २९ टिप्पण्यङ्कितः डा० सुरेशचन्द्रगोस्वामी सपत्नीको गृह्यते।

६३. St. Marcus Square.

६४. Bacilik of St. Marcus.

६५. इटलीदेशस्य 'लीरा' (Lira) सञ्ज्ञकमुद्राः।

निवृत्य रेलयानेन तस्मिन्नेव दिने वयम्।
तुरीनोनगरं प्राप्ता निशीथे शीतभाविते॥७६॥

सप्तम्यामाप्रेल्यां 'गुआलिनो' सञ्ज्ञके सभाभवने।
ब्रोकिंग्टन्नाध्यक्ष्ये[६६] मयापि पठितं स्वकं पत्रम्[६७]॥७७॥

श्रीमद्भागवतस्था नववर्णीयैर्युताः पादैः।
अनुष्टुभो हि विमृष्टा सोदाहरणं मया तत्र॥७८॥

रामकरणशर्मान्ये विद्वांसश्चात्र पत्रे स्वाः।
सट्टिप्पणीरकुर्वन् पप्रच्छुर्मां तथा प्रश्नान्॥७९॥

एषु बुधेषु श्रीमानक्लूजकरस्तथा च पाण्डेयः।
रामसुरेशो गोपीनाथमहापात्र इति मुख्याः[६८]॥८०॥

अष्टमेऽथ दिनाङ्केऽभूत्पूर्तिसत्रं[६९] सुयोजितम्।
महाकक्षे 'गुआलीनो हॉल-सञ्ज्ञे मनोरमे॥८१॥

'हॉल गुआलीनो-' भूर्धन्यास्ते यत्र सफलं सत्।
एकादशं हि वैश्वं संस्कृत-सम्मेलनं पूर्णम्॥८२॥

मयार्वाचीनसंस्कृतपत्र-पूर्वाङ्का यथालब्धाः।
समार्प्यन्ताशुकरभट्टाय[७०] विदुषे सादरं तत्र॥८३॥

समापनसत्रकाले राममूर्तिः कुलपतिस्तस्मै।
ददौ सम्मानपत्रं विश्व-विद्यागेहपक्षाद्वै[७१]॥८४॥

---

६६. Brockington Prof. John L., School of Asian Studies, University of Edinburgh, Edinburgh (U.K.)

६७. 'Anuṣṭubh in Śrīmad Bhāgavata Mahāpurāna' इतिशीर्षकं शोधपत्रम्।

६८. एतेषां विदुषां परिचयार्थं–३३, ४३, ४४, ४७ सङ्ख्याकाः टिप्पण्यो द्रष्टव्याः।

६९. Closing Section—Valedictory Address.

७०. 'आशुकरभट्ट' इति संस्कृतीकृतं नाम प्रो॰ ऑस्कर बोत्तो महाभागस्य। नामेदमुद्घाटनसत्रे आचार्यवेङ्कटाचलेनोत्प्रेक्षितमासीत् ३.४.२००० तारिकायाम्।

७१. सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयपक्षतः।

पठितवान् सादरं सम्मानपत्रं तत्र हरिदत्तः।
प्रयागस्थस्तथाद्यत्वेऽतिथिर्बैंकाक आचार्यः॥८५॥

ततः सामूहिकं छव्यङ्कनं समवेतविबुधानाम्।
'गुआलीनो विला' पृष्ठेऽभवत् सूर्यातपालोके॥८६॥

तदाल्पसपर्वतश्रेणी हिमाछन्ना बभौ नूनम्।
सरस्वत्याः शुभं हासं सृजन्ती विद्वदालोके॥८७॥

ततः परं 'बारबरा'[७२] युवत्या
प्रदर्शिता नो नगरस्य शोभा।
उद्यान-दुर्गादिविलोकनेन[७३]
हृष्टा वयं प्रेमरसाभिभूताः॥८८॥

ततः परेद्युर्नवमे दिनाङ्के
गता समस्तातिथयः स्वदेशम्।
निधाय चेतस्सु मधुस्मृतिं वै
सम्मेलनस्यास्य मनोहरस्य॥८९॥

एवञ्चेतालियादेशे[७४] 'तुरीनो' नगरे मुदा।
विश्वं संस्कृतमाहात्म्यादेकनीडमिवाभवत्॥९०॥

द्विशताधिकविद्वांसः, समवेता मेलने ह्यस्मिन्।
येषां नामग्रहणे स्थानं किल बह्वपेक्ष्येत॥९१॥

ओगस्तीनी विक्टरस्तत्परः सन्
साचिव्यं श्री आस्करस्याकरोद्यः।
प्रादादस्मभ्यं समस्तं हि साह्यं
तस्याभारं मानसे धारयामः॥९२॥

---

७२. 'बराबरा' इति पथप्रदर्शिकाया (Guide) नाम।

७३. 'बोटेनिकल गार्डन'-'कासल'-प्रभृतिदर्शनीयस्थलानां विलोकनेन।

७४. 'इतालिया' इतीटलीदेशस्य तत्रत्यभाषायां नाम।

'विला गुआलिनो' स्थानात् अप्रेलनवमे दिने।
'तुरीनो' व्योमयानानां पत्तन[७५] वयमागताः॥९३॥

अस्मान् नीत्वा समायाता शिष्टा या किल सुन्दरी।
'लौरिदाना' भिधा, तस्यै धन्यवादान् ददाम्यहम्॥९४॥

सा प्रसन्नानना तन्वी कर्तव्यकुशला तथा।
सखीभिः सहिता साह्यमस्मभ्यं सततं ददौ॥९५॥

तस्यै तस्याः सखिभ्यश्चाशीर्वादान् वितराम्यहम्।
यत्र यत्र वसेयुस्ताः सर्वसौख्यमवाप्नुयुः॥९६॥

'एमेनुएला' नवयौवनश्रीः
स्वकार्यदक्षा ह्यथ 'लौरिदाना'।
साहाय्यकर्त्री किल 'पावला' च
विस्मर्तुमेता न कदापि शक्याः[७६]॥९७॥

अस्मत्कक्षस्वच्छतापादयित्री
या शालीना सुन्दरी रम्यरूपा।
हस्ते 'मोबाईल-फोनं' दधाना
साऽपि स्मर्यागन्तुकैर्नूनमास्ते॥९८॥

'एयरफ्रांस' सञ्ज्ञेन विमानेन वयं तदा।
'चार्ल्स डी गॉल' सञ्ज्ञं वै प्राप्ताः पेरिसपत्तनम्॥९९॥

'ईफिल टावर' नामा प्रथितो ह्यभ्रंल्लिहः स्तम्भः।
युगलकिशोरेण[७७] तथा शशिना[७८] साकं मया दृष्टः॥१००॥

दृष्टा स्वतन्त्रतायाः प्रतिमा विश्वश्रुताऽस्माभिः।
'सेन' नदीतीरस्था, न्यूयार्केऽप्यस्ति तादृशी मूर्तिः॥१०१॥

---

७५. 'ट्यूरिन एयरपोर्ट' इत्यत्र।

७६. Emanuela, Loredana, Paola—इत्याख्याः स्वयंसेविकास्तत्र समागतानां प्रतिनिधीनां प्रसन्नमुखेन साहाय्यं चक्रुः। तासां शिष्टता अविस्मरणीयास्ति।

७७. Mishra Prof. Yugal Kishore, Secretary of M.S. Rashtriya Vedvidya Pratishthan, Pradhikaran Bhawan, Ujjain (India).

७८. डा० शशि तिवारी-महाभागया संह। द्र० टि० २६

'ईफिल टावर'-पार्के सामूहिकचित्रमभवन्नः।
'नौएडा'-गुप्तकृतं[७९] नूनमसौ धन्यवादार्हः॥१०२॥

आङ्ग्लीं भाषां पेरिसवासी नो वदति कश्चिदपि।
अनुमानेनैव वयं तेषां फ्रेञ्चं तु जानीमः॥१०३॥

अस्माकं सारथिरपि फ्रेञ्चं वदति स्म नो आङ्ग्लीम्।
किन्त्विङ्गितैः समस्तं कार्यमभूत्सिद्धमस्माकम्॥१०४॥

'एयरइण्डियायान' मारुह्याथ विलम्बतः।
दिल्लीं प्राप्तः समित्रोऽहमप्रेलदशमे दिने॥१०५॥

'मातास्माकं धरणी सर्वत्रैवाश्रयोऽस्माकम्।
तस्याः स्वास्थ्यं नष्टं वयं कुपुत्राश्चिकीर्षामः॥१०६॥

भ्रष्टाचार-कुपोषण-पर्यावरणप्रदूषणप्रभृति।
कृत्वा वयं कुकार्यं मातुः क्लेशं सदा कुर्मः॥१०७॥

मा कश्चिदपि धरित्र्याः क्लेशं वर्धिष्णुरस्तु कुत्रापि।'
इत्यनया भावनया दिल्लीभूमिं ववन्देऽहम्॥१०८॥

तस्मिन्नेव दिने (१०.४.२०००) मम
पौत्र्याः[८०] प्रथमं तु जन्मदिनमासीत्।
निजपित्रा साकं सा-
प्यानेतुं मां समायाता॥१०९॥

पुत्रान् पौत्रीं जायां दृष्ट्वा हर्षं जगामाहम्।
पाण्डेयैः[८१] सहितोऽहं 'रमालयं'[८२] प्राप्तवान् सपदि॥११०॥

७९. श्री एच॰ पी॰ गुप्तः 'भारत पेट्रोलियम कार्पोरेशन लिमिटेड, ए ५-६, सेक्टर १, नोएडा, उ॰ प्र॰-२१०३०१' इत्यत्र 'वरिष्ठ प्रबन्धक-प्रशासन (उत्तर)' इतिपदमधितिष्ठन् अस्माकं चित्रं स्व कैमरायन्त्रेण जग्राह। स च चित्रस्य प्रतिरूपाण्यपि मत्सकाशे प्रेषितवान्-इत्यसौ धन्यवादार्हः।

८०. 'अर्चिता' नाम्न्याः मम पौत्र्याः जन्मदिवसः १०.४.१९९९ अस्ति। डा॰ चन्द्रमौलिस्तस्य पिता, माता च सौ॰ अनिता शुक्ला।

८१. डा॰ रामसुरेशपाण्डेयमहाभागैः। तेऽस्मत्प्रतिवेशिनः। सहैव गताः, सहैवागताः।

८२. 'रमालयः' इत्यस्मद्गृहस्य नाम। सङ्केतस्तु-'आर ६ वाणी विहारः, नयी दिल्ली-११००५९' इति।

स्मारं स्मारमिदं किल सम्मेलनमस्म्यहं सुखितः।
स्मरणीयमिदं स्थास्यति मन्येऽन्येषां बुधानामपि॥१११॥

नगरभ्रमणं भोजनमावासः पत्रपरिपठनम्।
वार्तालापश्चर्चा सर्वं सिद्धं 'तुरीनो' पुरि॥११२॥

पूर्णं विवरणमास्ते दातुमशक्यं मयैकेन।
यतो हि नोपातिष्ठम् सर्वेष्वपि सत्रकक्षेषु॥११३॥

विद्वान्सः प्रार्थ्यन्ते वैशद्याल्लेखितुं तत्तत्।
सम्मेलनस्य वृत्तं साक्षाद्विहितं हि तैर्यद्यत्॥११४॥

भारद्वाजोपाह्वा कमला[८३] विदुषी लिलेख गद्येन।
सम्मेलनस्य वृत्तं प्रकाशितं भवति तच्चात्र*॥११५॥

शशी तिवारी पाण्डेय आर.के. सञ्ज्ञकस्तथा।
दृष्टं श्रुतं समाश्रित्य वृत्तं गद्ये लिलेखतुः॥११६॥

यात्रायै 'यू॰जी॰सी॰'[८४] प्रतिशुश्रावानुदानं मे।
आयोगस्य तदर्थं वहामि कार्तज्ञमाभारी॥११७॥

ये ये जना याश्च युवत्य आसन्
व्यस्ता प्रबन्धे खलु मेलनस्य।
तेषाञ्च तासाञ्च भवन्तु लोके
मनोरथा लब्धफलाः सदैव॥११८॥

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे स्वस्थास्तथा सन्तु।
सर्वे संस्कृतरुचयः सर्वे किल पूर्णकामाः स्युः॥११९॥

---

८३. डा॰ कमला भरद्वाज महाभागा-या नवदिल्लीस्थ श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रिय-संस्कृतविद्यापीठे प्राध्यापिकास्ति या च भारतसर्वकार-मानव-संसाधनमन्त्रालयतः सम्मेलने प्रेषितासीत्-अस्मदनुरोधं संरक्ष्य गद्येन सम्मेलन वृत्तमलेखीत्, एवञ्च डा॰ शशी तिवारी-महाभागया डा॰ रमेशकुमार-पाण्डेय-महाभागेन च यथादृष्टश्रुतं विवरणमलेखि। एतद्विवरणत्रितयमप्यर्वाचीनसंस्कृते प्रकाशितम्।

८४. नवदिल्लीस्थः विश्वविद्यालयानुदानायोगः (University Grant Commission)

द्वादशं मेलनं वैश्वं हेलसिङ्क्यां हि सांस्कृतम्।
त्रिवर्षानन्तरं भूयादेवमेव शुचिस्मृति॥१२०॥

वैक्रमेऽद्रिशराकाशनेत्रे[८५] विजयवत्सरे।
चैत्रे मासि सिते पक्षे नवम्यां बुधवासरे॥१२१॥

क्रैस्तविंशशताब्द्याश्च सहस्राब्द्यास्तथान्तिमे[८६]।
द्विसहस्रतमे वर्षेऽप्रेलस्य द्वादशे दिने॥१२२॥

'रमालये' रमाकान्तः निवसन् रमया सह।
सपादशतकं चक्रे 'तुरीनोस्मृति' सञ्ज्ञकम्॥१२३॥

नास्ते वर्णनविच्छित्तिर्नैवाप्यत्रास्त्यलङ्कृतिः।
किन्तु साक्षात्कृतं वस्तु स्मरणीयमिहास्ति नः॥१२४॥

इदं विवरणं सत्यमत्युक्तिरहितं शिवम्।
पद्यरूपस्थितं भूयात् तोषार्थं संस्कृतात्मनाम्॥१२५॥

(रचनातिथिः १२.४.२०००)

---

८५. अद्रयः सप्त (७) शराः पञ्च (५) आकाशः शून्यम् (०) नेत्रे द्वे (२) अङ्कानां वामतो गतिः। २०५७ तमे विजयनाम्नि वैक्रमेऽब्दे–चैत्रशुक्ल–नवम्यष्टम्यौ बुधवासरे आस्ताम्। अत एव दुर्गाष्टमी, रामनवमी च एकस्मिन्नेव दिने मानितें।

८६. १२.४.२००० तम दिनाङ्के। विंशशताब्द्या द्वितीयसहस्राब्द्याश्च अन्तिमं वर्षमिदम् न तु एकविंशशताब्द्यास्तृतीयसहस्राब्द्याश्च आद्यं वर्षम्। न जाने किमति विचिन्त्य लोका ३१.१२.२००० तः पूर्वमेव नूतनसहस्राब्द्यां प्रवेशमुत्प्रेक्षन्ते। अहं तु १.१. २००१ तः नूतनवर्षप्रवेशं स्वीकरोमि।

महाकुम्भे

अपूर्वं दृश्यते दृश्यं प्रयागीये महाकुम्भे।
नृणामास्था जलधिरूपा प्रविष्टास्ते महाकुम्भे॥१॥

सहस्राब्द्याः शताब्द्या नूत्नवर्षस्याथवारम्भे।
जगत्स्नाति त्रिवेण्याः पावने सलिले महाकुम्भे॥२॥

इमे नागा इमे वैरागिणः सङ्गमजले स्नातुम्।
महोत्साहास्तथान्ये साधवः प्राप्ता महाकुम्भे॥३॥

न केवलमागता भरतावनेर्विविधप्रदेशेभ्यः।
अपितु सम्पूर्णजगतो मानवाः प्राप्ता महाकुम्भे॥४॥

किमास्ते तद्रहस्यं यज्जनान् योजयति भिन्नहृदः।
परीक्षन्ते समीक्षन्ते जगद्विज्ञा महाकुम्भे॥५॥

किमयमास्तेऽन्धविश्वासोऽथवास्था बद्धमूला यत्।
जनाः शिशिरे जले शीतेऽवगाहन्ते महाकुम्भे॥६॥

स्थितः सूर्यस्तथा चन्द्रो मकरराशौ गुरुर्मेषे।
वृषे वा, द्वादशाब्दानन्तरं स्नामो महाकुम्भे॥७॥

हरिद्वारे तथोज्जयिनीनगर्यां नासिकक्षेत्रे।
प्रयागे तीर्थराजे दृश्यते मेला महाकुम्भे॥८॥

विना विज्ञापनं नणां महासम्मर्द आगच्छन्।
मनोमोक्षं महानन्दं च लभतेऽयं महाकुम्भे॥९॥

अगच्छन्तः प्रयागं किञ्च न स्नात्वापि गङ्गायाम्।
पितुर्मातुर्गुरोः सेवापराः पूताः महाकुम्भे॥१०॥

अथो ये दूरतो गङ्गां स्मरन्तोऽहर्निशं लोकाः।
परोपकृतिव्रतस्थास्तेऽपि धन्या वै महाकुम्भे॥११॥

अहो मे राष्ट्रगरिमा येन जीवामो वयं सर्वे।
विभिन्ना एकतां याता मिलामो वै महाकुम्भे॥१२॥

किशोरा बालका वृद्धा युवानः स्नान्त्यथो प्रौढाः।
किशोर्यो बालिका वृद्धा युवत्यो वै महाकुम्भे॥१३॥

भवेद्राष्टं समृद्धं वञ्चकैः शून्यं प्रगतिपरकम्।
समस्तं विश्वमास्तामेकनीडं वै महाकुम्भे॥१४॥

प्रभुं परमेश्वरं विनतेन शिरसा प्रार्थयामो यत्।
समे सद्बुद्धिसत्कर्मान्विताः स्युर्वै महाकुम्भे॥१५॥

पुरातननूतनाभ्यामिह मिलित्वा साध्यते योगः।
भवन् मुग्धोऽवलोकय नूतनामाभां महाकुम्भे॥१६॥

रमाकान्तस्तु न प्राप्तस्त्रिवेण्याः सङ्गमक्षेत्रे।
परं लभतेऽनया गीत्याभिषेकायं[1] महाकुम्भे॥१७॥

(रचनातिथिः १४-१-२००१)

---

१. अयः शुभावहो विधिः। अभिषेकस्यायस्तम्।

मित्रतां कामये शात्रवं चाश्रये!

मित्रतां कामये शात्रवं चाश्रये,
पार्श्ववर्ती तवाहं सदा कूटधीः।
त्वद्गृहे त्वद्विरुद्धं भणाम्यप्रियम्
आतिथेय! त्वदीयोऽतिथिश्चास्म्यहम्॥१॥

शैशवे क्रीडितं यत्र गेहे मया,
मातुलो मेऽवसद् यत्र गेहे पुरा।
तद् गृहं द्रष्टुमत्युत्सुकश्चास्म्यहम्
नैव शान्त्याः कृतेऽस्म्युत्सुकः किन्त्वहम्॥२॥

न ह्युपेक्षे विवादास्पदानुद्धतान्
गेहविस्फोटकान् त्वद्गृहे भाषितुम्।
पूर्वमेतैः सहाहं वदिष्यामि भोः
त्वां ततोऽहं वदाम्यप्रियं वा प्रियम्॥३॥

वाचि चित्तेऽथ कार्ये न चैकोऽस्मि भो
दर्शनीयं स्थलं वीक्ष्य मोदं भजे।
भोजनं स्वादु तेऽहं करिष्ये परं
नैव संयुक्तघोषं करिष्याम्यहम्॥४॥

त्वद्गृहे यच्च सङ्गीतमायोज्यते
तत्स्वकर्णातिथीकर्तुमस्म्युत्सुकः।
किन्तु दातुं न पार्श्वे ममास्ते कणो
त्वत्सकाशाच्च सर्वं जिघृक्षाम्यहम्॥५॥

त्वद्व्यवस्थापिते सौधकक्षे सखे
रात्रिरेषा मया वै कथं नीयताम्।
दीयतां मेऽवकाशो विवक्षां स्वकां
येन शान्तां विधातुं क्षमः स्यामहम्॥६॥

अस्मि मार्जारिका सिंहगेहे स्थिता
गर्जनं कुर्वती म्याँउशब्दैः स्वकैः।

त्वं तु शान्तिं चिकीर्षुः सखे गेहयो-
स्तावकं श्रद्दधे नो वचः किन्त्वहम्।।७।।

आगतोऽहं गृहं ते सखे याचितुम्
उत्तमाङ्गं त्वदीयस्य गेहस्य वै।
दीयतां मह्यमेतद् यथा मद्गृहे
वर्धतां मे प्रतिष्ठा सुखी स्यामहम्।।८।।

त्वच्छिरो नास्ति ते, तत्र वादोऽस्ति भो
मामकस्तत्र चास्तेऽधिकारः परः।
दीयतां त्वच्छिरो मे, विवादो भवेद्
येन शान्तोऽथ मैत्रीं च पुष्णाम्यहम्।।९।।

त्वं त्वतीवासि रे निष्ठुरो मित्र मे,
नो शृणोषि त्वमीषन्ममाभाषितम्।
त्वं न दत्से यदा मे ममाकाङ्क्षितं
यामि नैजं गृहं रिक्तहस्तोऽप्यहम्।।१०।।

वर्तसे मेऽग्रजस्त्वं यतस्तत् सखे,
त्वं न किञ्चिद्वदेः त्वं शृणुष्वैव माम्।
अन्यथेमां परित्यज्य वार्तां सखे!
यामि नैजं गृहं वै निशीथेऽप्यहम्।।११।।

यामि हंहो कथङ्कारमस्माद् गृहाद्
रिक्तहस्तः स्वकं गेहमद्य प्रभो।
मर्षयिष्यन्ति मां नो जना मे गृहे
स्वाननं तान् कथं दर्शयिष्याम्यहम्।।१२।।

(रचनातिथिः १७.७-२००१)

आतङ्कवादस्य घोरताण्डवम्

एकविंशशताब्दीये प्रथमे किल वत्सरे।
सितम्बराभिधे मासे ह्येकादशदिने तथा॥१॥

अमेरिकायां न्यूयार्के मनहट्टनसंस्थिते।
विश्वव्यापारकेन्द्रस्थे "ट्विन् टावर" सञ्ज्ञके॥२॥

अभ्रंलिहे द्वे भवने शताभ्यधिकभूमिके।
आतङ्कवाददुर्मत्तराक्षसेन विनाशिते॥३॥

वाशिंग्टने स्थितं किञ्च 'पेण्टागाने' तिसञ्ज्ञकम्।
सुरक्षाभवनं ध्वस्तं विमानाक्रमणेन वै॥४॥

चिरादातङ्कपीडा यानुभूता भारतेन वै।
सानुभूता किलेदानीं पाश्चात्त्यै राष्ट्रनायकैः॥५॥

'ओसामा-बिन-लादेन एतत् कार्यमकारयत्'॥
विश्वस्येत्यमरीकाया अध्यक्षः श्रीबुशाह्वयः॥६॥

तालिबानोपरि व्योममार्गादाक्रमणाय वै।
निजसैन्यं दिदेशाथ सहयोगिबलानि च॥७॥

अद्यत्वे काबुले चैव कन्दाहारे प्रवर्तते।
तालिबानीयसैन्येषु बम्बवर्षा दिवानिशम्॥८॥

अलकायदेतिसञ्ज्ञस्य प्रमुखो बिनलादनः।
अनिशं क्वापि लीनोऽपि बुशं शङ्कयते भृशम्॥९॥

परिणामो भवेत्कोऽस्याः स्थितेरिति न निश्चितम्।
कथावशेषे भवने तु स्मरणीये सदा हि मे॥१०॥

भवनद्वयस्य यच्चित्रम् मयाग्राहि गतेऽब्दके।
तदत्र[१] दीयते चित्रं तत्स्मृत्यर्थं मयाधुना॥११॥

---

१. अर्वाचीनसंस्कृते (२३/४) चित्रमिदं प्रकाशितमासीत्।

ये जनास्तत्र निधनं प्राप्तास्तेषाञ्च सद्गतिम्।
याचेऽहम् परमात्मानम् सृष्टिस्थितिलयप्रभुम्।।१२।।

आतङ्कवाद उच्छिन्नो जायताम् जगतीतलात्।
परित्राताः साधवः स्युर्दुष्कृतः स्युर्विनाशिताः।।१३।।

(रचनातिथिः १५-१०-२००१)

भारतस्य जनता समीक्षते

को नु देशगरिमाणमीहते
को नु भारत-सुखानि काङ्क्षति।
को रिरक्षिषति राष्ट्रियैकताम्
भारतस्य जनता समीक्षते॥१॥

के ब्रुवन्ति किमु किं च कुर्वते
प्राप्य शक्तिमथ को न माद्यति।
वञ्चयन्ति मतदायकान्न के
भारतस्य जनता समीक्षते॥२॥

कोऽस्ति राष्ट्रहितसाधने रतः
कश्च राष्ट्रपरिवञ्चने रतः।
केन कस्य किल कर्म किं कृतम्
भारतस्य जनता समीक्षते॥३॥

कश्च केन किमिति प्रसाद्यते
कश्च केन किमिति प्रतार्यते।
कोऽस्ति कस्य प्रणिधिः क्व कीदृशो
भारतस्य जनता समीक्षते॥४॥

आत्मतन्त्रमिदमाप्तमस्ति यत्
त्यक्तसर्वविधसौख्यसाधनैः।
तस्य रक्षणकृते नु के क्षमाः
भारतस्य जनता समीक्षते॥५॥

कैः कृतं च किल देशखण्डनं
कैः क्रियेत पुनरस्य मण्डनम्।
कः करोति खलु दण्ड्यदण्डनं
भारतस्य जनता समीक्षते॥६॥

कोऽपवञ्चनपरोऽस्ति नायकः
कश्च मुग्धजनताप्रतारकः।

कश्च सर्वजन-ताप-हारकः
भारतस्य जनता समीक्षते॥७॥

को विरागमुपयाति शासनात्
कोऽतिरागमुपयाति चासने।
धूर्त उच्चपदवीं कथं गतो
भारतस्य जनता समीक्षते॥८॥

कः कियान् पवनयात्रितां गतः
कः कियान् विषधरैर्वृतः स्थितः।
को जहाति शठतां न कर्हिचिद्
भारतस्य जनता समीक्षते॥९॥

नन्नमीति कतमं जनं च कः
कश्चिखादिषति जानतं धनम्।
को जिघृक्षति कथं मतं नृणां
भारतस्य जनता निरीक्षते॥१०॥

किं किमस्ति किल काकचेष्टितं
किं किमस्ति किल गृध्रचेष्टितम्।
किं किमस्ति परवञ्चनावचो
भारतस्य जनता समीक्षते॥११॥

कृष्णवित्तविपुलार्जने रताः
के च सन्ति मलिनाशया जनाः।
के हरन्ति जनता - धनं खलाः
भारतस्य जनता समीक्षते॥१२॥

देशलुण्ठनमहाव्रतस्थितान्
लक्षकोटिधनवञ्चनाचणान्।
धर्मकञ्चुकधराँश्च राक्षसान्
भारतस्य जनता निरीक्षते॥१३॥

कः करोति शठपादचुम्बनं
सूचनां ददति के च शत्रवे।
मन्वते च किल के भुवं प्रसूं
भारतस्य जनता निरीक्षते॥१४॥

गूढशत्रुप्रतिवेशिनः कथं
नित्यमेव प्रविशन्ति भारतम्।
स्वास्थ्यनाशकरणार्थमस्य वै
भारतस्य जनता समीक्षते॥१५॥

भ्रष्टकृत्यमथ ये निरन्तरं
निर्भयेन मनसा प्रकुर्वते।
तानपि प्रखरदुःखदारिता
भारतस्य जनता समीक्षते॥१६॥

पित्र्यरिक्थमिव राष्ट्रियं धनं
वीतचिन्त उदरे करोति कः।
श्रव्यदृश्यविविधप्रमाणकैः
भारतस्य जनता समीक्षते॥१७॥

जातिजन्यरिपुताप्रसारणे
कस्य वै रुचिरिहास्ति जाग्रती।
कश्च वञ्चनपरः सभागृहे
भारतस्य जनता समीक्षते॥१८॥

को नु साम्प्रतमिहास्ति भारते
देशसौख्यहितसाधने रतः।
आगते तु चयने[१] विवेकिनी
भारतस्य जनता परीक्षते॥१९॥

को जितेन्द्रिय इहास्ति नायकः
केन भारतहितं च साध्यते।

---

१. चयने=निर्वाचने

केन राष्ट्रगरिमा विवर्ध्यते
भारतस्य जनता प्रतीक्षते॥२०॥

आततायिपवनाशनाशनो[१]
वैनतेय इह कोऽस्ति नायकः।
राष्ट्रशत्रुपरिपातनोत्सुको
भारतस्य जनता प्रतीक्षते॥२१॥

स्युः कदात्र किल पूजिता गुणाः
नैव लिङ्गमथ नो वयो नृणाम्।
राष्ट्ररक्षणपरैकमानसा
भारतस्य जनता प्रतीक्षते॥२२॥

कोऽधुना भरतभूसुसेवया
धन्यमात्मजननं विधास्यति।
पूरयिष्यति च को ममेहितं
भारतस्य जनता प्रतीक्षते॥२३॥

नार्तपीडनमिहास्तु कुत्रचित्
नाप्युपद्रवपरम्परा स्फुरेत्।
नैव वञ्चकजयः प्रतिष्ठताम्
भारतस्य जनता समीहते॥२४॥

नास्तु कश्चिदिह रोगपीडितः
नास्तु कश्चिदिह चाप्यशिक्षितः।
नात्र वृत्तिरहितोऽस्तु कश्चन
भारतस्य जनता समीहते॥२५॥

यस्य जन्म भरतावनौ भवेत्
तस्य तस्य भरणं भवेद् ध्रुवम्।
वृत्तिकष्टमिह कोऽपि नाप्नुयाद्
भारतस्य जनता समीहते॥२६॥

---

१. पवनाशनः=सर्पः। पवनाशनोऽशनं यस्य सः। सर्पभक्षी।

आततायिकृतदुष्कृतिर्जनं
बाधयेन्नहि कदापि भारते।
कर्मठत्वमभिवर्धतां नृणां
भारतस्य जनता समीहते॥२७॥

नापराधिजनसुप्रतिष्ठता
नापि तस्करजनानुमोदनम्।
नैव देशहितखण्डनं भवेद्
भारतस्य जनता समीहते॥२८॥

सत्यमेव जयतान्न चानृतम्
आर्जवं जयतु नैव दुष्टता।
वीरता जयतु राष्ट्ररक्षिणी
भारतस्य जनता समीहते॥२९॥

राष्ट्रमस्तु सुखशान्तिपूरितं
राष्ट्रमस्तु सुदृढं सुरक्षितम्।
राष्ट्रमस्तु सुयशःसमृद्धिमत्
भारतस्य जनता समीहते॥३०॥

(रचनातिथिः २४-१२-२००१)

किं कुर्यात्

कृते यत्नेऽपि नो सिद्धिर्भवति चेत्कोऽत्र किं कुर्यात्।
विरुद्धे भागधेये कर्म कुर्वाणोऽपि किं कुर्यात्?॥१॥
'विलिण्टाइन' दिने छात्राः कुसुमहस्ता गताः पार्के।
वराकोऽध्यापको गत्वापि कक्षे ब्रूहि किं कुर्यात्॥२॥
गृहादचलं भवन्तं द्रष्टुकामोऽहं यथाकालम्।
परं मार्गेऽमिलज्जामो विलम्बे कोऽत्र किं कुर्यात्॥३॥
गृहाच्चलितः समयतोऽहं परं मध्येपथं रुद्धः।
'विलम्बादागतोऽस्मी'ति क्षमायाच्ञापि किं कुर्यात्॥४॥
उपस्थितिपञ्जिकास्ते द्वारि चारक्षी लगुडहस्तः।
तथापि त्वं त्वदीयैस्ताड्यसे चेत्कोऽत्र किं कुर्यात्॥५॥
भवति साक्षात्कृतिर्विद्यागृहे त्वं चोत्तमश्रेणिः।
न पूर्वेद्युस्त्वया दृष्टो विशेषज्ञोऽपि किं कुर्यात्॥६॥
श्रुतो धर्मः, कृता सन्ध्या, श्रिते चाभ्यासवैराग्ये।
जहाति च नैव चाञ्चल्यं मनः किल कोऽत्र किं कुर्यात्॥७॥
अहं यां चिन्तयाम्यनिशं विना यां नो लभे निद्राम्।
न सा दूरध्वनौ सुलभा, जनोऽयं मित्र! किं कुर्यात्॥८॥
प्रिया भार्या त्वमसि, वदसि प्रियं प्रियमण्डने, पत्यै।
न चेत्समयेऽशनं दत्से पतिस्ते ब्रूहि किं कुर्यात्॥९॥
वधूः श्वसुरालयादपमानिता गच्छति पितुर्गेहे।
पितुर्गेहेऽपि नो सौख्यं भजति चेत्सात्र किं कुर्यात्?॥१०॥
महामात्योऽटलोऽध्यक्षो मुशर्रफ् चागरानगरे।
शिखरवार्तावसाने निष्फलौ! कः कोऽत्र किं कुर्यात्?॥११॥
'मृतो वा जीवितो वापेक्ष्यते न्यायाय लादेनः।'
प्रतिज्ञायापि नो लभते बुशस्तं चेत्स किं कुर्यात्!॥१२॥
कृते विविधे प्रपञ्चेऽपि प्रकामं बहुमतं नाप्तम्।
इदानीं वञ्चनाचुञ्चुर्दलाध्यक्षोऽपि किं कुर्यात्!॥१३॥

इमे प्रतिपक्षिणो भूत्वा समायाता वृकाः सदने।
परं तत्रैकतां प्राप्ता ऋजुर्मेषोऽत्र किं कुर्यात्!॥१४॥
इमे बहुनायका रथिनो रथं विमता यदारूढाः।
निनीषुस्तं प्रमुखसारथिरयं विवशो नु किं कुर्यात्?॥१५॥
मतं दत्तं त्वया किल यत्तु तद्युक्तं परं भ्रातः।
ददासि न चेत्त्वमुत्कोचं तदा नेतापि किं कुर्यात्?॥१६॥
अरण्ये रोदनं कुरुषे बधिरकर्णे जपसि बन्धो!
पठितवानसि बहून् ग्रन्थान्, त्वदर्थं कोऽपि किं कुर्यात्!॥१७॥
गृहीत्वा पाटलं पुष्पं वसन्तो द्वारि सम्प्राप्तः।
मनसि किल पत्रशातनमस्ति, मधुमासोऽत्र किं कुर्यात्!॥१८॥
कवी रात्रौ लिखति कवितामसरकोशं मुहुः पश्यन्।
न च श्रोतास्य शृणुते पद्यबन्धं सोऽत्र किं कुर्यात्!॥१९॥
कृते यत्नेऽपि मुद्रणदोषतो मुक्तिर्न यदि लभ्या।
तदाक्षरयोजकः सम्पादको वा मित्र! किं कुर्यात्!॥२०॥
अहं शस्त्रास्त्रसम्पन्नो भटः सीमासु तिष्ठामि।
न चादेशं लभे युद्धस्य, शौर्यं मेऽत्र किं कुर्यात्?॥२१॥
मदीयौ द्वौ सखायौ हस्तमेलनमद्य नो कुरुतः।
तयोर्मैत्रीं दिदृक्षुश्चेज्ज नोऽयं ब्रूहि किं कुर्यात्?॥२२॥
ययोरशनं कुलं शीलं तथा कर्माणि भिद्यन्ते।
तयोर्मैत्रीं विवाहं चेच्छसि त्वं? कोऽत्र किं कुर्यात्॥२३॥
स्वराष्ट्रस्य प्रगतिमिच्छन्ति कवयोऽध्यापका वीराः।
भटा उद्योगिनः श्रमिणः, कुनेता किन्तु किं कुर्यात्!॥२४॥
यदास्माभिश्चिताः प्रभवो मलीमसकर्म कुर्वाणाः।
मुहुर्गायन् 'स्वभारतभां' रमाकान्तोऽपि किं कुर्यात्॥२५॥

(रचनातिथिः १६.२.२००२)

वन्दे कविपरम्पराम्

भूतभव्यभवद्वृत्तं लोककल्याणहेतवे।
निबध्नन्तीं सुवृत्तेषु वन्दे कविपरम्पराम्॥१॥

संस्कृते प्राकृते काव्यमपभ्रंशे तथानिशम्।
कुर्वतीं लोकसंस्कृत्यै वन्दे कविपरम्पराम्॥२॥

कौञ्चद्वन्द्ववियोगोत्थं शोकं श्लोकीचकार यः।
रामायणस्य कर्तारं वाल्मीकिं तं नमाम्यहम्॥३॥

वर्तितव्यं सदास्माभी रामवन्नो दशास्यवत्।
प्रेरयन्तं जनानित्थमादिकाव्यकरं भजे॥४॥

जयं वा भारतं वापि महाभारतमेव वा।
येनाकारि कवीशेन तं वन्देऽहं नताननः॥५॥

कालिदासोऽश्वघोषश्च भारविर्भट्टिरेव च।
कुमारदासो माघश्च रत्नाकरकविस्तथा॥६॥

श्रीहर्षः कविराजश्च भर्तृपूर्वो हरिस्तथा।
पण्डितेन्द्रो जगन्नाथोऽप्पय्यदीक्षितपण्डितः॥७॥

नीलकण्ठो दीक्षितश्च कवयोऽन्ये यशस्विनः।
नाट्यकारास्तथान्ये ये गद्यकारास्तथा च ये॥८॥

भाससौमिल्लसदृशा भवभूतिनिभास्तथा।
मुरारि-हर्षदेवाद्याः भट्टनारायणादयः॥९॥

दण्डिबाणसुबन्ध्वाद्या अम्बिकादत्तसन्निभाः।
तानहं सादरं वन्दे सरस्वत्याः उपासकान्॥१०॥

तुलसी-सूर-कम्बाद्याः भाषाणां कवयस्तथा।
गीतिकारास्तथा गेयपद्यकारा अलोभिनः॥११॥

ये चास्मद्युगे जाता वाणीपूजनतत्पराः।
विख्याताश्चाप्यविख्याताः गैर्वाणीकवयो बुधाः॥१२॥

मञ्जुनाथादयो ब्रह्मानन्दशुक्लादयस्तथा।
श्रीनिवासरथो रेवाप्रसादः श्रीसनातनः॥१३॥

शुक्ला रमेशचन्द्राश्च परमानन्दशास्त्रिणः।
विशुद्धानन्दमिश्रश्च आर. वी. जोशि-सञ्ज्ञकः॥१४॥

करणोत्तररामश्च केशवो माधवस्तथा।
वर्णेकरः श्यामदेवः पाराशरकुलोद्भवः॥१५॥

शिवप्रसादो नलिनी क्षमा पुष्पा मनुस्तथा।
शङ्करोत्तरदेवश्च प्रशस्यश्च परीक्षितः॥१६॥

मिश्रोऽभिराजराजेन्द्रः श्रीराधावल्लभस्तथा।
कृष्णकान्त उमाकान्तो विष्णुकान्तस्तथा 'मणि':॥१७॥

जनार्दनप्रसादः श्रीत्रिपाठी भास्करस्तथा।
ज्ञानोपनामा श्री बच्चूलालो मुक्तकपण्डितः॥१८॥

सत्यव्रतो देवदत्तो हरिदत्तश्च दीपकः।
सीतानाथस्तथाचार्यो हरेकृष्णश्च कौशलः॥१९॥

इच्छारामद्विवेदी च प्रणवोपाह्वसत्कविः।
अन्ये च समकालीना रससिद्धाः कवीश्वराः॥२०॥

तथार्वाचीनकवयो रङ्गनाथेन कीर्तिताः।
ये रताः काव्यनिर्माणेऽद्यत्वे संस्कृतसाधकाः॥२१॥

प्रसिद्धा अप्रसिद्धा वा दूरस्था निकटस्थिताः।
छन्दोमुक्तं सुवृत्तं वा काव्यं नूत्नं सृजन्ति ये॥२२॥

तानहं सादरं वन्दे कविवंशशुभाङ्कुरान्।
पुराणीं तरुणीं दैवी वाचं ये समुपासते॥२३॥

श्रीवाल्मीकिसमारब्धां कालिदासादिमध्यमाम्।
इदानीन्तनपर्यन्तां वन्दे कविपरम्पराम्॥२४॥

(रचनातिथिः १४.१२.२००२)

कविसम्मेलन-प्रस्तावना

दारुब्रह्मजगन्नाथं श्रीसुभद्राबलान्वितम्।
चन्द्रभागां च कोणार्कं गिरिं धवलपूर्वकम्॥१॥

लिङ्गराजं महेशानं गौरी-केदारमन्दिरम्।
दुग्धकुण्डं च मुक्तेशं सिद्धेश्वरमथो प्रभुम्॥२॥

नन्दनं काननं चैवोदयपूर्वगिरेर्गुहाम्।
खण्डोत्तरगिरिं चैव जयगोपालमन्दिरम्॥३॥

चिलिकासरोवरं चैव विश्वविद्यागृहाणि च।
बालेश्वरं तथा पारादीपं हीराकुडं तथा॥४॥

श्रीविहारं तथा वाणीविहारं ज्ञानदायकम्।
गौरीकुमारब्रह्माणं केशवं च दिगम्बरम्॥५॥

सुन्दरराजनामानं कविप्रेष्ठांस्तथापरान्।
प्रेम्णाङ्के दधतीं वन्देऽहमुत्कलवसुन्धराम्॥६॥

हरे कृष्ण! त्वमायाहि कवीनां मानदो भव।
कविसम्मेलनं प्राच्यविद्यासम्मेलने शृणु॥७॥

इदानीं भारतस्याहं कविकर्मरतान् बुधान्।
आवाहयामि सङ्क्षिप्तकाव्यपाठाय सादरम्॥८॥

अल्पाक्षरमसन्दिग्धं रसपूर्णं च सारवत्।
काव्यं विजयतां तत्रभवतां प्रेरणाप्रदम्॥९॥

चन्द्रकान्तरमाकान्तौ शुक्लौ धन्यौ शुभोदयात्।
यत्कवीन् सहृदश्चेमौ वन्देते मञ्चमास्थितौ॥१०॥

(रचनातिथि: १५.१२.२००२)

श्रावणमासे

काले वर्षति पर्जन्योऽय श्रावणमासे।
हरिता हरिता हृष्यति भूमिः श्रावणमासे॥१॥

जाता सुखदा वृष्टिरैषभः श्रावणमासे।
अहो समेषां दृष्टिः प्रीता श्रावणमासे॥२॥

शाद्वलशाटी धृता पृथिव्या श्रावणमासे।
वासकसज्जा वसुधा जाता श्रावणमासे॥३॥

गर्जति मेघो हृष्यति धरणी श्रावणमासे।
वर्षति देवो तृप्यति पृथ्वी श्रावणमासेद्व॥४॥

इष्टा वृष्टिः सुखयति कं नो श्रावणमासे।
कांक्षति वेदो भवतु सुवृष्टिः श्रावणमासे॥५॥

चिरकालादागता सुवृष्टिः श्रावणमासे।
अन्नं वर्षति वर्षति कनकं श्रावणमासे॥६॥

राजस्थाने वृष्टिर्जाता श्रावणमासे।
गुर्जरराज्ये वृष्टिर्जाता श्रावणमासे॥७॥

अखिलभारते वृष्टिर्जाता श्रावणमासे।
धरा मोदते पुलकितचित्ता श्रावणमासे॥८॥

कज्जलकृष्णा नता नीरदाः श्रावणमासे।
दात्यूहा अतितरां नन्दिताः श्रावणमासे॥९॥

राष्ट्रसमृद्धिं कुरुते मेघः श्रावणमासे।
वृष्टिर्नृणां पुष्टिदायिनी श्रावणमासे॥१०॥

हरिततृणैरावृता मेदिनी श्रावणमासे।
पयसो वृद्धिर्भवति पशूनां श्रावणमासे॥११॥

आतपत्रतां याता मेघाः श्रावणमासे।
छायागुप्ता जना नन्दिताः श्रावणमासे॥१२॥
शालां यान्ति क्लिन्ना बालाः श्रावणमासे।
मशकमक्षिकादष्टा लोकाः श्रावणमासे॥१३॥

तीजनागपञ्चमी श्रावणी श्रावणमासे।
दोलानन्दोलनमथ शिवपूजा श्रावणमासे॥१४॥

घेवरचीलपूपभक्षण श्रावणमासे।
क्षीरसूत्रिकाभोजनमपि वै श्रावणमासे॥१५॥

रसा रसवती राष्ट्रे जाता श्रावणमासे।
धान्यरोपणं काले जात श्रावणमासे॥१६॥

स्नान्ति पल्वले पश्य महिष्यः श्रावणमासे।
उड्डीयन्ते नभसि बलाकाः श्रावणमासे॥१७॥

दोलारोहणगीतागायनं श्रावणमासे।
नभसि पतङ्गा उड्डीयन्ते श्रावणमासे॥१८॥

सुजला सुफला शस्यवृता भूः श्रावणमासे।
राष्ट्रसमृद्धिं तनुते मेघः श्रावणमासे॥१९॥

बालाः वर्षातोये स्नान्ति श्रावणमासे।
अवलोक्यते चतुर्दिक् सुषमा श्रावणमासे॥२०॥

नीडे स्थित्वा लवो मोदते श्रावणमासे।
वर्षाक्लिनः कपिः कुप्यति श्रावणमासे॥२१॥

हन्त विरहिणी रोदिति रहसि श्रावणमासे।
निन्दति मेघं सुखिनां सुखदं श्रावणमासे॥२२॥

रिम झिम् रिम झिम् वर्षति कन्दः श्रावणमासे।
गृहमयान्ति प्रवासिनो वै श्रावणमासे॥२३॥

भगिनी भ्रात्रे रक्षां दत्ते श्रावणमासे।
भ्राता स्वस्त्रे स्नेहं दत्ते श्रावणमासे।।२४।।

सञ्चितमन्नं पिपीलिकाभिः श्रावणमासे।
वर्षास्नानं गजाः कुर्वते श्रावणमासे।।२५।।
स्थलीपयोवृद्धिर्वै जाता श्रावणमासे।
गावो मुदिता विहगा मुदिताः श्रावणमासे।।२६।।

चातुर्मास्यं विदधाति सन्तः श्रावणमासे।
तुलसीदासजयन्ती मान्या श्रावणमासे।।२७।।

पयसा भरिता वीथ्यो रथ्याः श्रावणमासे।
प्रशासनं पिशुनयन्ति नाल्यः श्रावणमासे।।२८।।

जलप्लाविता मार्गा जाताः श्रावणमासे।
मनश्चञ्चलं जातं पुंसां श्रावणमासे।।२९।।

सर्वेभ्यो घेवरं रोचते श्रावणमासे।
रजः प्रशान्तं सहियो वायु श्रावणमासे।।३०।।

श्लिष्यति वृक्षं लता प्रमत्ता श्रावणमासे।
मेघविदारणवृत्तं भयदं श्रावणमासे।।३१।।

यमुना शुद्ध्यति पयःप्रवाहैः श्रावणमासे।
सोलन-दिल्लयोः कवयो मिलिताः श्रावणमासे।।३२।।

संस्कृतदिवसो मुदा मान्यते श्रावणमासे।
धैर्यधुरीणा जाता विकलाः श्रावणमासे।।३३।।

छत्रं नीत्वा यान्ति युवत्यः श्रावणमासे।
मैट्रोमार्गो ह्यग्रे सरति श्रावणमासे।।३४।।

निर्वाचनदर्शिनः सक्रियाः श्रावणमासे।
भग्ना मार्गा धारासारैः श्रावणमासे।।३५।।

ट्रैफिकजामो दृश्यो दिल्ल्यां श्रावणमासे।
श्रीवास्तवमतिरिता विशुद्धिं श्रावणमासे॥३६॥

प्रविशति संसदि कृतकसांसदः श्रावणमासे।
अमरनाथहिमलिंगदर्शनं श्रावणमासे॥३७॥

जलघटधरशिवगणपदयात्रा श्रावणमासे।
भरिता पयसा पश्य तटाकाः श्रावणमासे॥३८॥

आशा मुदिता गता निराशाः श्रावणमासे।
मदयन्तीरञ्जनं हस्तयोः श्रावणमासे॥३९॥

हरितशाटिका लसति शरीरे श्रावणमासे।
खे कौ के सैनिका जाग्रति श्रावणमासे॥४०॥

कृषका व्यापारिणः प्रसन्नाः श्रावणमासे।
कर्मकराणां मनः प्रसन्नं श्रावणमासे॥४१॥

छात्राणामामोदो दृश्यः श्रावणमासे।
बन्धो भवति सुवृष्टिरैषमः श्रावणमासे॥४२॥

खगमृगजलचरमनुजा हृष्टाः श्रावणमासे।
अवलोक्यते चतुर्दिक् सुषमा श्रावणमासे॥४३॥

दुर्दिनमास्ते सुदिनं बन्धो! श्रावणमासे।
सन्तु विवादाः कलहाः शान्ताः श्रावणमासे॥४४॥

सौराज्यं स्याद्देशे भगवन्! श्रावणमासे।
रमाकान्तकविताविर्भूता श्रावणमासे॥४५॥

बालानपि सुखयतु कवितैषा श्रावणमासे।
श्रावणमासे श्रावणमासे श्रावणमासे॥४६॥

श्रावणमासे श्रावणमासे श्रावणमासे॥

(रचनातिथिः ११.८.२००३)

किं कुर्यात् (२)

न विद्युन्नो हसन्ती भामिनी नापि प्रिया पार्श्वे।
तुषारेऽयं जनः शून्ये च तापे मित्र! किं कुर्यात्॥१॥

'मयेयं चालिता मेट्रो-सुगन्त्री जनमनोहर्त्री।
हसति नेतुर्वचः श्रुत्वा जनो, नेताऽत्र किं कुर्यात्॥२॥

न युद्धं नापि शान्तिर्नैव मैत्री नापि शत्रुत्वम्।
न सवादो न मौनं चावयोः कः कोऽत्र किं कुर्यात्॥३॥

अहो ग्रीष्मे न पेयं शीतलं त्वयका सुलभ्येत।
न चोष्णं भोजनं शिशिरे धनं ते ब्रूहि किं कुर्यात्॥४॥

त्वया नेतृब्रुवाः संसेविताः स्वीयाध्ययनकाले।
तृतीयश्रेणिमापन्नस्य ते वद कोऽत्र किं कुर्यात्॥५॥

न शौचं नापि चाचारो न सत्यं येषु विद्येत।
सखे! तेषां सपर्या मे व्रतम्, मे कोऽपि किं कुर्यात्॥६॥

इदं निर्वाचनं प्राप्तं पुनष्टिकटेच्छवोऽद्यत्वे।
दलाद्दलमाविशन्त्येते, अमीषां कोऽत्र किं कुर्यात्॥७॥

'धनाद्धर्मं ततः सुख' मित्ययं सिद्धान्त उच्छिन्नः।
'धनाट्टिकटं ततः सत्ता' धुना मे कोऽपि किं कुर्यात्॥८॥

अयं सद्मम आस्ते पञ्जरे बद्धो यथा सिंहः।
प्रवर्धन्तेऽस्य रिपवो तांश्च पश्यन्नेष किं कुर्यात्॥९॥

सदा यो वर्धयन्नातंकवादं शासनं ह्यकरोत्।
शरव्यः सोऽद्य जातस्तस्य रोदिति, कोऽस्य किं कुर्यात्॥१०॥
(रचनातिथिः १७.१.२००३, १४.१.२००४)

यानावरोधो दुस्त्यजः,

शकटावरोधो दुस्त्यजः

लाजवन्तीगार्डनं स्यात्स्यादथो धौलाकुआँ।
स्याच्च वा मायापुरी यानावरोधो दुस्त्यजः॥१॥
शकटावरोधो दुस्त्यजः॥

आइ॰टी॰ओ॰ स्यादथो शाहेदरा वाथो भवेत्।
शक्तिनगरं वा भवेन् यानावरोधो दुस्त्यजः॥२॥

काररूढो वा भवेत् स्कूटरसुरूढो वा भवेत्।
स्याच्च वा वाहनपटुः, यानावरोधो दुस्त्यजः॥३॥

जनपथो वा स्यादथो राज्ञां पथो वा स्यादयम्।
अस्तु सी॰पी॰ चक्रकं यानावरोधो दुस्त्यजः॥४॥

भानुजासेतुर्भवेद्वा नौइडामार्गोऽथवा।
मालचामार्गोऽथवा यानावरोधो दुस्त्यजः॥५॥

रा॰म॰लो॰ चक्रं भवतु वा स्यादथोऽप्याश्रमधरा।
स्याच्च दिल्लीस्टेशनं यानावरोधो दुस्त्यजः॥६॥

रक्तचापचिकित्सया को लाभ आस्ते मित्र ते।
लभ्यते स्वप्नेऽपि यदि यानावरोधो दुस्त्यजः॥७॥

ब्रूहि गत्वा प्रेयसी त्वं क्रोधरक्तेक्षणमुखीम्।
'मां क्षमस्व विलम्बिनं यानावरोधो दुस्त्यजः॥८॥

भोः प्रियामिलनोत्सुका नीत्वा करे चलभाषकम्।
सत्वरः पद्भ्यां ब्रजत, यानावराधो दुस्त्यजः॥९॥

साम्प्रतं निश्चीयते मयका विना भ्रान्तिं सखे।
यामि पदभ्यामेव यदि यानावरोधो दुस्त्यजः॥१०॥

(रचनातिथिः १५.१.२००४)

विलसितं नियतं नियतेरिदम्

भुवि जले पवने गगनेऽनले
भवति यद्धि विपर्यय-ताण्डवम्।
अघटितं घटते सहसा च यत्
विलसितं नियतं नियतेरिदम्॥ १॥

सकलभूमितले बहुमानितो
यदपमानमसौ लभते पुमान्।
यदपमानित एष सुमानितो
विलसितं नियतं नियतेरिदम्॥ २॥

शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनं
गजभुजङ्गमयोरपि बन्धनम्।
मतिमतां सततं च दरिद्रता
विलसितं नियतं नियतेरिदम्॥ ३॥

विधिविधानयुतं बहु कर्म वै
सफलतां न हि याति यदा नृणाम्।
वदति हन्त! जनो विवशस्तदा
विलसितं नियतं नियतेरिदम्॥ ४॥

सहजशत्रुरपीह भवेत्सखा
सहजमित्रमथो रिपुतां गतः।
व्रजति बन्दिगृहं जनपूजितो
विलसितं नियतं नियतेरिदम्॥ ५॥

स्वपिति पन्नगतल्पगतो हरिः
हिमगिरिं श्रयते च दिगम्बरः।
अमृतमेव विषं भवति क्वचित्
विलसितं नियतं नियतेरिदम्॥ ६॥

नियतिचक्रमथोऽनुसरत्यदः
सकलविश्वमवश्यमनारतम्।
नियतिनाटकमीक्षितुमागताः
वयमिमे सकलाः भुवने जनाः॥ ७॥

(रचनातिथिः ११.२.२००६)

निर्वाचने प्राप्ते

अपूर्वं पश्य दृश्यं हे सखे निर्वाचने प्राप्ते।
सहजशत्रु परं मित्रं भवति निर्वाचने प्राप्ते॥१॥

विरुद्धानां सुमैत्री जायते निर्वाचने प्राप्ते।
समीकरणं नवं नूत्नं भवति निर्वाचने प्राप्ते॥२॥

नमुचिशक्रौ तथा सुन्दोपसुन्दौ वज्रभूमिधरौ।
अजाकण्ठीरवौ सुहृदौ सखे! निर्वाचने प्राप्ते॥३॥

मयूरव्यालशालूरा गले लग्नाः प्रसीदन्ति।
समेषां लाभ आयत्यां ध्रुवो निर्वाचने प्राप्ते॥४॥

'न वैरं शाम्यते वेरेण' 'मैत्री सन्नृणां पुण्या'।
भवति सत्त्वावतरणं मानसे निर्वाचने प्राप्ते॥५॥

इयं जनतास्ति पाञ्चाली विवस्त्रैषा भवेन्नूनम्।
अतो दुःशासना ऐक्यं गता निर्वाचने प्राप्ते॥६॥

अहं गोमायुरस्मि त्वं च गृध्रो दूरदृष्टिरसि।
अयं भक्ष्योऽस्ति बालो नः सखे निर्वाचने प्राप्ते॥७॥

सदा वातानुकूलितसौधभवनैः परिचिताः सर्वे।
वयं मार्गे भ्रमामो हे प्रभो! निर्वाचने प्राप्ते॥८॥

अये कवयः! कुरुध्वं काव्यमिह किन्तु क्षमध्वं नः।
वयं वै व्यापृता मतयाचने निर्वाचने प्राप्ते॥९॥

इमे दर्शकसमूहाः लोभनीया नूनमस्माभिः।
वयं पारंगता नाट्ये सखे। निर्वाचने प्राप्ते॥१०॥

पशुभ्यो दीयतां किञ्चित्तृणं पूर्वं विना शंकाम्।
इम बलिकर्मयोग्या वै मख निर्वाचने प्राप्ते॥११॥

चलच्चित्राभिनेतारोऽभिनेत्र्यो बहुमतं लब्धुं
दलाध्यक्षैः सबहुमानं सदस्यत्वेन गृह्यन्ते।
शिखण्डी भीष्मजयहेतो दलैरन्विष्यते यत्नात्
अघट्यं घटयितुं शक्यं सखे निर्वाचने प्राप्ते॥१॥

इमे श्याला असौ भ्राता पितृव्या मातुला एते
निशीथे कुर्वते सम्मिल्य सग्धिं वे सपीतिं वा।
त एवाह्नि प्रतारयितुं जनान् निजभाषणैर्धूर्ता
इमे परिपन्थिनो जाता सखे निर्वाचने प्राप्ते॥२॥

कदाचिद् ये सहजपिवो ह्यभूवन् तेऽद्य सानन्दं
गले लग्नाः सहजमित्रत्वमाप्ता गद्गदायन्ते।
कथंकारं भवेदस्मज्ज्यो ध्रुवमित्यमु स्वार्थं
प्रपूरयितुं भवति यत्नः परो निर्वाचने प्राप्ते॥३॥

इयं नेत्री पदारूढा जनान् पृच्छति सुखं दुःखम्
अयं नेता रथारूढः प्रयातो दिग्विजयकामः।
तयोल्का पातितानेनापि वज्रः पातितो वाग्भिः
अहो वाचां विलासो दृश्यते निर्वाचने प्राप्ते॥४॥

न जाने को जितः स्यात्कोऽथवा विजितो भवेन्नेता
न जाने कः स्थितः स्याच्छासनामन्द्यां सुपुण्यात्मा।
इयं चिन्ता विधेया नैव सम्प्रति हे सखे त्वयका
तवाधिकृतिस्तु कर्मणि नो फले निर्वाचने प्राप्ते॥५॥

(रचनातिथिः १३.३.२००४)

पोलकहालस्थ-टर्नरहाउसवातायनात्

त्रयोदशविश्वसंस्कृतसम्मेलनमुपस्थातुमहं
९.७.२००६ तमायां तारिकायाम्
एडिनबरा-नगरं सम्प्राप्तः।
पोलकहॉल्स-परिसरे वर्तमाने टर्नरहाउसे
५१८ तमे कक्षे मया स्थातव्यमासीत्।
अहं तत्रैव निवसामि।

कक्षे स्वच्छकाचमयं एक प्रशस्त वातायनमस्ति
यन्मह्यम् विविधानि दृश्यानि स्पष्टं दर्शयति

दृश्यानि—सम्मेलने नवागतानामतिथिविदुषाम्
ये कक्षकुञ्जिकां गृहीत्वा स्वसम्भारेण सह कक्षं गच्छन्ति।

दृश्यानि - युवतीनां -
याः स्वदेहयष्ट्यास्तनूकरणार्थं धावनं कुर्वन्ति।

दृश्यानि - यूनां ये स्वस्थ्यरक्षणार्थं
द्विचक्रिकारोहणव्यायामं कुर्वन्ति।

दृश्यानि - यूनां छात्राणां
ये स्वसहपाठिनीभिस्सह
सोल्लासं विनोदं परिहासं च कुर्वाणाः
स्वकक्षान् प्रति निवर्तन्ते।

दृश्यानि - तरूणां ये वायुना स्पृष्टाः सानन्दमान्दोल्यन्ते

दृश्यानि - मित्राणां ये काष्ठासन्दिकासु स्थित्वा
मनोविनोदं कुर्वन्ति।

दृश्यानि - बेयर्ड-ली-प्रभृतिभवनानां
यत्र संस्कृतकवयः श्रीनिवासरथ—राजेन्द्रमिश्र-
इच्छारामद्विवेद- 'प्रणव' प्रभृतयः तिष्ठन्ति।

दृश्यानि - घनानां -
ये आकाशमाच्छाद्य
अधोवर्तिषु प्राणिषु छत्रमिव तानयन्ति।

दृश्यानि - दूरस्थपर्वतमालायाः -
या क्षितिजं जनयति।

दृश्यानि - पक्षिणां
ये आकाशे उत्पत्य
विश्रामार्थं भवनपृष्ठेषु वृक्षशाखासु च तिष्ठन्ति।

दृश्यानि - विश्वस्य संस्कृतविदुषां -
ये विश्वमेकनीडं मन्वानाः सङ्गच्छन्ते संवदन्ते च।

(रचनातिथिः १०.७.२००६)

मम तथा विहगदम्पत्योर्विदेशयात्रा

विदेशयात्रार्थं मया सहसा निमन्त्रणं प्राप्तम्।
मया एकाकिनैव प्रवसितव्यमासीत्,
यतो हि मम पत्नी तत्र निमन्त्रिता नासीत्।
मम गृहाङ्कणस्थबिल्ववृक्षे
प्रायो नित्यमेव विहगदम्पती आगत्य
मधुरं ध्वनिं कुरुतः।
पत्नीं सान्त्वयमानस्य मे वचांसि श्रुत्वा
पुंपक्षी मामपृच्छत्–
'अपि मां सह नेष्यसि?'
मयोक्तम्–
'बन्धो! विदेशयात्रार्थं काचिद् व्यवस्थास्ति।
प्रथमं तव यात्रार्थं अनुमतिरपेक्ष्यते,
ततश्च धनमपि।
यतो हि सहगामिनां पशुपक्षिणामपि कृते
यात्राशुल्कं दीयते।
सीमाशुल्कं दीयते।
कदाचित् प्रवेशस्यानुमतिरेव नो लभ्यते।
प्रसभं परावर्तनमपि कस्यचिद् यात्रिणो भवति।
अतो न मामेवंविधेन प्रश्नेन
धर्मसङ्कटे पातयितुमर्हसि।'
पक्षी स्वप्रेयस्या सह आकाशे उत्पतितः।
मया बहु कर्तव्यमासीत्
गन्तव्यदेशे प्रवेशार्थमनुमतिर्गृहीतव्यासीत्

यात्रापत्रं क्रेतव्यमासीत्,

यात्रायाः पुष्टिः करणीयासीत्,

वैदेशिकमुद्रा क्रेतव्या आसीत्,

अनुमतभारानुसारमेव वस्त्रादिकं नेतव्यमासीत्।

विदेशयात्रिभिर्यदपि अनुष्ठातुमपेक्ष्यते

तत्सर्वं करणीयमासीत्।

मया तत्सर्वमपि कृतम्।

निर्दिष्टायां तिथावहं विदेशं प्रविष्टः।

यत्र ममावासस्य व्यवस्थासीत्

तस्य भवनस्य पार्श्वेऽप्येको वृक्षो मयावलोकितः।

सहसैव मया स विहङ्गमः

स्व प्रेयस्या सह तत्रावलोकितः।

विहगदम्पती तत्र दृष्ट्वाहमाश्चर्यचकितोऽभूवम्।

मां तथाभूतं दृष्ट्वा तावूचतुः–

'अलं चिन्तया,

उपचारेण वा।

आवयोरशनस्य वासस्य च कृते

त्वया नायासितव्यम्।'

अहं मनाग् लज्जित इवासम्।

मां तथा वीक्ष्य

विहङ्गमः पुनरेवमाह–

'मित्र! दैन्यं मा स्म गमः।

त्वं मनुष्यः सन् विवश आसीः।

त्वं सीमाबद्धोऽसि।

अस्माकं मुक्ताकाशयात्रायां

कस्यापि देशस्य सीमा

अवरोधं नोपस्थापयति।

त्वं मामत्रानेतुमसमर्थ आसीः।

अहं तु

मम प्रेयस्या सह

तव कुशलं प्रष्टुमत्रागमने समर्थोऽस्मि।

तवेयं यात्रा सफला भवतु।

मया

स्वकैमरायन्त्रेण

विहगदम्पत्योश्छविरङ्किता

यतो हि

मत्कृते

इयं स्मरणीयासीत्।

(रचनातिथि: १०.७.२००६)

अपहृतविमाने

अस्माकं विमानं गन्तव्यस्थलं प्रति उड्डीयते
किंतु सहसैव चत्वारो युवानः
करे आग्नेयास्त्रं धृत्वा
उच्चैरुद्घोषयन्ति
यदस्माकं विमानमपह्रियते।
कुत्र वयं गच्छामः
इति न कोऽपि यात्री जानाति।
विमानं क्वचिदवतरति
विमानस्यापहर्तारो यात्रिणस्तर्जयन्त आज्ञापयन्ति-
'सर्वे अधोमुखा अधोदृष्टयश्च भूत्वां तूष्णीं तिष्ठन्तु'
सर्वे तथा कुर्वन्ति।
अहमप्यधोमुखस्तिष्ठामि
सहसैव
मत्पार्श्ववर्तिस्थानादेको यात्री एकेनापहर्त्रा नीयते
अहं चिन्तयामि -
किं कारणमस्य नीयमानस्य?
तदैवोच्चैरुद्घोषयन्नपहर्ता सर्वान् यात्रिणो दिशति
"सर्वे अधोमुखा मनाक् ऊर्ध्वमवलोकयत
अयं यात्री
अधोमुखोऽधोदृष्टिश्च सन् विमाने नातिष्ठत्।
अयमस्मान् वञ्चयितुकाम आसीत्।
अतोऽस्मै पुरस्कारः प्रदीयते।"
एवमुक्त्वा छुरिकया स यात्री व्यापादितस्तेन क्रूरेण।

पुनः सोऽपहर्तागर्जत्–
'यः कोऽप्यस्माकमादेशमुल्लङ्घयिष्यति
तस्येयमेव दशा भविष्यति।'
ततश्च सर्वेऽपि यात्रिणोऽनुक्ता अपि
अधोमुखा अधोदृष्टयश्च सञ्जाताः।
अहमपि तथैव आसम्।
मम मनसि कापि कल्पनोदिता–
'यदि नाम सर्वेऽपि यात्रिणः
सहसोत्थाय
एतानपहतन् निग्रहीतुं
बद्धपरिकरा भवेयुस्तदा
प्रथमं केचिन्मरिष्यन्ति
किन्तु अन्ततो गत्वा
तेषां जयो भविष्यति
इमे चापहर्तार आतङ्किनो
जीविता एव विधिहस्ते पतिष्यन्ति।'
अस्मादृशः कश्चनापरोऽप्यधोमुखः
एवं चिन्तयन् स्यात्।
किन्तु सर्वं तदवस्थमेवासीत्
वयं चिन्तयितुमेव क्षमाः
नास्माकं कर्मण्यधिकारः।
आतङ्किनश्च स्वमनोगतं कर्म कुर्वन्ति
चिन्तने न तेषां विश्वासः॥
(रचनातिथिः १०.७.२००६)

मातरं प्रति पुत्रस्य जङ्गमभाषसन्देशः

हलो हलो मातः
(नमो नमः)
इदानीमेव रेलयाने
भीषणो विस्फोटो जातः
बहवो मृताः,
तव स्नुषापि
मां विहाय
दिवं गता
अहमपि क्षताङ्गः, अधिकं न जीविष्यामि
बहुरुधिरं प्रवहति
तव एकमासीयः पौत्रः
दिष्ट्या जीवति
इदानीमेव मया सह परिचितः एकः सज्जनः
तव पौत्रं त्वत्सकाशं प्रापयिष्यति
इदानीमपि सज्जनाः सन्त्येव
त्वया तु जीवितव्यमेव
पौत्रस्य लालनार्थम्
नवाङ्कुरोऽयं तव वंशस्य।
पुत्रशोके मर्तुं त्वं स्वतन्त्रा नासि
नमो नमः।

(रचनातिथिः १२.७.२००६)

कवि-सहृदय-संवादः

यदहं विवक्षामि
तत् त्वं न शुश्रूषसे।
यत् तुभ्यं रोचते
तदहं वक्तुं न पारये।
बन्धो,
कवि - श्रोतृ - हृदय - संवादः
कथं भवतात्।

(रचनातिथिः १४.४.२००६)

एडिनबरा - नगरोत्तमे

तैस्तैर्विशेषैर्भूषितम्
एडिनबरा - नगरोत्तमम्।
मानवीयपुरुषार्थस्य गाथा गायत्
प्रकृतिदेव्याः प्रसादेन लसितं सत्
अद्य राजतेतराम्
कयाचिदनवद्यया प्रत्यग्रया शोभया।
अद्य एडिनबरानगरोत्तमे
संस्कृतस्य पञ्चदिवसीयं
विश्वसम्मेलनं पूर्णतां याति,
'वसुधैव कुटुम्बकम्' इत्यस्य
सन्देशवाक्यस्य गूढार्थोऽत्र
स्पष्टीभवति।

भवतु एकनीडं विश्वम्
परस्परमेलने बाधाः
विलोपं गच्छन्तु
सर्वे विश्वकल्याणाय प्रयतन्ताम्।

(रचनातिथिः १४.९.२००७)

अभिनवहितोपदेशः

श्रव्येषु दृश्येषु च माध्यमेषु
स्वचित्र-वार्तानवलोकखिन्नः।
स्वाध्यायनिष्ठः श्रमसत्यसेवी
कश्चित्सुतः स्वं पितरं जगाद॥१॥

पुत्र उवाच–

"पितः कदाचिन्मम नाम-चित्रयोः
प्रकाशनं वृत्तदलेषु नाभवत्।
न चापि चर्चा मम दूरदर्शने
न कारणं तत्र मयावगम्यते॥२॥

यथा त्वयाहं विनयान्वितः कृत-
स्तथैव नित्यं सममाचरम्याहम्।
'श्रमेण सत्येन च सिद्धिराप्यते'
दृढा ममास्था वचसीह वर्तते॥३॥

अपापठं शास्त्रचयं दिवानिशम्
अजेजयं विज्ञसभानु नैकदा।
अजोहवं यज्ञमहं यथाविधि
यशस्यमास्ते न तथापि मे कृतम्॥४॥

ग्रन्थाः प्रणीताः कतिचिन्मया पितः
पन्था सतां वै मयकानुशीलितः।
कन्था गृहीता निज कार्यसिद्धये
मन्थान एवास्मि सुशास्त्रसिन्धवे॥५॥

अवाप्नुवम् वै विविधाः प्रतिष्ठिताः
पुरस्कृतीश्छात्रसभासु नैकदा।
तथापि मे नाम विलोक्यते क्वचित्
न वृत्तपत्रे न च दूरदर्शने॥६॥

अनक्षरा ये सहचारिणो मम
प्रकाशितास्ते विविधे हि माध्यमे।
अयं सुतस्ते विनयोज्ज्वलोऽपि सन्
नितान्तमेकान्ततमःसु सीदति॥७॥

दिगम्बरप्रायविलासिनीनां
चित्राणि नित्यं प्रविलोक्य पत्रे।
विद्यापराणां खलु मादृशानां
सन्तापवृद्धिर्भवतीह नूनम्॥८॥

वने मयूरस्य हि न नर्तनेन
न लाभ आस्ते जगतीह कोऽपि।
यशो न लब्धं न च कीर्तिराप्ता
धिगस्तु मे जीवनमप्रतिष्ठम्॥९॥

कमप्युपायं दिश तात येन मे
यशो दिगन्तावधिगामि जायताम्।
वदन्त्यखण्डाभिरुचिं यशस्यथो
स्वभावसिद्धं महतां सुलक्षणम्॥१०॥

इतीरयित्वा सुत आत्ततातपाद्
उदश्रु तस्थौ कतिचित् क्षणानि वै।
उपस्थिते संशयकल्मषे ध्रुवं
पितैव पुत्रस्य पथप्रदर्शकः॥११॥

निशम्य पुत्रस्य निवेदनं पिता
चलोऽचलोऽभूत्पविताडितो यथा।
पुनश्च तं बोधयितुं कुलाङ्कुरं
स लोककालज्ञ उवाच मर्मवित्॥१२॥

पितोवाच–

"सुवर्णपुष्पां पृथिवीं जयन्ति ये
न तेष्विदानीं कृतविद्य इष्यते।

यशोऽधिगन्तुं सुखलिप्सया वा
न सौम्य ते सन्ति गुणाः क्षमा मनाक्॥१३॥

अधीतिबोधाचरणप्रचारणै-
स्त्वया स्वविद्यापरिपोषणं कृतम्।
अनेन न स्यात्किमपि प्रकाशनं
उदन्तपत्रेऽथ च दूरदर्शने॥१४॥

न ते सकाशे धनमस्ति तादृशं
क्षमं हि यत् पत्रकृतां सुमेलने।
न चैव विज्ञापनदातृयोग्यता
कथं यशः स्यात्तव पुत्र माध्यमे॥१५॥

तथापि ते चेतसि वृत्तपत्रके
स्वचित्रवीक्षासुमनोरथो दृढः।
विहाय विद्याजनितं स्वगौरवम्
उपायमङ्गीकुरु मन्मुखोद्गतम्॥१६॥

अशिष्टतां तानय शिष्टमण्डले
प्रदर्शने तोलय हस्तमात्मनः।
स्वदस्व कामं मदिरां सकोकिनां
तदास्तु चर्चा तव वृत्तपत्रके॥१७॥

बलात्कृतिं त्वं चर दानवोचिताम्
पुनश्च हत्यां कुरुतादनागसाम्।
तथा च कृत्वापहृतीर्धनी भव
तदास्तु चर्चा तव वृत्तपत्रके॥१८॥

सुतानुजाभ्यां सह दुष्कृतिं कुरु
न लज्जितस्त्वं भव कैमरान्तिके।
स्वदेशनिन्दां कुरु वा सडिण्डिमं
तदास्तु चर्चा तव पुत्र माध्यमे॥१९॥

गृहीतशस्त्रो व्रज दस्युतामथो
शताधिकब्राह्मणमारणोद्यतः।
भव त्वमातङ्ककृतां वशंवदः
तदास्तु चर्चा तव पुत्र माध्यमे॥२०॥

विमान-रेलादिषु वाहनेषु
विस्फोट्य बम्बं तरलं कठोरम्।
गृहाण तस्योत्तरदायितां त्वम्
उदन्तपत्रेऽस्तु तव प्रकाशः॥२१॥

भव त्वमेकः प्रथितोऽथ तस्करो
भवाथ नेता जनताप्रवञ्चकः।
द्विष त्वमाहो चरितं महात्मनाम्
तदास्तु चर्चा तव पुत्र माध्यमे॥२२॥

घोटालकेतिप्रथिताभिधानकैः
त्वं चेत्प्रसिद्धोऽसि धनापवञ्चनैः।
पुत्र! प्रसिद्धिर्ध्रुवमेव ते भवेत्
वृत्तान्तपत्रेषु च दूरदर्शने॥२३॥

अथो लिख त्वं सुत! पुस्तकं नवं
प्रमाणपुष्टं न भवेत्त्वयापि यत्।
मुखेऽन्यदास्तामपरं च लेखने
तदास्तु चर्चा तव पुत्र माध्यमे॥२४॥

वन्ध्यासुतोद्वाह-नभःप्रसून-
ध्वाङ्क्षद्विजाली-शशशृङ्गरम्यैः।
वृत्तैः सुपूर्णं लिख पुस्तकं त्वम्
उदन्तपत्रेऽस्तु तव प्रकाशः॥२५॥

आरोपमारोपय लेखनैः स्वैः
अत्युच्चकार्यालय-धुर्यवर्गे।

चितेऽन्यदास्तां वदने च तेऽन्यद्
ध्रुवास्तु चर्चा तव वृत्तपत्रे॥२६॥

निलम्बितः स्याः स्वदलात्कदाचन
तदा विपक्षस्थितनेतृभिः सह।
विभीषणत्वं प्रतिपालयेर्यदि
तदास्तु चर्चा तव पुत्र माध्यमे॥२७॥

समस्तवंशस्य विनाशकारको
नृशंसजीवो भव वित्तलोलुपः।
वधूप्रदाही भव यौतुकेच्छया
तदास्तु चर्चा तव पुत्र माध्यमे॥२८॥

विनानुमत्या प्रविशाथवा स्वकैः
सुहृद्भिरित्वा सह कारयात्रिभिः।
प्रधानमन्त्र्यादिनिवासनस्थलीम्
तदास्तु चर्चा तव पुत्र माध्यमे॥२९॥

यदि त्वमारुह्य नभःस्पृशं गृहं
स्वकर्णमूले निदधेर्भुशुण्डिकाम्।
ततश्च कोलाहलमातनोषि चेत्
तदास्तु चर्चा तव पुत्र माध्यमे॥३०॥

पदातियात्रा-धरना-प्रदर्शनैः
ससूचनं पुत्तलिकाप्रदाहनैः।
अभोजनोद्घोषणया च निश्चितं
तवास्तु चर्चा किल दूरदर्शने॥३१॥

अथात्मदाहं कुरु चत्वरे त्वं
मृत्तैलपात्रस्य विरचनेन।
निर्वाचने वा टिकटं गृहाण
तदास्तु चर्चा तव वृत्तपत्रे॥३२॥

विलोक्य यन्त्रैर्बुलडोजराख्यै-
र्निपात्यमानानि गृहाणि दिष्ट्या।
लुठंस्तदग्रे किल सावधानं
प्रकाशितः स्यास्त्वमु माध्यमेषु॥३३॥

उत्कोचलीला-तिमिरार्थसञ्चय-
स्वदेशसम्बन्धिरहस्यविक्रयैः।
तवास्तु कीर्तिश्च यशश्च सत्वरम्
उदन्तपत्रेऽथ च दूरदर्शने॥३४॥

धर्माद्धनं लब्धुमथोपदेशको
धर्मध्वजी त्वं भव नाट्यकोविदः।
विशालचन्द्रातपमध्यसंस्थितः
प्रसारणं त्वं पटलेषु लप्स्यसे॥३५॥

स्वदेश-देशान्तर-विश्वविद्या-
प्रमाणपत्राङ्कदलानि मिथ्या।
विक्रीय यद्यर्जयसीह वित्तं
ध्रुवास्तु चर्चा तव माध्यमेषु॥३६॥

अजानता वा किल जानताथवा-
पराधसाहस्त्रमहर्निशं त्वया।
यदि क्रियेतात्मज! तर्हि निश्चितं
तवास्तु चर्चा किल दूरदर्शने॥३७॥

श्रीदेहलीनगरपश्चिमदिग्विभागे
डिस्ट्रिक्ट सेण्टरमिति प्रथितं यदास्ते।
तत्तुङ्गशृङ्गमधिरुह्य पतेरधश्चेच्
चर्चा तदा तव भवेत्सुत माध्यमेषु॥३८॥

अवाच्यवाच्यं यदि चान्यदास्तां
तव स्मृतौ कष्टकरं जनानाम्।

उदन्तपत्रे 'कवरेज' माप्तुम्
अये सुत! द्रागनुतिष्ठ तत्तत्॥३९॥

उक्तेष्वनेकेषु कमप्युपायं
गृहाण सद्यो मम सौम्य पुत्रक।
सन्देहशङ्काम्बुधितारणाय
पोतीभवेदेष सुनिश्चितं मे॥४०॥

उदन्तपत्रेषु सुकर्मकारिणां
यदा कदा चित्रमपि प्रकाश्यते।
परन्त्वयं योग उपस्थितस्तदा
यदा जलप्लावनजादिसङ्कटम्॥४१॥

यद्यप्यनेकविदुषामपि नामचर्चा
सञ्चारमाध्यमगताक्षिपथं प्रयाति।
सा द्वित्रिपङ्क्तिभिरथो मरणे च तेषां
तस्मात्त्यज त्वमयि पुत्रक! वैदुषीं स्वाम्॥४२॥

यद् दुर्लभं हि कथितं नरजन्म लोके
पुस्त्वं ततश्च वसुधामरता सविद्या।
तद्धयद्य नास्ति विदुषे हितकारि वाक्यं
तस्माद् भजस्व सुत लौकिकतां यशस्याम्॥४३॥

अनुक्तमप्यहूति पण्डितो जनः
कृतानि पुत्रैरकृतानि पूर्वजैः।
अतः स्वबुद्ध्यापि मयोदितेतरं
यशस्यमर्थ्यं च सदा समाचार॥४४॥

उपेक्षया ते सुखमान्तरं भवेद्
उदन्तपत्रस्य, तथापि ते स्पृहा।
स्वचित्रचर्चाद्यवलोकनाय चेद्
गुरूपदिष्टं द्रुतमेव सेव्यताम्॥४५॥

करोति कश्चिद्यदि पत्रकारितां
सखा त्वदीयस्तदुपास्यतामयम्।
क्षुतं गतं किञ्च विलोकितं तव
स वृत्तपत्रेषु प्रकाशयिष्यति॥"४६॥

(रचनातिथि: १४.९.२००७)

स्मरामि ब्रह्मचारिणम्

(ब्रह्मचारि-पञ्चदशी)

त्रिलोक्यां वसुधा धन्या तस्यां भारतमेदिनी।
हरियाणावनी तस्यां शाकाहारैः सुपुष्टिदा॥१॥

सात्त्विकं भोजनं यस्यां दुग्धाहारसमन्वितम्।
कृषिकर्मपराणां वै नृणामस्ति परं प्रियम्॥२॥

तत्र 'जीन्दा' भिधानेन ख्याते जनपदे स्थितः।
इंगराहाभिधो ग्रामः पुण्यग्रामविभूषितः॥३॥

तत्र कौशिकगोत्रीयः कृषिकर्मपरः सुधीः।
गौडो 'मोहनलालो'ऽभूद्विप्रवंशावतंसकः॥४॥

'भागवन्ती'ति विख्याता तस्य पत्नी पतिव्रता।
चन्द्राहिग्रहभूम्यब्दे (१९८१वि.)सा सुपुत्रमजीजनत्॥५॥

'दुनीचन्दे'ति बालोऽयं दीक्षागुरुमहात्मना।
पश्चाद् गङ्गास्वरूपेण नामान्तरमनीयत॥६॥

योऽसावाजीवनं तप्त्वा तपो ब्रह्मण्यलीयत।
तं देवेन्द्रस्वरूपाख्यं स्मरामि ब्रह्मचारिणम्॥७॥

आस्थावान् पुत्रो योऽभवद्भागवन्त्याः
दीक्षां प्राप्तो गङ्गास्वरूपाद्गुरोर्यः।
यस्योपाख्यासीद् ब्रह्मचारीति पूता
सन्तं तं देवेन्द्रस्वरूपं स्मरामि॥८॥[1]

जातो मोहनलालनामजनकाद्यो भागवन्त्यां दुनी-
चन्देति प्रथितोऽभवत्सुचरितो यः शैशवे भक्तिमान्।
दीक्षादेशिकदत्तनाममहितो देवेन्द्रतां योऽगमत्
सोऽयं ब्रह्मपदं गतो विजयते श्री ब्रह्मचारी कृती॥९॥

---

१. वैश्वदेवीच्छन्दः म म य य ५,७

भाले श्रीखण्डलेपं वपुषि हिमनिभं शुभ्रवस्त्रं दधानः
कण्ठे रुद्राक्षमालां स्मितमतिविमलं चाधरे कञ्जनेत्रः।
अन्नक्षेत्रादिसंस्था अतिकुशलतया चालयन् जीवने स्वे
श्रीदेवेन्द्रस्वरूपः परहितनिरतः स्मर्यते ब्रह्मचारी॥१०॥

यस्यां वेदोपवेदस्मृतिनिवहपुराणेतिहासा निबद्धाः
वेदाङ्गानि प्रसिद्धान्युपनिषद उत श्रव्यदृश्यप्रबन्धाः।
तां गैर्वाणीं प्रशस्यां सकलजनमनःप्रीतिदां सेवमानः
श्रीदेवेन्द्रस्वरूपः परहितनिरतः स्मर्यते ब्रह्मचारी॥११॥

आहर्ता यः क्रतूनामतिविनययुतो भोजको ब्राह्मणानां
सत्कर्ता पण्डितानामतिकुशलमतिर्दीनदुःखार्तिहर्ता।
कुम्भे गङ्गास्वरूपं निजशुभचरितैः प्रीणयन् यः प्रयागे
तं देवेन्द्रस्वरूपं परहितनिरतं ब्रह्मलीनं स्मरामि॥१२॥

कण्ठे यः कालकूटं शिरसि सुरधुनीं शीतभानुं च भाले
व्यालं वक्षःकपाटे गिरिवरतनयां वामभागे दधानः।
सोऽयं यस्येष्टदेवस्त्रिपुरविजयकृद्विश्वरूपः शिवोऽभूत्
तं देवेन्द्रस्वरूपं परहितनिरतं ब्रह्मलीनं स्मरामि॥१३॥

शम्भोरंशावतारो दशमुखनगरीदाहको ब्रह्मचारी
सीताशोकापहारी गिरिवरशिखरस्थौषधावापकारी।
श्रीमान् धीमान् हनूमान् रघुपतिहृदयो यस्य चाराध्य आसीत्
तं देवेन्द्रस्वरूपं परहितनिरतं ब्रह्मलीनं स्मरामि॥१४॥

यद्यप्यासीत्स्वयं यो नियतमखपरो जङ्गमं तीर्थमेव
श्रद्धास्थासम्परीतः परमतिमहितस्तीर्थयात्रां स चक्रे।
गायत्रीजञ्जपूको जगदतिविमलः स्वैश्चरित्रैः पुनानः
श्रीदेवेन्द्रस्वरूपः परहितनिरतः स्मर्यते ब्रह्मचारी॥१५॥

(रचनातिथिः ७.९.२००६)

स्वतन्त्रदेशः सुतरां विभाति

सुनेतृभिः कर्मकरैः कृषाणैः
सुसैनिकैर्नित्यमतन्द्रितैश्च।
सुशिक्षयोद्योगगृहैर्बुधैश्च
स्वतन्त्रदेशः सुतरा विभाति॥१॥

स्वतन्त्रनिर्वाचनसाधनेन
यथापराधं ध्रुवदण्डनेन।
सुनिश्चितेनाथ च पोषणेन
स्वतन्त्रदेशः सुतरां विभाति॥२॥

विकासकार्यैरथ वृत्तिदानैः
सुशास्त्रशस्त्रश्रमकौशलैश्च।
कलाविकासेन च देशभक्त्या
स्वतन्त्रदेशः सुतरां विभाति॥३॥

न नवृत्तिकष्टैर्न च जातिवादै-
र्न धर्मविद्वेषकरैश्च कार्यैः।
न देशनिन्दाकरनिन्द्यकृत्यैः
स्वतन्त्रदेशः सुतरां विभाति॥४॥

अतः प्रयत्नेन सुरक्षणीयः
सदा स्वकार्यैः परिपोषणीयः।
स्वतन्त्रतारक्षणदक्षनणां
स्वतन्त्रदेशः सुतरां विभाति॥५॥

(रचनातिथिः २५.०१.२००७)

पुनर्नो भारते भूयात्

निठारी-निष्ठुरोदन्तः पुनर्नो भारते भूयात्।
मनुजता लज्जिता नैवं पुनर्मे भारते भूयात्॥१॥

यथावाच्यं यथाश्राव्यं यथाकल्प्यं कृतं दुष्टैः।
महल्लज्जास्पदं तन्नो पुनर्मे भारते भूयात्॥२॥

न कंसेनासमञ्जेनाथ न द्रोणात्मजेनापि।
तथाचरितं यथाभ्यां, तत्पुनर्नो भारते भूयात्॥३॥

'इयं लघ्वीव घटनास्ते, धनं स्वीकृत्य तूष्णीं भव।'
इतीदृशमुक्तिशाठ्यं नो पुनर्मे भारते भूयात्॥४॥

न भूखण्डैरनुग्रहराशिभिर्वा शाम्यते नो यः।
स आत्मजशोकदाहो नो पुनर्मे भारते भूयात्॥५॥

शिशूनां विंशतेरधिकं पिशाचानां शरव्यमभूत्।
कुकृत्यं हीदृशं भूयोऽपि नो मे भारते भूयात्॥६॥

पुरा दुष्कर्म तदनु व्याहतिस्तदनु द्विधाकरणम्।
ततो नालाप्रवाहो नो पुनर्मे भारते भूयात्॥७॥

गृहे वस्त्रे तथान्ने सति यदीमे दुष्कृतिं कुर्युः।
तदैषां नारकीयाणां जनिर्नो भारते भूयात्॥८॥

इमे यदि धनबलेनादण्डिता दुष्टाश्चरिष्यन्ति।
सुशासनमेव नो दृश्यं तदा मे भारते भूयात्॥९॥

परेशांशो मनुष्यो हन्त विहितो राक्षसो येन।
असौ हिंसारसोद्रेकः पुनर्नो भारते भूयात्॥१०॥

न शालायां गता न क्रीडिता नाप्ता विकासं ये।
शिशूनां हन्त तेषां वैशसं नो भारते भूयात्॥११॥

'परित्राणाय साधूनां' विभागः स्थापितो येषाम्।
अकर्मण्यत्वमेतेषां पुनर्नो भारते भूयात्॥१२॥

निठारी-मुक्तसर-हत्यासु लिप्तानां पिशाचानाम्।
अवश्यं दण्डनं स्यान्नो क्षमैषां भारते भूयात्॥१३॥

न कोऽप्यस्मिन्प्रकरणे राजनीतिं क्रीडतान्नेता।
न कोऽप्यपराधिनां पक्षी समस्ते भारते भूयात्॥१४॥

यथा परुदैषमश्च श्रूयते ध्वनिरस्य काण्डस्य।
तथा कस्यापि काण्डस्य ध्वनिर्नो भारते भूयात्॥१५॥

इमे शिशवो हि लुधियाना-गुरुद्वारेषु याचन्ते।
"निठारी-मुक्तसर-काण्डं पुनर्नो भारते भूयात्॥१६॥"

(रचनातिथि: १८.१.२००७)

दीपमाला

कार्तिके कृष्णपक्षे कुहूशर्वरी
दीपमालेति कृत्वा समामन्यते।
तत्र लक्ष्मीः समाराध्यते मानवैः
राजतां दीपमालेयमालोकिनी॥ १॥

मान्यतां दीपमालेयमालोकिनी।

श्रीः समाराधिता स्यान्मनुष्यैः समै-
र्नाशिता स्यादलक्ष्मीः समेषां गृहे।
जीवनं कर्मठं स्यात्समेषां सदा
मान्यतां दीपमालेयमालोकिनी॥ २॥ राजतां......

दुःखदारिद्र्यरोगप्रवृद्धं तमो
नैव कुत्रापि दृश्येत भूमौ प्रभो!
सन्तु सर्वत्र सर्वे सदानन्दिताः
राजतां दीपमालेयमालोकिनी॥ ३॥ मान्यतां......

भ्रातृभावेन सत्यश्रमाभ्यां तथा
लोकसेवाव्रतं पाल्यतां मानवैः।
अन्धकारं निराशाप्रसूतं दृढं
ध्वंसयेद्दीपमालेयमालोकिनी॥ ४॥ मान्यतां......

मानसे मानसे नित्यमाशामयै-
र्दीपकैः सुप्रकाशः सदा कीर्यताम्।
द्वेषमुत्सार्य प्रेमव्रतं पाल्यतां
मान्यतां दीपमालेयमालोकिनी॥ ५॥ राजतां......

क्षुद्रभावान् भृशं तर्जयन्ती नृणाम्
सौमनस्यं तथौदार्यमातन्वती।
अन्धकारात्प्रकाशं नयन्ती जगत्
राजतां दीपमालेयमालोकिनी॥ ६॥ मान्यतां......

स्वर्ण-दुर्वर्ण-रत्नैस्तथा धातुभिः
सर्वनणां समृद्धिः सदा जायताम्।
अन्नवासोगृहै कार्यवृत्त्या जनान्
मोदयेद्दीपमालेयमालोकिनी।। ७।। मान्यतां......

सन्ततं यत्तमोऽज्ञानरूपं क्षितौ
ध्वंसयेद्दीपमाला तदालोकिनी।
दुःखदारिद्र्यमस्त्यन्धकारः परो
नाशयेद्दीपमाला तमालोकिनी।। ८।। राजतां.......

कर्षकैरात्मघाताः क्रियन्ते हहा
तत्सुताः पीडिताः क्रन्दनं कुर्वते।
तान् समृद्ध्या श्रिया किञ्च पुष्ट्या भृशं
सान्त्वयेद्दीपमालेयमालोकिनी।। ९।। मान्यतां........

ये बुभुक्षा-पिपासार्दिता मानवाः,
भैक्ष्यवृत्तिं श्रिता दीनदीनाः स्थिताः।
अन्नपानादिना कार्यवृत्त्या च तान्
पालयेद्दीपमालेयमालोकिनी।। १०।। राजतां......

यद्बलात्कार-हिंसा-वधूदाहजं
यच्च नव्यापराधप्रसूतं तमः।
क्रोधलोभोद्भवं कामजं यत्तमो
लोपयेद्दीपमाला तदालोकिनी।। ११।। मान्यतां......

लोकसंमूढतायास्तमश्चातुरी-
पूरितैर्नेतृभिस्तन्यते या क्षितौ।
तत्तमो दारयेन्नैजदीप्रप्रभा-
लोकनैर्दीपमालेयमालोकिनी।। १२।। मान्यतां.....

आत्मघाताक्रमैर्बम्बविस्फोटनैः
क्रूरकृत्यैश्च यैर्यैर्जगत्त्रास्यते।

भद्रमार्गं च तांस्तान् सकारात्मकं
दर्शयेद्दीपमालेयमालोकिनी॥ १३॥ राजतां......

मार्गयेन्यङ्गलं सर्वनणां कृते
सर्वहृद्भ्यो निराशाश्च निःसारयेत्।
अर्थयेद्वै समृद्धिं समेषां नृणां
राजतां दीपमालेयमालोकिनी॥ १४॥ मान्यतां.....

घ्रापयेद्वै सुगन्धं जनान् सर्वदा
श्रावयेद् भद्रभद्रांश्च शब्दान् जनान्।
दर्शयेद् भद्रभद्राणि दृश्यानि नन्
उल्लसेद्दीपमालेयमालोकिनी॥ १५॥ राजतां.....

गापयेद् भद्रगीतानि लक्ष्म्या जनैः
दापयेत् मङ्गलाशाः समेभ्यः समैः।
हापयेदन्धकारं दुराशाकृतं
दीपकैर्दीपमालेयमालोकिनी॥ १६॥ मान्यतां....

नोऽपघाता जनान् बाधयेयुः क्षितौ
आसुरी शक्तिरास्तां न चोत्कर्षिणी।
दम्भदर्पाभिमानोन्नतिर्नो भवेद्
उल्लसेद्दीपमालेयमालोकिनी॥ १७॥ राजतां.....

अस्तु लक्ष्म्याः प्रसादः समेषां कृते
कोऽपि रोगी दरिद्रो न दीनो भवेत्।
कायिकीं वाचिकीं मानसीं स्वस्थतां
वर्धयेद्दीपमालेयमालोकिनी॥ १८॥ राजतां.....

अस्तु कारुण्यलक्ष्मीः प्रसन्ना शुभा
आत्मतन्त्रस्य लक्ष्मीः प्रसन्ना भवेत्।
साहसश्रीः प्रसन्ना जनान् प्रीणयेत्
मान्यतां दीपमालेयमालोकिनी॥ १९॥ राजतां.....

कोऽपि न स्याज्जगत्यां बुभुक्षापरः
कोऽपि न स्याज्जगत्यां च वृत्तिं विना।
कोऽपि न स्याच्च दीनोऽथ भीतः क्षितौ
मान्यतां दीपमालेय मालोकिनी॥ २०॥ राजतां.....

सन्तु सर्वे समेषां सहायाः सदा
वैरभावं परित्यज्य मैत्रीं श्रिताः।
स्युर्नरोऽन्योऽन्यमाङ्गल्यरक्षापरा
मान्यतां दीपमालेयमालोकिनी॥ २१॥ राजतां......

स्युः प्रजातन्त्ररक्षापरा मानवा
मानवा रक्षिताः स्युर्जगत्यां सदा।
प्राणिमात्रे दयावान्नरो जायताम्
मान्यतां दीपमालेयमालोकिनी॥ २२॥ राजतां......

यत्र यत्रान्धकारस्य सत्ता भवेत्
तत्र तत्र प्रकाशो जयेत् कान्तिदः।
स्यान्निराशा जिता नित्यमेवाशया
मान्यतां दीपमालेयमालोकिनी॥ २३॥ राजतां......

मानसे मानसे भावना पावनी
स्यान्न चित्तेऽस्तु कस्यापि दुर्भावना।
सौमनस्यं तथा भ्रातृभावं नृणाम्
वर्धयेद्दीपमालेयमालोकिनी॥ २४॥ मान्यतां......

(रचनातिथिः ८.११.२००७)

राजतां कालिदासः

(१)

पश्यन् पृथ्वीं गगनपथतो रामसीतामिषेण
शृण्वन् केकाममितसुखदां षड्जसंवादिनीं च।
वैचित्र्यं भूगतमति मुदा वर्णयन् मेघदूते
कालातीतः कविकुलगुरू राजतां कालिदासः॥

(२)

काले काले भवतु सुखदा वृष्टिरस्मद्धरायाम्
सर्वो दुर्गं तरतु सकलो भद्रमाप्नोतु लोकः।
इत्थं काङ्क्षन् सकलजनतामङ्गलं स्वीयकाव्ये
चित्ते चित्ते कविकुलगुरू राजतां कालिदासः॥

(३)

एकत्रास्ते भरतजननी विप्रलब्धा स्वभर्त्रा
तेजोमूर्तिर्लवकुशसुताऽन्यत्र सीता विभाति।
सिञ्चन्त्यास्तेऽपरत इह सा पादपान् शैलकन्या
रम्यैः काव्यैः कविकुलगुरू राजतां कालिदासः॥

(४)

साक्षाद् दृश्यं प्रणतसुखदं वन्दमानोऽष्टमूर्तिम्
ग्रथ्नन् काव्ये शुभहिमनगं कीर्तयन् रामसेतुम्।
गृह्णन् पक्षं सकलजनताशाठ्यहीनप्रवृत्तेः
अस्मत्पूज्यः कविकुलगुरू राजतां कालिदासः॥

(रचनातिथिः १७.१.२००८)

परमाण्वनुबन्धः! (१)

प्रिय इति कांग्रेसदलं वामदलं शत्रुरिति च यं मनुते।
परमाण्वनुबन्धोऽसौ दले दले स्फूर्तिमातनुते॥१॥

केचित्काङ्क्षन्ति जनाः समर्थनेनास्य शासने भागम्।
केचिद्देशहितार्थं समर्थनं चास्य कुर्वन्ति॥२॥

कश्चित्पतनं काङ्क्षति दलस्य सत्ताधिरूढस्य।
शक्तिपरीक्षणकाले सदने, पश्यन् दिवास्वप्नम्॥३॥

'त्वं यासि? याहि, कश्चित् प्रियं विधातु ममायास्याति।'
रुष्टान् वामदलीयानित्युक्त्वा नानुनयतीयम्॥४॥

रिपवो जाताः सुहृदः, सुहृदो जातास्तथा रिपवः।
परमाण्वनुबन्धः! कृतो भवता कोऽयं चमत्कारः॥५॥

आरुषिहत्याकाण्डं महर्घतातङ्कवादश्च।
तव सम्मुखे प्रयातास्तूष्णीम्भावं च खर्वत्वम्॥६॥

वृत्तपत्रमुखपृष्ठे प्रमुखस्त्वं दूरदर्शने चैव।
अणोरणीयान् महतो भासि महीयांस्तथाद्यत्वे॥७॥

परमाण्वनुबन्धे त्वय्युदिते सञ्चारमाध्यमाकाशे।
बालीवुड-हालीवुड-शेयरवार्ताः क्व तिष्ठन्ति।?॥८॥

अपहृति-दुष्कृति-हत्योकोचक्रीडा-समाचाराः।
त्वयि तिष्ठति पठ्यन्ते परमाण्वनुबन्ध नो कैरपि॥९॥

मनमोहन-बुशयोस्त्वं यशःपताकास्वरूपोऽसि।
पश्यामस्त्वां रक्षति सदने कः को महावीरः॥१०॥

(रचनातिथिः १४.७.२००८)

परमाण्वनुबन्ध! (२)

परमाण्वनुबन्ध जितं बाणर्षिनयन (२७५) मतावाप्त्या।
भवता, रूप्यककोटिः प्रदर्शिता सदनपटले च॥ १॥

श्रीसोमनाथनामा लोकसभाध्यक्षपदमलङ्कुर्वन्।
स्वाशीतिवयसि सहते स्वदलान्निष्कासनं भवत्कृपया॥ २॥

निष्कासिताः स्वदलतो विभीषणाः सप्त ते कृपया।
स्वगृहे प्रस्तरपातं प्रदर्शनं ते सहन्तेऽद्य॥ ३॥

कश्चिन्मन्त्रिपदाशाविमोहितो नयति कालं स्वम्।
'आशा हि बलवती'ति स्मरणं सूक्तेर्हि कुर्वाणः॥ ४॥

कस्याश्चिच्चाकाङ्क्षा प्रधानमन्त्र्यासनं लब्धुम्।
हन्त! न सफलीभूता परमाण्वनुबन्ध! ते कृपया॥ ५॥

ये चेदानीं यावच्छासनसञ्चालका मता आसन्।
क्रोधक्षोभविमूढास्ते निर्वीर्या इवाभान्ति॥ ६॥

प्रतीयते त्वन्मार्गो निष्कण्टक एव सञ्जातः।
अधुना त्वां को रोत्स्यति सदनेऽथ बहिश्च हे बन्धो॥ ७॥

तैस्तैर्दलैर्न किं किं वाचिकमाङ्गिकमथाहार्यम्।
नाट्यं तथा च सात्त्विकमाचरितं त्वामपाकर्तुम्॥ ८॥

किन्त्वासीत्ते भाग्यं प्रबलमतस्ते जयो जातः।
साम्ना दानात् भेदाद् विरोधिनो निष्प्रभा जाताः॥ ९॥

तमसो नो ज्योतिर्नय विद्युच्छक्तिं प्रयच्छ देशाय।
यथा प्रसिद्धिं नीतस्तथैव सिद्धो भवान् भवतात्॥ १०॥

त्वमसि चिरञ्जीवी वै मा भूया 'एनरान'वद् बन्धो!
स्वप्नान् यान् दर्शितवाँस्तान् पूरय शुद्धमनसा त्वम्॥ ११॥

अस्माकं नेतारो यूरेनियमाश्रितं यदीच्छन्ति।
परमाणुतापगेहं पूरय तेषां मनोरथं बन्धो॥ १२॥

अस्मद्देशे प्रचुरा थोरियमस्योपलब्धिरस्ति परम्।
तदाश्रितं तापगृहं ते निर्मातुं न हीहन्ते॥ १३॥

अधुना त्वमेव सूर्यः सोमः पवनश्च तेषामसि।
बुश-मनमोहन-काले स्वीयां पुष्टिं भवान् कुरुतात्॥ १४॥

चटका स्वर्णस्यासीदस्ति भविष्यति च भारतभूः।
त्वत्कृपयाऽन्ये देशा अस्याः स्वर्णं जिघृक्षन्ति॥ १५॥

(रचनातिथिः २४.७.२००८)

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे

विद्वांसः सम्मिलिता धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे।
समुपासितुं प्रयासैर्निजैर्निजैः प्राच्यविद्यामिह॥ १॥

एकनीडमिव जातं धर्मक्षेत्रं कुरुक्षेत्रम्।
नाना-स्थान-समागत-विद्वत्कविभिर्द्विजैर्लसितम्॥ २॥

चतुस्त्रिंशदब्दानां पूर्तौ सम्मेलनं पुनरपि।
अत्रायोजितमास्ते वन्द्यायाः प्राच्यविद्यायाः॥ ३॥

प्राच्यां विद्यां पठिता अद्यत्वे मार्जनी-कर्म।
कृत्वा भोजनमाप्तुं समुत्सुकाः कर्णपुरनगरे[१]॥ ४॥

शास्त्री-विद्यावारिधि-सदृशोपाधिभिरलङ्कृता विबुधाः।
जठराग्नेः पूर्त्यर्थं बहुकर-कर्माप्तये सोत्काः॥ ५॥

विनयाधान-सुरक्षा-भरणात्मककर्म नो कुरुते।
केन्द्रीयं प्रान्तीयं शासनमद्यात्मरक्षणायोत्कम्॥ ६॥

प्राच्यसुविद्याधारी समुचितवृत्त्यात्मनिर्वाहम्।
कर्तुं लभतामवसरमित्यर्थमुपाय आराध्यः॥ ७॥

सम्मेलनमिदमुचितां दिशं प्रदर्शयतु देशाय।
नो दुर्गता भवेयुर्यथाप्तविद्या युवानो वै॥ ८॥

(रचनातिथिः २७.७.२००८, कुरुक्षेत्रे)

---

१. द्रष्टव्यं 'दैनिकजागरणम्' दि. (२६.६.२००८)

कुरुक्षेत्रे मशकदंशतो रक्षा

कुरुक्षेत्रमशकस्य स्नेहः किमिव प्रकाशनीयः स्यात्।
यः सद्य एव दूरादागतमतिथिं परिष्वजते॥ १॥

कौशल-सी.डी.एसो जयतान्मे मित्रमुत्तमं युवकः।
येनास्मि रक्षितोऽहं मशकानां दंशतो रात्रौ॥ २॥

(रचनातिथिः २९.७.२००८)

मधुपवृत्तिः

नाना-प्रसून-कलिकासु मुदा मिलिन्दः
कृष्णोऽपि रक्त-मनसा भ्रमिमातनोति।
सत्यं वदन्ति कवयो 'नहि चञ्चलानां
काऽपि स्थितिः सुरुचिरा भवतीह लोके'॥१॥

एकां निपीय सरसां सुरसाञ्च रम्यां
भूयो भ्रमन् कुसुमिता समुपैति वल्लीम्।
तृप्तिं न पश्यति तथाऽपि क्वचिन् मिलिन्दः
स्वीयां रतिं प्रशिथिलां प्रदिशन् वराकः॥२॥

वृत्तिः स्थिरा न भवति क्वचिदत्र लोके
दुर्वासना-कलित-चञ्चल-मानसानाम्।
पश्याऽधुना नव-रसां कलिकां पिबन्तो
हा हन्त! तूर्णमपरां भ्रमरा भजन्ते॥३॥

दुर्वृत्त-रीति-कलिता विषयाऽनुरक्ताः
सक्ताः परत्र न कदापि सुखं लभन्ते।
एते हि चञ्चल-हृदो ननु चञ्चरीका
नैकां भजन्ति कलिकां परितो भ्रमन्तः॥४॥

विश्वास एव नहि चञ्चल-सौहृदानाम्
अत्युत्तमेष्वपि गुणेषु जनैर्विधेयः।
एकां विहाय रसगन्ध-युतां सुरम्यां
मूढाः पिबन्ति कलिकामपरां मिलिन्दाः॥५॥

सर्वत्र सम्मद-विनोद-रसाऽभिमृष्टा
धृष्टा भ्रमन्ति मधुपाः कलिका-कुलेषु।
एकां नवामपि रसाऽऽप्लुत-काम्य-कायाम्
मूढाः पिबन्ति कलिकामपरां मिलिन्दाः॥६॥

कस्याऽप्यमी न हि भवन्ति चलस्वभावाः

भावाऽवबोध-विधुरा मधुरा जगत्याम्।
यस्मादिमाभिनवामपि काम्यवर्णाम्
एते निपीय कलिकां भ्रमराः प्रयान्ति॥७॥

जानन्त्यमी पर-गुणं मधुपा न मत्ता
आस्वादिताऽभिनव-सौरभ-पुष्प-लाभाः।
एकां विहाय कलिकामपरां भजन्तः
पुष्णन्ति निन्दित-चरित्र-ततिं स्वकीयाम्॥८॥

'पीत्वा रसं नव-सुधा-मधुरं मदीयं
कुत्र प्रयासि? वद सत्यमये मिलिन्द!
मालिन्यमेव वपुषो मनसश्च तेऽत्र
जानेऽधुने'ति कलिका विललाप काऽपि॥९॥

'गुञ्जन् मिलिन्द! परिचुम्बितवानसि त्वं
यामात्मनो रसिकता-प्रमुखैर्गुणौघैः।
तामेव सम्प्रति विहाय गतो यदन्याम्
किं वोचितं तव तथे' ति जगाद काऽपि॥१०॥

बालामसीम-रस-राशि-युतां जना ये
स्वीयैर्वचोभिरमितैः परिलोभयन्ति।
ते सत्यमेव परकीय-गुणाऽनभिज्ञा
निन्द्या भवन्ति सुचिराय मिलिन्द! विद्धि॥११॥

(रचनातिथिः १९६१)

आशा

आशा मरणासन्नं पुरुषं स्पृष्ट्वा जिजीविषुं कुरुते।
किंकर्तव्यविमूढं लक्ष्याप्त्यै प्रेरयत्याशा॥१॥

अन्धं तमो निराशा, दिनमणिराशा जगद्धत्री।
यत्रालोकं विकिरति तत्रोल्लासो नरीनृत्यति॥२॥

आशा धन्वनि मधुरं जलं पिपासाहरं भवति।
आशा महासमुद्रे पतितस्य कृते भवति पोतः॥३॥

'आशा परमं दुःखं' भणितं येनास्ति नो स सुविवेकी।
नीरसजीवनभारं निराशलोका वहन्ति पृष्ठेन॥४॥

गिरिलङ्घनमतिकठिनं यदा विजानाति पर्वतारोही।
आशा तदा तदीयां द्रढयत्युत्साहभावनां त्वरितम्॥५॥

'आगच्छत्यागच्छन्नास्ते प्रेयान् ममायास्यति।'
इत्याशया विरहिणी नीरसरजनीं नयत्यखिलाम्॥६॥

'सर्वोऽपि जनो यस्मिन् कार्यरतः स्वावलम्बी स्यात्।
कालः स नूनमायास्यत्या' शेयं सदा जयति॥७॥

'अहमेव प्राथम्यं स्पर्धायां धावनस्य लप्स्ये वै।'
क्रीडाङ्गणे प्रधावत्याशाकान्ताप्रचोदितो युवकः॥८॥

'द्रष्टुं मामागच्छति सुरूपयुवकोऽद्य स्वीकरोतु स माम्'।
इत्याशयाद्य सज्जा वरार्थिनी स्वेष्टदेवतां स्तौति॥९॥

'भण भो गणक! कदा मे प्रेयान् गृह्णाति मे पाणिम्?
'अग्रिमवर्षे' श्रुत्वोत्तरमाशापूरिता बाला॥१०॥

'जाने, पराजितोऽहं पूर्वं निर्वाचने स्वचरितेन।
आयत्यां विजयी स्याम्' नेतारं प्रेरयत्याशा॥११॥

‘अनधिकृता नो वसति निर्वाचन आगते नूनम्।
स्यादधिकृते’ ति चित्ते लोका आशां सुपुष्णन्ति॥१२॥

‘देशो मे स्वातन्त्र्यं प्राप्स्यति नूनं बलिप्रदानेन।’
इत्याशया हुतात्मा मृत्योः पाशं गले धृतवान्॥१३॥

‘मम मृत्युदण्ड आजीवनकारावासदण्डतामेष्यति।’
इत्याशयापराधी काराकष्टं मुदा सहते॥१४॥

‘क्रोडे क्रीडिष्यति मे स्तनन्धयः पूरिते काले।’
इत्याशया प्रसूः स्वं गर्भं पालयति नव मासान्॥१५॥

‘विद्यालये पठित्वा योग्यः सन् लप्स्यते वृत्तिम्।’
इत्याशया पिता स्वं पुत्रं विद्यालयं नयति॥१६॥

‘दास्यत्ययं मुखाग्निं मेऽन्त्येष्ट्यां दुर्विनीतोऽपि।’
इत्याशयास्य सहते सुतस्य जनकः कुचरितानि॥१७॥

‘काश्यां मरणान्मुक्तिर्मे भविते’ त्याशया रोगी।
मरणोत्सवं स्वकीयं द्रष्टुं गङ्गातटे वसति॥१८॥

‘अशरणशरणो भगवान् मयि करुणां स्वां विधास्यती’ त्याशा।
त्यक्ताशेषपरिग्रहमिमं जनं योजयति भक्त्याम्॥१९॥

‘श्रीवेङ्कटेशदर्शनमाप्त्वा सौख्यं प्रपद्येऽहम्।’
इत्याशयैव भक्तो दीर्घाध्वानं विलङ्घयति॥२०॥

‘लप्स्यामहे ऽतिपुण्यं माघे गङ्गाजले स्नात्वा।’
इत्याशयातिशैत्ये व्रजन्ति कुम्भे जनाः स्नातुम्॥२१॥

दिगम्बराः श्रमणा अपि तपन्ति घोरं तपोऽविरतम्।
कैवल्याशापूरितचित्ता गिरितुङ्गशृङ्गेषु॥२२॥

यश्च निराशीर्यतचित्तात्मास्ते कोऽपि लोकेऽस्मिन्।
सोऽपि परेशावाप्तेराशां नो त्यजति मुनिकल्पः॥२३॥

‘कुसुमलता निष्पत्रा कण्टकिनी नीरसा हन्त!
कदापि सरसा भविते’ त्याशाश्वासयति रोलम्बम्॥२४॥

आत्मघातमिह कर्तुं सज्जीभूतं जनं निवारयितुम्।
धृत्वा किमपि सुरूपं द्रागेवाविर्भवत्याशा॥२५॥

‘आशा बलवत्यास्ते’ व्यासोक्तमिदं वचोऽवधार्यं वै।
नैराश्यं कूहास्ते तद्धृञ्जकरविरिहास्त्याशा॥२६॥

‘वर्ष्मणि वार्धक्यं ते!’ ‘का हानिस्तेन मे भवति?
अहमुपदेष्टा नणां जातोऽहं न त्यजाम्याशाम्’॥२७॥

‘आशा नाम नदी’ति प्रोक्ता हरिणा, भवति सत्यम्।
किन्तु न तस्याः पारं कोऽपि जनो जगति यातोऽस्ति॥२८॥

अथ यद्याशासरितः पारं कोऽपीह गच्छति महायोगी।
अलौकिकः सोऽस्ति जनो लोकेनास्ते न तस्य सम्बन्धः॥२९॥

आशापाशशतैर्ये बद्धा नैवासते लोकाः।
लक्ष्यभ्रष्टा इव ते कर्तुं नो किमपि वाञ्छन्ति॥३०॥

यो जायते हताशो जिजीविषा तस्य जायते क्षीणा।
यो जायते निराशस्तस्योत्साहोऽपि तं त्यजति॥३१॥

दृष्ट्वा ज्वालामुखिनः स्फोटं भूकम्पताण्डवं दृष्ट्वा।
वह्नि-सुनामी-झञ्झोत्पातं दृष्ट्वापि नो बिभेत्याशा॥३२॥

सृष्टिस्थितिलयचक्रं सदातनं भ्रामयत्याशा।
सैवास्ते प्रभुमाया सैवास्ते जीवनालम्बः॥३३॥

‘वर्षचतुर्दशकालं नीत्वा विपिने ससीतसौमित्रिः।
आयास्यति मे तनयो रामोऽयोध्यां यथाकालम्’॥३४॥

इत्याशयैव जीवति कौसल्या पतिविहीनापि।
साकं सुमित्रयाथो कैकेय्या तत्सुताभ्याञ्च॥३५॥(युग्मकम्)

‘दुःशासनस्य रुधिरं पास्यति भीमो यथाप्रतिज्ञातम्।’
इत्याशयापमानं पीत्वा कालं नयति कृष्णा॥३६॥

‘नूनमयं जीविष्यति दिव्या वाग्भणितवत्येवम्।’
पुण्डरीक-जीवातोराशां कुरुते महाश्वेता॥३७॥

कृच्छ्रं तपो विधेयं प्रेत्यानन्तं सुखं भवेद्येन।
क्षुद्रान् कामांस्त्यक्त्वा तपति तपो ब्राह्मणः कृच्छ्रम्॥३८॥

‘परलोको मे भवतात् सुखपूर्णः क्लेशलेशरहितश्च।’
इत्याशया तपस्वी त्यजति समान् लौकिकान् कामान्॥३९॥

‘अजरामरवद्विद्योपासननिष्ठो लसिष्यामि।’
इत्याशया स्वगेहे ग्रन्थान् विविधांश्चिनोत्ययं प्राज्ञः॥४०॥

‘वार्धक्ये मम रचना स्वान्तःसुखदायिनी भविता।’
इत्याशया कविः स्वां कवितां ध्वन्यङ्कितां कुरुते॥४१॥

‘कश्चिच्छ्रोष्यति काव्यं मदुपज्ञं सहृदयश्रेष्ठः।’
इत्याशयैव रचयति निर्णिद्रः सन् कविः काव्यम्॥४२॥

‘मय्युपरतेऽपि कश्चित्त्ववश्यमेषां फलानि खादिष्यति।’
इत्याशयैव वृद्धः खर्जूरान् रोपयति विज्ञः॥४३॥

‘वर्षायास्यति काले क्षेत्रेष्वन्नं भवेत्प्रचुरम्।’
इत्याशया निदाघं सहते कृषकः सपरिवारः॥४४॥

‘मम पितरौ मे भोजनमानेतुं प्रातरेव गतवन्तौ।
यथासमयमायास्यत’– आशेयं खगसुतं हि पुष्णाति॥४५॥

‘अद्यालभ्यपमानं हन्त विपश्चित्सभामध्ये।
सम्मानो मे भविता भूयोऽपी’यं जयत्याशा॥४६॥

आशा बन्धो वा स्यादाशा पाशोऽथवा भवतात्।
आस्तामाशा वायुर्वाशास्ते जीवनालम्बः॥४७॥

विफलीभूतैश्छात्रैः कदापि हेयास्ति नैवाशा।
आगामिनी परीक्षा तेभ्यो दास्यति समधिकाङ्क्षान्॥४८॥

'जन्मदिनं मम सम्मानयितुं दूरादुपैति मे कान्तः।'
इत्याशयाद्य तरुणी मुदिता मुदिता भ्रमति गेहे॥४९॥

ईश्वरकरुणावाप्तेराशा त्याज्या न मनुजेन।
आशा नो हातव्या स्वोत्कर्षस्याथ केनापि॥५०॥

क्षुद्राणां कामानां पूर्तेराशा न कर्तव्या।
किन्तूदात्तोद्देश्यप्राप्तेराशा तु करणीया॥५१॥

आशा स्पृशति जनं यं स हि मनुजः सुन्दरो भवति।
आशा त्यजति जनं यं तस्यास्ते जीवनं व्यर्थम्॥५२॥

आशा न परमदुःखं सुखार्जनस्यास्ति मूलमियम्।
छिन्ने मूले न स्यात् पत्रं पुष्पं तथा च फलम्॥५३॥

अहमस्म्याशावादी सास्ते मे प्रेरणादात्री।
नैवापयातु सा मे हृदयात्सञ्जीवनी शक्तिः॥५४॥

आशाभङ्गो मास्तां कस्यापि जनस्य परमेश्वर।
इति याचे त्वां विनतः आशां मे त्वं प्रभो पूरय॥५५॥

(रचनातिथिः २४.१२.२००८)

सर्वशुक्लोत्तरायाः शुद्धिपत्रम्

पृष्ठे	पङ्क्त्याम्	अशुद्धम्	शुद्धम्
28	15	कृष्णावित्तं	कृष्णवित्तं
38	2	मङ्कःशतां	मङ्कुशतां
41	14	नेतणां	नेतृणां
56	14	दीननणां	दीननृणां
56	17	नणां	नृणां
60	20	पुंस्कोंकिल	पुंस्कोकिल
66	28	नूतने	न्नूतने
68	5	भाषा	भाषो
79	4	कुनेतन्	कुनेतृन्
83	21	निर्दोषनणां	निर्दोषनृणां
102	4	नणां	नृणां
102	12	नेतणाम्	नेतृणाम्
110	2	ऽस्मदीयाा	ऽस्मदीया
125	10	'सञ्ज्ञ-हालेषु'	सञ्ज्ञ-'हालेषु'
139	18	नणां	नृणां
140	5	भवेद्राष्टं	भवेद्राष्ट्रं
151	18	... श्चेज्ज नोऽयं	... श्चेज्जनोऽयं
153	21	... शुभाङ्करान्	... शुभाङ्कुरान्
155	21	वृष्टिर्नृणां	वृष्टिर्नृणां
156	6	दोलानन्दोलनमथ	दोलान्दोलनमथ
156	7	घेवरचील ...	घेवरचीला ...
156	10	जात	जातं
156	24	गृहमयान्ति	गृहमायान्ति
157	7	विदधाति	विदधति

157	14	सहियो	सहिमो
157	18	दिल्लयो:	दिल्ल्यो:
159	7	सवादो	संवादो
159	7	मीनं	मौनं
159	16	उच्छित्र:	उच्छिन्न:
160	7	भवेन्	भवेद्
160	9	म्याच्य	स्याच्च
160	18	प्रेयसी	प्रेयसीं
160	23	पदभ्यामेव	पद्भ्यामेव
161	11	गजमुजङ्ग ...	गजभुजङ्ग
163	3	सहजशत्रु	सहजशत्रु:
163	23	इम	इमे
163	23	मख	मखे
164	3	... हेतो दलै ...	... हेतोर्दलै ...
164	6	वे	वै
164	11	भवेदस्मज्ज्यो	भवेदस्मज्जयो
164	11	ध्रुवमित्यमु	ध्रुवमित्यमुं
164	17	भवेनेता	भवेन्नेता
164	18	स्याच्शासनामन्द्यां	स्याच्छासनासन्द्यां
165	8	एक प्रशस्त	एकं प्रशस्तं
171	10	हतन्	हर्तॄन्
176	16	सुलक्षणम्।।	सुलक्षणम्।।"
189	2	सर्वनणां	सर्वनृणां
190	3	सर्वनणां	सर्वनृणां
190	9	नन्	नृन्
202	8	नणां	नृणां

काव्यप्रणेता रमाकान्तशुक्लः

काव्यप्रणेता रमाकान्तशुक्लः

जन्मतिथिः २४-१२-१९४० ई०

जन्मस्थानम् खुर्जा (उ०प्र०)

पिता (स्व०) श्री ब्रह्मानन्द शुक्लः

माता श्रीमती प्रियम्बदा शुक्ला

शिक्षास्थले खुर्जास्थश्रीराधाकृष्ण-संस्कृतकालेजः, एन.आर.ई.सी.कालेजश्च।

शिक्षा एम.ए. (हिन्दी-संस्कृतयोः) पीएच०डी० (आगरा), साहित्याचार्यः

प्रकाशिता ग्रन्थाः जैनाचार्य रविषेणकृत पद्मपुराण और तुलसीकृत रामचरितमानस(उ०प्र० शासनपुरस्कृतः), उत्तररामचरितप्रियम्वदाव्याख्या (सहलेखनम्)।

प्रकाशितानि काव्यानि भाति मे भारतम्, जय भारतभूमे (उ०प्र० संस्कृतअकादमी-पुरस्कृते काव्ये), भाति मौरीशसम् (काव्यम्), भारतजनताहम् (उ०प्र० संस्कृतसंस्थानस्य कालिदास-सम्मानेन पुरस्कृतं कवितासंकलनम्), सर्वशुक्ला (कवितासंकलनम्)

नाट्यकृतयः पण्डितराजीयम् (उ०प्र० संस्कृत अकादमी-पुरस्कृतं ध्वनि- नाटकम्), अभिशापम् (उ०प्र० संस्कृत अकादमी-पुरस्कृतं ध्वनिनाटकम्), द्वयोरपि मञ्चप्रस्तुतिः नैकधा जाताः । पुरश्चरणकमलम्, नाट्यसप्तकम्, (दिल्लीसंस्कृतअकादम्या अखिलभारतीयमौलिकसाहित्यरचनापुरस्कारेण सम्मानितम्) ।

सम्पादिता ग्रन्थाः संस्कृतसुधा, संस्कृगद्यगुच्छः, अर्वाचीनसंस्कृत-महाकाव्यविमर्शः (खण्डत्रयम्), अर्वाचीनसंस्कृत-साहित्य-परिचयः (खण्डद्वयम्), अर्वाचीनसंस्कृत-संग्रहः (खण्डत्रयम्), अर्वाचीनसंस्कृतम् (त्रैमासिकपत्रम्) १९७९ तः अद्यावधि (दिल्लीसंस्कृतअकादम्या अखिलभारतीय संस्कृतपत्रकारितासम्मानेन सभाजितम्)।

विदेशेषु मौरीशस-अमेरिका-इटली-यू०के० प्रभृतिषु देशेषु भारतवर्षस्य विविधराज्येषु च समायोजितेषु विविधसमारोहेषु किञ्च आकाशवाणी-दूरदर्शनयोः १९६३ तः अद्यावधि संस्कृतकाव्यपाठः कृतः। आकाशवाण्याः सर्वभाषा- कविसम्मेलने संस्कृतकविरूपेण अनुवादकर्तृकविरूपेण च सहभागिता कृता।

'अर्वाचीनसंस्कृतस्य' प्रधानसम्पादकः

'रमालयः' आर-६, वाणी विहारः, नयी दिल्ली-११००५९ (भारतम्)

दूरभाषः ०११-२८५६१८४६

PRINTED AT MAYUR | PH. 9810132059